

Arhitectura religioasă medievală din Transilvania IX – rezumatele comunicărilor
Középkori egyházi építészet Erdélyben IX – konferencia-előadás kivonatok
Medieval ecclesiastical architecture in Transylvania IX – conference-paper abstracts

Conferință organizată de Muzeul Județean Satu Mare și Muzeul Jósza András, Nyíregyháza în cadrul proiectului **A Cross-Border Open Model of Digital Museum Database / COMODI / ROHU-297**. Proiectul este implementat în cadrul Programului Interreg V-A România-Ungaria și este finanțat de Uniunea Europeană, prin Fondul European de Dezvoltare Regională și cofinanțat de statele partenere în program, România și Ungaria.

A konferenciát a Szatmár Megyei Múzeum és a Jósza András Múzeum, Nyíregyháza szervezi, az **A Cross-Border Open Model of Digital Museum Database / COMODI / ROHU-297**, című projekt részeként. A projekt az Interreg V-A Románia-Magyarország Program keretében valósul meg az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap, valamint a programban résztvevő két tagállam társfinanszírozásával.

The conference is organized by the County Museum Satu Mare and Jósza András Museum, Nyíregyháza, within the project **A Cross-Border Open Model of Digital Museum Database / COMODI / ROHU-297**. The project is implemented within the Interreg V-A Romania-Hungary program and it is financed by the European Union through the European Regional Development Fund and co-financed by the partner states of the program, Romania and Hungary.

Organizator / Szervező / Organizer: Szócs Péter Levente (Muzeul Județean Satu Mare / Szatmár Megyei Múzeum)

Colaboratori / Munkatársak / Colaborators: Illyés-Gulácsi Andrea, Lőrinc Norbert, Belbe Sebastian, Katócz Zoltán, Péter Szidónia, Fülöp Máté (Muzeul Județean Satu Mare / Szatmár Megyei Múzeum), Diana Iegar (Muzeul Național de Istoria Transilvaniei / Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum)

Traducători / Fordítók / Translators: Szász Augusztá, Eke Zsuzsa

**ARHITECTURA RELIGIOASĂ MEDIEVALĂ DIN TRANSILVANIA
KÖZÉPKORI EGYHÁZI ÉPÍTÉSZET ERDÉLYBEN
MEDIEVAL ECCLESIASTICAL ARCHITECTURE IN TRANSYLVANIA**

Conferință științifică internațională ediția a IX-a
9. Nemzetközi tudományos konferencia
9th International scientific conference

Rezumate comunicări conferință / Konferencia előadás-kivonatok / Conference paper abstracts

Coordonator / Szerkesztette / Edited
SZÓCS PÉTER LEVENTE

Satu Mare / Szatmárnémeti
11–14 aprilie 2019 / 2019. április 11–14.

Volum editat de Editura Muzeului Sătmărean / A kötet kiadója a Szatmár Megyei Múzeum /
Published by Satu Mare County Museum
ISBN: 978-606-8729-11-4

text, imagini / szövegek, képek / texts, illustrations: autori / szerzők / authors
traduceri / fordítás / translations: Illyés Gulácsi Andrea (română, maghiară), Diana Iegar (engleză)

Introducere

Au trecut mai mult de două decenii de la prima ediție a conferinței Arhitectura religioasă medievală din Transilvania, desfășurată în luna decembrie 1998 la Satu Mare. Cele două instituții aflate atunci la începutul unui parteneriat fructuos, Muzeul Județean Satu Mare și Muzeul Jós András din Nyíregyháza, au perseverat în organizarea acestui eveniment științific, deși schimbările de personal, reorganizările instituționale și reducerile bugetare nu favorizau proiecte pe termen lung. Unul din factorii care a jucat un rol important în supraviețuirea conferinței a fost deschiderea finanțărilor europene prin proiecte transfrontaliere. Asigurarea finanțării reprezenta o condiție indispensabilă, dar, cu toate acestea, insuficientă pentru continuitatea proiectului. Mai era nevoie de sprijinul și voința mediului științific în a menține un for de dialog profesional, capabil să ofere posibilitatea de reunire a cercetătorilor principalelor discipline implicate, cu educație, metode, concepte și limbaj diferite, dar cu un subiect comun: monumentele ecleziastice medievale ale Transilvaniei și ale zonelor adiacente. Am ajuns astfel la cea de a IX-a ediție a conferinței Arhitectura religioasă medievală din Transilvania, la care Satu Mare și instituția organizatoare vă întâmpină cu cele mai alese gânduri.

Bevezető

Az első Középkori egyházi építészet Erdélyben konferenciát 1998 decemberében rendeztük Szatmárnémetiben. Az azóta eltelt két évtizedben a két partnerintézmény, a Szatmár Megyei Múzeum és a nyíregyházi Jós András Múzeum, kitartott a folytatás mellett, annak ellenére, hogy a személyi változások, az intézményi átszervezések és a költségvetési kurtítások nem támogatták a hosszú távú terveket és kapcsolatokat. A túléléshez lényeges segítséget nyújtott az Európai Unió pénzügyi támogatása a határ menti együttműködések pályázatain keresztül. A finanszírozás biztosítása azonban csak szükséges, de nem elégséges feltétele volt a folytatásnak. Ehhez kellett még a témával foglalkozó kutatók szándéka és támogatása, hogy fennmaradjon a szakmai párbeszéd e fóruma, mint lehetőség az eltérő kutatási háttérrel rendelkező, más-más módszerekkel és fogalmakkal dolgozó és különböző nyelveket használó szakemberek találkozására, a közös tárgy, Erdély középkori egyházi építészetének tanulmányozására. Így jutottunk el tehát a 9. Középkori egyházi építészet Erdélyben konferencia megrendezésig, amelynek alkalmából Szatmárnémeti és a házigazda intézmény örömmel és szívesen látja vendégeit.

Introduction

The first conference on Medieval ecclesiastical architecture in Transylvania was organized in December of 1998, and since then, the two partners, the County Museum of Satu Mare and the Jós András Museum, Nyíregyháza, persevered in continuing the series of the conference. This was in spite of all factors which disfavored the long term project and partnerships: changes of personal, institutional reorganization and budgetary shortages. The survival of the conference was facilitated by the financial support of the European Union, through the cross-border partnership projects. The financial support was a necessary condition, however, not a sufficient one. The continuation of the conference series was determined by the demands and support of the scientific community which wished that this forum of scientific dialogue should be maintained, in order to provide a meeting point for researchers with different scholar, methodological, conceptual and linguistic background but with common subject: the medieval ecclesiastical architecture of Transylvania. This is how we reached the 9th edition of the conference Medieval ecclesiastical architecture in Transylvania, and on this occasion Satu Mare and the organizing institution wish to you best regards and a warm welcome.

Conținutul acestui material nu reprezintă în mod necesar poziția oficială a Uniunii Europene.
Jelen kiadvány tartalma nem feltétlenül tükrözi az Európai Unió hivatalos álláspontját.
The content of this material does not necessarily represent the official position of the European Union

Pentru detalii suplimentare vezi / További részletekért lásd / Further details see: www.interreg-rohu.eu

PROGRAM

JOI, 11 APRILIE 2019 / 2019. ÁPRILIS 11., CSÜTÖRTÖK

Sosirea și înregistrarea participanților / A résztvevők érkezése és regisztrációja

16.00 Deschiderea conferinței / Konferenciamegnyitó

Cuvânt de salut / Köszöntők

Pataki Csaba, președintele Consiliului Județean Satu Mare / a Szatmár Megyei Tanács elnöke

Liviu Marta, managerul Muzeului Județean Satu Mare / a Szatmár Megyei Múzeum főigazgatója

Rémiás Tibor, director general, Muzeul Jósza András / a nyíregyházi Jósza András Múzeum főigazgatója

L. Nagy Márta, director adjunct, Muzeul Jósza András, manager proiect COMODI / a nyíregyházi Jósza András Múzeum főigazgató-helyettese, a COMODI projekt menedzsere

Vernisajul expozițiilor de postere / poszterkiállítások megnyitói

BISERICA-MONUMENT DIN ACĂȘ. CERCETĂRI ȘI INTERVENȚII DE REABILITARE – O RETROSPECTIVĂ ISTORICĂ / AZ ÁKOSI MŰEMLÉKTEMPLOM KUTATÁSA ÉS HELYREÁLLÍTÁSA – TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Realizatori: Péter Levente Szócs, Sebastian Belbe (Muzeul Județean Satu Mare)

Rendezte: Szócs Péter Levente és Belbe Sebastian (Szatmár Megyei Múzeum)

CETATEA FELDIOARA (MARIENBURG) DE LA TEUTONI LA VREMURILE MODERNE / FÖLDVÁR (MARIENBURG) VÁRA A NÉMET LOVAGRENDTŐL NAPJAINKIG

Realizatori: Daniela Marcu Istrate, Adrian Ioniță (Academia Română, Institutul de Arheologie ”Vasile Pârvan”, București)

Rendezte: Marcu Istrate Daniela és Ioniță Adrian (Román Akadémia, „Vasile Pârvan” Régészeti Intézet, Bukarest)

CERCETĂRI ARHEOLOGICE LA BISERICA SF. ȘTEFAN DIN BAIA MARE – MĂRTURIA INVENTARULUI FUNERAR / A NAGYBÁNYAI SZT. ISTVÁN-TEMPLOM RÉGÉSZETI KUTATÁSA – A SÍRMELLÉKLETEK TANÚSÁGAI

Realizatori: Dan Pop, Dragoș Conțiu (Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare), Szócs Péter Levente, Katócz Zoltán (Muzeul Județean Satu Mare)

Rendezte: Pop Dan és Conțiu Dragoș (Máramaros Megyei Történelmi és Régészeti Múzeum, Nagybánya), valamint Szócs Péter Levente és Katócz Zoltán (Szatmár Megyei Múzeum)

Prezentare / Előadás

Diószegi László, a Teleki László Alapítvány igazgatója: A Rómer Flóris Terv

László Diószegi, director Fundația Teleki László: Programul Rómer Flóris

Prezentare de carte / Könyvbemutató

„... ideje az építésnek ...” (“... este vreme să zidești ...”). Red. / Szerk. Kollár Tibor. Budapest: Teleki Alapítvány, 2018.

19.00 Cină, Hotel Aurora / Vacsora, Hotel Aurora

VINERI, 12 APRILIE 2019 / 2019. ÁPRILIS 12., PÉNTEK

9.00 – 10.40 Comunicări / Előadások

CERCETĂRI DE CLĂDIRI / ÉPÜLET-KUTATÁSOK

Moderator / Moderátor: Németh Péter

Florin Mărginean – Emődi Tamás: Noi cercetări efectuate la biserica reformată din Iermata Neagră (jud. Arad) / A feketegyarmati református templom (Arad megye) újabb kutatásai

Horațiu Dorin Groza: Cercetări arheologice la biserica reformată din Turda Veche / Az ótordai református templom régészeti kutatása

Botár István: A csíkszentmihályi plébániatemplom kutatása (2016) / Cercetarea bisericii parohiale din Nicoleşti (2016)

Demjén Andrea: A gyergyóalfalvi plébániatemplom régészeti kutatása / Cercetarea arheologică a bisericii parohiale din Joseni

Nyárádi Zsolt: Lövete középkori templomai / Bisericile medievale din Lueta

10.40 – 11.00 Pauză / Szünet

11.00 – 13.00 Comunicări / Előadások

CERCETĂRI DE CLĂDIRI / ÉPÜLET-KUTATÁSOK

Moderator / Moderátor: Daniela Marcu Istrate

Sebastian Ovidiu Dobrotă – Ionuț Codrea – Vasile Paul Scrobotă: Biserica reformată din Aiud. Cercetări arheologice din anul 2018 / A nagyenyedi református templom. A 2018. évi régészeti kutatások

Juan Cabello: Kutatások Tarpa középkori templomában / Cercetări în biserica medievală din Tarpa

Simon Zoltán – Paszternák István: A jánki (Szatmár vm.) Szentháromság római katolikus templom 2018. évi kutatása / Cercetarea bisericii romano-catolice Sfânta Treime din Jánk (fostul comitat Satu Mare) din anul 2018

Anca Nițoi – Gheorghe Natea: Reconversia unui spațiu sacru: Cripa bisericii parohiale romano-catolice “Sf. Treime” din Sibiu – cercetări, materiale, amenajări / Egy szakrális tér megújulása: a szebeni Szentháromság római katolikus plébániatemplom kriptája – kutatás, leletek, felújítás

Dan Culic: Monumente uitate. Bisericile medievale ale satelor medievale dispărute Sándorhaza și Bőnye / Elfeledett műemlékek. Sándorhaza és Bőnye eltűnt középkori települések templomai

Corneliu Gaiu: Piese de piatrărie gotică din Nösnerland / Gótikus kőfaragványok Beszterce vidékéről

13.00 – 14.30 Pauză, Masa de prânz / Szünet, ebéd

14.30 Prezentare de carte / Könyvbemutató

Tari Edit: Kőbe faragott liturgia. A Kárpát-medence középkori kő keresztlőmedencéi. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2019. (Liturgie sculptată în piatră. Cristelnițe medievale de piatră din Bazinul Carpatic. Budapest: Muzeul Național Maghiar, 2019)

Prezintă Pál Lővei (Academia Maghiară de Științe, Institutul de Istoria Artei, Budapesta) / bemutattja Lővei Pál (MTA, Művészettörténeti Intézet, Budapest)

15.00 – 17.00 Comunicări / Előadások

MOBILIER ȘI ACCESORII / BERENDEZÉS ÉS TÁRGYI EMLÉKANYAG

Moderator / Moderátor: Adrian Andrei Rusu

Tari Edit: A Kárpát-medence középkori kő keresztlőmedencéi – Az erdélyi kő keresztlőmedencék lehetséges műhelykapcsolatai / Cristelnițe de piatră medievale din Bazinul Carpatic – Posibile legături între atelierele cristelnițelor de piatră din Transilvania

Benkő Elek: A könyv régészete. Középkori könyvveretek és -kapcsok a pilisi ciszterci monostorból / Arheologia cărții. Ferecături și închisători medievale din mănăstirea cisterciană Pilis

Tóth Zsuzsanna: A corvinák veretei és a karmos csattípus jelenléte Magyarországon / Ferecăturile codicelor corviniene și prezența clemei cu gheară în Ungaria

Mihály Ferenc: Noi observații referitoare la cercetarea polipticelor medievale din Transilvania / Újabb észrevételek az erdélyi középkori oltárpítészet kutatásához

Németh Péter: A Bátor család síremlékei / Monumentele funerare ale familiei Bátor

Mérai Dóra: Síremlékek és patrónusok a templomtérben: a Mikola és a Gyerőfi család fejedelemség kori síremlékei / Monumente funerare și comanditari în spațiul bisericii: monumentele funerare ale familiilor Mikola și Gyerőfi din perioada Principatului

17.00 – 17.20 Pauză / Szünet

17.20 – 18.40 Comunicări / Előadások

ANALIZE ARHITECTURALE ȘI DE ISTORIA ARTEI / ÉPÍTÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ELEMZÉSEK
Moderator / Moderátor: Radu Lupescu

Szakács Béla Zsolt: Sajóudvarhely középkori temploma / Biserica medievală din Șieu-Odorhei

Sarkadi Márton: A Marosújvár-felsőújvári templom / Biserica din Ocna Mureș – Uioara de Sus

Mihaela Sanda Salontai: Conceptul de cor hală și transpunerea sa în arhitectura ecleziastică din Transilvania / A csarnoktemplom fogalma és megjelenése az erdélyi egyházi építészetben

Szőke Balázs: A rudabányai református templom késő gótikus átépítése / Transformarea bisericii reformate din Rudabánya în perioada goticului târziu

19.00 Cină, Hotel Aurora / Vacsora, Hotel Aurora

SÂMBĂȚĂ, 13 APRILIE 2019 / 2019. ÁPRILIS 13., SZOMBAT

9.00 – 10.20 Comunicări / Előadások

CATEDRALE / SZÉKESEGYHÁZAK
Moderator / Moderátor: Marosi Ernő

Buzás Gergely: Korai székesegyházainkról / Despre catedralele timpurii din Ungaria

Emődi Tamás: A székesegyház és Szűz Mária kisebbik egyháza a váradi várban / Catedrala episcopală și biserica mică Sfânta Maria din cetatea Oradea

Ileana Burnichioiu: Legături ale catedralei Sf. Mihail din Alba Iulia cu Palatul princiar. Rezultate ale unor cercetări din anii 2014-2017 / A gyulafehérvári Szent Mihály-székesegyház kapcsolatai a fejedelmi palotával. 2014-2017 közötti kutatás eredményei

Halmos Balázs – Marótzky Katalin: Gyulafehérvár és Esztergom. Lehetséges kapcsolatok a Szent Mihály-székesegyház és a Fehér Torony esetében / Alba Iulia și Strigoni. Legături posibile între catedrala Sfântul Mihail și Turnul Alb

10.20 – 10.30 Pauză / Szünet

10.30 – 11.30 Comunicări / Előadások

BISERICA EVANGHELICĂ SF. MARIA DIN SIBIU. CERCETĂRI ARHEOLOGICE 2018–2019 / A NAGYSZEBENI SZ. MÁRIA EVANGÉLIKUS TEMPLOM RÉGÉSZETI KUTATÁSA 2018–2019
Moderator / Moderátor: Lővei Pál

Daniela Marcu Istrate: Cercetări arheologice la biserica Sf. Maria din anul 2018 / A Sz. Mária-templom 2018. évi régészeti kutatása

Maria Țiplic – Ioan Marian Țiplic: Cercetarea corului și a capelei episcopale din biserica Sf. Maria / A Sz. Mária-templom szentélye és a püspöki kápolna régészeti kutatása

Radu Lupescu: Contribuții la istoria arhitecturii bisericii evanghelice Sf. Maria pe baza noilor cercetări de parament / Megjegyzések a Sz. Mária-templom építéstörténetéhez az újabb falkutatások alapján

11.30 – 11.40 Pauză / Szünet

11.40 – 12.20 Comunicări / Előadások

PICTURI MURALE / FALKÉPEK
Moderator / Moderátor: Soós Zoltán

Lángi József: Az érábrányi református (ma rom) templom középkori falképeinek kutatása / Cercetarea picturilor murale ale bisericii reformate (azi ruinată) din Abram

Kiss Lóránd: A marosvásárhelyi Vártemplom falképtöredékei / Fragmentele de frescă ale bisericii din cetate, Târgu Mureș

12.20 Prezentare de carte / Könyvbemutató

Monastic Life, Art, and Technology in the 11th–16th Centuries. Ed. Ileana Burnichioiu. Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015.

13.00 – 14.30 Pauză, Masa de prânz / Szünet, ebéd

14.30 – 16.10 Comunicări / Előadások

MĂNĂSTIRI / KOLOSTOROK
Moderator / Moderátor: Szakács Béla Zsolt

Daniela Tănase: Date arheologice despre mănăstirea cisterciană Igriș (jud. Timiș) / Régészeti adatok az egeresi (Temes m.) ciszterci kolostorról

Florin Mărginean – Csók Zsolt – Keve László: Despre localizarea Mănăstirii lui Dionisie (Dienesmonostora) / Dénesmonostora helyének azonosításáról

Weisz Attila – Kovács Zsolt: A borosjenői vár másodlagos román kori faragványai. Adalékok a Délkelet-Alföld 1200 körüli építészetéhez / Fragmente arhitectural romanice secundare din cetatea Ineului. Contribuții la arhitectura Câmpiei Panonice de sud-est în jurul anului 1200

Soós Zoltán: Középkori erdélyi kolostorok fűtőberendezései. Hipokauszumok az erdélyi kolostorokban / Systeme de încălzire în mănăstiri medievale transilvănene. Hipocaustul în mănăstirile transilvănene

Feld István: A középkori kolostorok erődítésének kérdéséhez / Despre fortificarea mănăstirilor medievale

16.10 – 16.20 Pauză / Szünet

16.20 – 18.00 Comunicări / Előadások

PROBLEME CONEXE / KAPCSOLÓDÓ KÉRDÉSEK
Moderator / Moderátor: Feld István

Köpeczny Zsuzsa: Biserici parohiale – capele de curte? Revenire asupra problematicii capelelor de curte nobiliare în Evul Mediu târziu / Plébániatemplom – udvari kápolna? Még egyszer a késő középkori nemesi udvari kápolnákról

Adrian Andrei Rusu: Castele bisericesti în Transilvania / Erdélyi vártemplomok

Hegy Géza: Esperesi kerületek az erdélyi egyházmegyében / Diaconate și teritoriile lor în dieceza Transilvaniei

Terdik Szilveszter: Középkori templomok barokk terveken / Biserici medievale în planuri din perioada barocă

Kovács Gergely: Foerk Ernő középkori templomfelmérései Erdélyben / Releveele bisericilor medievale din Transilvania întocmite de Ernő Foerk

18.00 Închiderea conferinței / A konferencia zárása

Marosi Ernő (Academia Maghiară de Științe, Institutul de Istoria Artei, Budapesta / MTA Művészettörténeti Intézet, Budapest)

19.00 Cină, Hotel Aurora / Vacsora, Hotel Aurora

DUMINICĂ, 14 APRILIE 2019 / 2019. ÁPRILIS 14., VASÁRNAP

Plecarea participanților / A résztvevők elutazása

EXPOZIȚIE DE POSTERE / POSZTERKIÁLLÍTÁS / POSTER EXHIBITION

Biserica-monument din Acâș. Cercetări și intervenții de reabilitare – o retrospectivă istorică
Az ákosi műemléktemplom kutatása és helyreállítása – Történeti áttekintés
The research and rehabilitation of the monument-church of Acâș – A historical perspective

Realizatori / Rendezte / Organized:

Péter Levente Szócs, Sebastian Belbe (Muzeul Județean Satu Mare / Szatmár Megyei Múzeum)

Biserica reformată din Acâș este cel mai însemnat monument al arhitecturii romanice din regiune. Edificiul are trei nave dispuse după plan bazilical, sanctuarul principal are închidere semicirculară, iar la vest se adosează perechea de turnuri. Aproape în totalitate a fost construită din cărămizi, însă în locurile semnificative, între care ancadramentele portalurilor, capitellurile coloanelor și cornișe s-a folosit piatră sculptată. Toată biserica, făcând abstracție de câteva reparații și modificări ulterioare, a fost construită într-o singură perioadă. Potrivit cercetărilor arheologice, biserica era înconjurată de un șanț și a funcționat ca loc de înmormântare, având adosată o capelă. Este posibil ca ansamblul să nu fi avut alte anexe mănăstirești, ori acestea erau construite din lemn sau pământ, după care n-au rămas resturi observabile. În baza cercetărilor arheologice și considerațiilor de istoria artei, bazat pe aranjamentul planimetric și pe decorația simplă, construirea bisericii existente a avut loc în ultima treime a secolului al XII-lea. Expoziția oferă o retrospectivă asupra reparațiilor și intervențiilor de reabilitare, precum și asupra cercetărilor aferente efectuate la acest monument, însoțite de rezultatele lor.

Az ákosi református templom a régió legfontosabb román kori emléke. A templom háromhajós, bazilikális elrendezésű, félköríves főszentéllyel és nyugati oldalán toronypárral. Csaknem teljes egészében téglából épült, az építészeti szempontból fontosabb részekben, mint például a nyílások kereteinél vagy a pillérek fejezeteinél, faragott követ használtak. Az egész templom, apróbb átalakításoktól és javításoktól eltekintve, egyetlen periódusban épült. A régészeti kutatások feltárták, hogy a templomot árok körítette, temetkezőhelyként működött, valamint a templomhoz mellékkápolna csatlakozott. Ez az együttes talán nélkülözte a további monostor épületeket, vagy ezek fából, paticsból készülhettek és maradványaik ma már nem figyelhetők meg. A régészeti megfigyelések, valamint az azt megerősítő, a templom elrendezését és díszítésének egyszerűségét figyelembe vevő művészettörténeti megfontolások alapján, a monostor alapítására és a ma is álló templom építésére a 12. század utolsó harmadában került sor. Az egykori monostorból csak a templom maradt fenn, amelyet ma a református egyházközség használ. A kiállítás áttekintést nyújt a műemléktemplomon végzett javításokról, helyreállítási munkálatokról és a kapcsolódó kutatások eredményeiről.

The Calvinist Church of Acâș is the most important monument of the Romanic architecture of the region. The church is triple-aisled, with basilica type arrangement, and it has a pair of towers at the western façade. It was built almost entirely out of bricks, while the most important parts from architectural point of view, like the frames of the openings and the capitals of the pillars, were made of carved stone. The whole building, besides minor reconstructions and repairs, was built during a single phase. According to the archaeological results, the church was surrounded by a trench, it served as a burial place, and it has got a side chapel. Perhaps the monastery lacked additional buildings, or these were made of wood or earth-bricks, and its ruins cannot be found these days. The archaeological observations and the art historical considerations, based on the ground-plan arrangement and the simple decorations, suggest that the church was built during the last third of the 12th century. From the monastery, only the church survived, and it is used now as the Calvinist church of the local community. The exhibition offers a retrospective on the reparation and the rehabilitation works executed on the church together with the accompanying research activities and their results.

Cetatea Feldioara (Marienburg) de la teutoni la vremurile moderne
Földvár (Marienburg) vára a német lovagrendtől napjainkig
The castle of Feldioara (Marienburg) from the Teutonic order to modern times

Realizatori / Rendezte / Organized:

Daniela Marcu Istrate, Adrian Ioniță (Academia Română, Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", București
 Román Akadémia, „Vasile Pârvan” Régészeti Intézet, Bukarest)

Cetatea din Feldioara a fost o fortificație complexă, inițiată de cavalerii teutoni (1211-1225), apoi preluată și dezvoltată de comunitatea germană locală timp de mai multe sute de ani. În forma sa cea mai amplă, cetatea se compunea din patru turnuri, curtile, o biserică, clădiri de locuit și diferite alte anexe. După încetarea funcției militare, cetatea a fost întreținută de săteni, ca un simbol al trecutului și totodată locație pentru evenimente comunale. Zidurile și clădirile au fost reparate, drumurile întreținute și accesul controlat, iar în sec. XIX întreg ansamblul a fost restaurat. De-a lungul timpului însă, abandonul, degradările naturale și demolările au transformat cetatea într-o ruină vulnerabilă: în anul 2013 mai erau vizibile fragmente din zidul de incintă și din turnurile de vest, est și sud. Starea ruinelor se agravase progresiv pe parcursul ultimelor decenii, multe elemente dispăruseră iar cele rămase nu păreau să aibă șanse reale de supraviețuire pe termen lung. Proiectul de restaurare a Cetății Feldioara a fost pus în practică în anii 2013-2017, după un concept arhitectural care a re-creat ansamblul fortificației din sec. XVII pe baza vestigiilor existente și a informațiilor de arhivă. În reconfigurarea planimetrică și recuperarea etapelor dispărute, arheologia a avut rolul principal: vestigiile trecutului au ieșit la iveală pas cu pas, au fost preluate de restauratori și puse în valoare prin diferite marcaje. Expoziția reflectă parcursul arheologic al restaurării, evidențiind cele mai importante dintre descoperiri și modul în care acestea au fost abordate de arheologi și restauratori.

A Teuton lovagok által 1211–1225 között épített, majd a helyi német közösség által átvett és több száz éven át bővített földvári vár egy összetett erődtítmény volt. A vár legteljesebb formájában négy toronyból, védőfalakból, egy templomból, lakóépületekből és számos más melléképületből állt. Katonai funkciója hanyatlásával a várat a helyi lakosok tartották fenn, mely közösségi események helyszínéül szolgált, egyben a múlt jelképévé is vált. A falait és az épületeit kijavították, az utakat karbantartották és ellenőrizték, majd a 19. században az egész épületegyüttest restaurálták. Az idők során azonban az épületek magára hagyása, a természetes állagromlás és a bontások rommá változtatták a várat: 2013-ban a körítő falból, valamint a nyugati, a keleti és a déli toronyból voltak láthatóak falcsontok. A romok állapota az elmúlt évtizedekben fokozatosan romlott, sok elem eltűnt, megsemmisült és a még láthatóaknak sincs hosszú távon esélyük a megmaradásra. A földvári vár helyreállítását a 2013–2017-es időszakban valósították meg egy olyan építészeti koncepció alapján, amely a meglévő maradványok és korabeli információk alapján lehetővé tette a 17. századi erődtítmény újjáépítését. A régészeti kutatásoknak főszerepe volt az alaprajzi elrendezés helyreállításában és a hiányzó elemek pótlásában: a múlt maradványai apránként kerültek elő és a restaurálás során különböző módon lettek bemutatva. A kiállítás a helyreállításhoz kapcsolódó régészeti kutatást és eredményeit mutatja be, valamint azt, hogy ezek az eredmények hogyan jelentek meg a restaurálás során.

The Castle of Feldioara was a complex fortification, initiated by the Teutonic Knights (1211–1225), then taken over and developed by the local German community for several hundred years. In its widest form, the fortress consisted of four towers, curtain walls, a church, residential buildings and various other annexes. At the end of its military role, the fortress was maintained by the villagers as a symbol of the past, and a location for community events. The walls and the buildings were repaired, the roads were maintained, the access was controlled, and in the 19th century the whole ensemble was restored. Over time, however, the abandonment, the natural decay and demolitions have turned the castle into a vulnerable ruin: in 2013 only portions of the curtain wall and from the western, eastern and southern towers were still visible. The state of the ruins had progressively deteriorated over the last decades, many elements had disappeared, and the remaining ones did not seem to have real long-term survival chances. The restoration project of the Castle of Feldioara was implemented in 2013-2017, following an architectural concept that recreated the ensemble of the 17th century fortification based on existing ruins and archive information. Archaeology held the main role in the reconfiguration of the ground-plan arrangement and the recovery of the missing construction phases: the vestiges of the past were unveiled step by step, then taken over by restorers and valorized through various markings. The exhibition reflects the archaeological overview of the restoration, highlighting the most important discoveries and the way they were approached by archaeologists and restorers.

Cercetări arheologice la biserica Sf. Ștefan din Baia Mare – mărturia inventarului funerar
A nagybányai Szt. István-templom régészeti kutatása – a sírmellékletek tanúságai
Archaeological research of St Stephen church of Baia Mare – the testimony of the grave-goods

Realizatori / Rendezte / Organized:

Dan Pop, Dragoș Conțiu (Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare / Máramaros Megyei Történelmi és Régészeti Múzeum, Nagybánya), Szőcs Péter Levente, Katócz Zoltán (Muzeul Județean Satu Mare / Szatmár Megyei Múzeum)

Biserica Sf. Ștefan din Baia Mare, demolată în cursul secolului al XIX-lea, a fost cel mai important monument al goticului din regiune. Fosta biserică parohială era amplasată într-o piațetă adiacentă centrului orașului. Edificiul avea trei nave și un altar alungit, pentagonal. În colțul sud-vestic al navei era ridicat turnul, numit Turnul Ștefan, singura structură păstrată până astăzi din biserică. Săpăturile arheologice au fost demarate în trei campanii, între anii 2012 și 2014, și au precedat, respectiv au însoțit lucrările de amenajare și reabilitare a parcului. Au fost dezvelite ruinele fostei biserici parohiale și s-au stabilit principalele faze de construcție. La est de biserică au fost descoperite două edificii ecleziastice de origine medievală, ruinate astăzi: Sf. Martin și Sf. Ecaterina. Au fost identificate în total 804 complexe arheologice. Pe lângă cele care țin de bisericile medievale, numărul cel mai însemnat de complexe, în jur de 500, este reprezentat de mormintele aferente cimitirului din jurul bisericilor. Acestea sunt databile în secolele XIV–XVIII. O a treia categorie a complexelor identificate în săpătură o constituie cele care aparțin construcțiilor de lemn, anterioare construirii bisericii parohiale, dar nu mai vechi de sec. XIII. Expoziția oferă o imagine a celor mai importante elemente ale inventarului funerar descoperit, privit ca sursă și punct de plecare pentru istoria socială a orașului Baia Mare.

A 19. század során elbontott nagybányai Szt. István-templom a régió legfontosabb gótikus műemléke volt. A plébániatemplom a városközpontban, a főtér melletti kis téren található. A templomnak három hajója és egy hosszított, ötszög-záródású szentélye volt. A hosszház délnyugati sarkában emelték a tornyot, amelyet István-toronyként ismerünk és az egyetlen mai napig megmaradt része a templomnak. A régészeti feltárások 2012 és 2014 között folytak három szakaszban és a torony körüli park felújítási munkálatait előzték meg. A kutatás során felszínre kerültek a volt plébániatemplom maradványai, és így megállapíthatóvá váltak a fontosabb építési fázisok. A templomtól keletre két további középkori, azóta elbontott templom alapfalai kerültek elő: Szt. Márton és Szt. Katalin. Összesen 804 régészeti objektumot sikerült azonosítani. A középkori templomokhoz kötődők mellett a legnagyobb számú lelet – kb. 500 – a templomok körüli temetők 14–18. századi sírjai. Az ásatások során azonosított leletek harmadik kategóriája a plébániatemplomnál korábbi, de 13. századinál nem öregebb faépítményekhez kötődik. A kiállítás áttekintést ad a legfontosabb sírmellékletekről, amelyek egyben Nagybánya társadalomtörténetének forrásai és megismerésének kiindulópontjai.

The St. Stephen church, demolished during the 19th century, was the most important architectural monument of Gothic style in the region. The parish church was located in the city center, on a square adjacent to the city center. The edifice had three naves and an elongated, pentagonal altar. In the southwestern corner of the nave was built the tower, called Stephen Tower, the only structure preserved to this day from the church. The archaeological excavations were started in three campaigns, between 2012 and 2014. The researches preceded respectively accompanied the rehabilitation works of the park near St. Stephen's Tower. During the research the remnants of the former parish church were revealed and thus, the main building phases could be established. To the east from the church, another two church buildings were identified, which are demolished today, but both of them are of medieval origins: St. Martin and St. Catherine. A total of 804 archaeological complexes have been identified. Besides the ones related to the medieval churches, the most significant number of complexes, around 500, are the graves of the cemetery surrounding the churches. These are datable to the 14th and 18th centuries. A third category of complexes identified in the excavation are those belonging to the wooden constructions, datable earlier than the parish church, but not older than the beginning of the 13th century. The exhibition offers an insight on the most important grave-goods discovered, and regards them as sources and starting point of the social history of the town Baia Mare.

Florin MĂRGINEAN
Complexul Muzeal Arad / Arad Megyei Múzeum
finnlands@yahoo.com

EMŐDI Tamás
Restitutor, Oradea / Nagyvárad
emoditamas@gmail.com

Noi cercetări efectuate la biserica reformată din Iermata Neagră (jud. Arad)

Noile rezultate obținute în urma cercetărilor arheologice și de parament, efectuate la biserica Reformată din Iermata Neagră vin în completarea investigațiilor din anul 2008 vizând exteriorul bisericii. Restaurarea bisericii (2013–2016) a permis efectuarea unor sondaje de parament (2015, 2018), respectiv arheologice (2016) în partea estică a navei, ceea ce a dus la descoperirea și stabilirea a două faze majore în edificarea lăcașului de cult medieval, încadrabile în perioada romanică și gotică și a contribuit la clarificarea arhitecturii clădirii medievale.

Pe lângă detaliile legate de aspectele constructive ale monumentului au fost înregistrate și contexte funerare, care întregesc imaginea tipică a unei biserici parohiale medievale.

A feketegyarmati református templom (Arad megye) újabb kutatásai

A feketegyarmati református templomban végzett régészeti feltárások és falkutatások legújabb eredményei kiegészítik a templom körüli 2008-as vizsgálatokat.

A templom helyreállításakor (2013–2016) lehetőség nyílt a régészeti felmérés (2016) mellett a falkutatásra (2015, 2018) is a hajó keleti részén, ami hozzájárult a román kori és a gótika időszakban tartott középkori istentiszteletek/misék helyének a megállapításához, valamint hozzájárult a középkori épület építéstörténetének tisztázásához is.

Az műemlék építészeti aspektusai/jegyei mellett a temetkezési körülményeket is rögzítették, amely egy középkori templom tipikus képét tárja elénk.

New surveys at the Calvinist church of Iermata Neagră (Arad County)

The new results of the archaeological and wall surface research carried out at the Reformed church in Iermata Neagră completed the investigations of 2008 and focused on the exterior of the church. During the restoration of the church (2013-2016), some wall surface investigations (2015, 2018) and archaeological surveys (2016) were carried out on the eastern side of the nave, which led to the discovery of two major phases in the building of the medieval church. The two phases correspond to the Romanesque and Gothic periods and helped clarify the architecture of the medieval building.

In addition to the details regarding the monument's constructive aspects, burial graves have also been recorded, thus completing the typical image of a medieval parish church.

Cercetări arheologice la biserica reformată din Turda Veche

Istoriografia modernă identifică biserica reformată din Turda Veche cu mănăstirea augustiniană menționată în documente în anul 1331. Atât biserica mănăstirii augustinienne medievale edificată la capătul sudic al pieței centrale, cât și fortificația din jurul ei, s-au păstrat doar parțial. Din biserică s-a păstrat nava cu pornirile arcului de triumf a corului, ultimul fiind demolat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Cercetări arheologice au mai avut loc în anii 2006 și 2010. Ultimele investigații au fost efectuate în contextul întocmirii unui proiect de restaurare a edificiului, obiectivul principal fiind acela de a furniza echipei tehnice informații despre structura și starea fundațiilor dar și despre evoluția nivelelor de călcare.

La sfârșitul anului 2018 a fost realizat un sondaj arheologic în interiorul bisericii (S7 A), într-o zonă stabilă împreună cu proiectantul și executantul, pentru a delimita un eventual complex funerar (criptă) sau altă structură din zid ce ar fi putut exista.

Unitatea de săpătură executată pe latura de sud a navei bisericii la o distanță de 12,85 m de la portalul gotic de pe latura de vestică, are suprafața de 9,62 mp (3,70 x 2,60 m). Au fost identificate două structuri zidite (Z5 și Z6) și mai multe morminte comune și individuale (30) de înhumăție (M40 – M44).

Stratigrafia este răscolită de morminte, înhumările transformând-o într-o umplutură uniformă. Mormintele sunt întinse pe spate cu brațele în general de-a lungul corpului. După umplutura gropilor se deosebește un singur orizont de înmormântări, cu o umplutură ce conține urme de mortar și resturi de materiale de construcție.

Materialul arheologic descoperit în secțiunea S7 A constă din: fragmente ceramice și de cahle de teracotă, fragmente și obiecte metalice, fragmente din inscripții, sticlărie, și numeroase monede moderne, ultimele fiind descoperite în straturile superioare.

Az ótordai református templom régészeti kutatása

A történetírásban az ótordai református templomot az 1331-es oklevélben említett ágostonos kolostorral azonosítják. A főtér déli végén lévő középkori ágostonos kolostor, valamint a körülötte lévő erődítés csak részben maradt fenn. A templomból a hajó, valamint a diadalív indításai maradtak meg, a szentélyt a 17. század második felében lebontották. Már 2006 és 2010 között is voltak régészeti kutatások, az újabbakat az épület helyreállítása kapcsán végezték. A fő cél az volt, hogy a felújítást tervezők tájékoztatást kapjanak az alapok szerkezetéről és állapotáról, valamint az épület járószintjeiről.

2018 végén a templomban egy régészeti szondát (S7A) nyitottak, amelynek helyét a tervezővel és a kivitelezővel közösen állapítottuk meg. A célja egy esetleges temetkezés (kripta) vagy más falazott struktúra azonosítása volt. A templomhajó déli részén nyitott szelvény 12,85 m-re volt a nyugati oldalon lévő gótikus kaputól, területe 9,62 négyzetméter (3,70 x 2,60 m). Itt két falazatot azonosítottunk (Z5 és Z6), valamint több közös (30) és egyéni temetkezést (M40 - M44).

A rétegeket a sírok bolygatták, így a stratigrafia meglehetősen homogén. A sírokban nyújtott helyzetű, hátan fekvő vázak voltak, a karok a test mellé helyezve. A sírgödörök betöltése alapján csak egy temetkezési horizontot azonosíthatunk, amely habarcsot és építőanyag maradványokat tartalmaz.

Az S7A szelvényben előkerült régészeti leletanyag kerámiaedényből, kályhacsempéből, fém tárgyak és üvegtöredékekből, valamint feliratos töredékből áll, amelyeket a felső rétegekből előkerült modern érmék egészítenek ki.

Archaeological investigations at the reformed church of Turda Veche

Modern historiography identifies the reformed church in Turda Veche with the Augustinian monastery mentioned in documents in 1331. Both the church of the medieval Augustinian monastery built at the southern end of the main square and the fortification around it were only partially preserved. Only the nave and a part of the triumphal arch were preserved of the church. The latter was demolished in the second half of the 17th century.

Archaeological investigations took place in 2006 and 2010. The latest survey was carried out within a restoration project and the main objective was to provide the technical team with information on the structure and condition of the foundations and also on the archaeological stratigraphy.

At the end of 2018, an archaeological survey inside the church (S7 A) was carried out in an area established together with the designer and executor of the project, in order to identify a possible funeral complex (crypt) or other wall structures.

The excavation unit on the southern side of the nave, at 12,85 m from the Gothic portal on the western side has an area of 9.62 m (3.70 x 2.60 m). Two wall structures (Z5 and Z6) and 30 multiple and individual burials (M40 - M44) have been identified.

The stratigraphy is shattered by burials, so the filling is uniform. The skeletons were supine, generally with their arms at their sides. The filling of the graves with traces of mortar and remains of construction materials indicates one level of burials.

The archaeological inventory of S7 A consists of ceramic fragments and stove tiles, fragments of metal objects, inscriptions, glassware and numerous modern coins, the latter discovered in the upper layers.

Cercetarea bisericii parohiale din Nicolești
(2016)

Descrisă de S. Keöpeczi ca având „cel mai frumos și mai mare turn din secolul al XV-lea din Ciuc”, biserica din Nicolești și-a pierdut aparent caracterul medieval în urma transformărilor în stil baroc. În urma cercetărilor din 2016 (evaluare de teren, săpătură, cercetare de parament și analize dendrocronologice) putem însă să afirmăm cu convingere că biserica păstrează în pereți majoritatea masoneriei medievale și să facem alte numeroase constatări privind fazele sale constructive. Probabil cea mai surprinzătoare descoperire a fost că turnul vestic „gotic” în urma analizelor dendrocronologice și a studierii surselor scrise s-a dovedit a fi edificat în secolul al XVIII-lea, deși poziția sa denotă o origine mai timpurie. Am reușit să distingem cel puțin patru faze de construcție ale bisericii actuale, dintre care prima o reprezintă partea nord-vestică a naosului, edificată înainte de extinderea gotică, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea.

În afara clarificării cronologice a fazelor de construcție medievale se remarcă o descoperire relevantă și dincolo de sfera microregiunii, anume faptul că pereții din perioada premergătoare extinderii gotice au fost ridicați peste mormintele unui cimitir și, firește, peste o biserică de aceeași perioadă, mai veche. Unul dintre schelete, ce se poate data după inventarul funerar și analiza de C14 în secolele XI–XII este un element demult căutat pentru reconstituirea istoriei perioadei Arpadiene. Adăugându-se la alte date furnizate de cercetări arheologice de pe raza localității, această descoperire dovedește că Regatul Maghiar s-a extins până în secolul al XII-lea inclusiv în această zonă depresionară periferică.

Cercetarea de la Nicolești sugerează din nou că fiecare clădire are istoria sa proprie, unică privind fazele de construcție, iar pe de altă parte confirmă că cercetările de mai mică anvergură pot furniza, dincolo de considerentele tehnice de reabilitare, și rezultate istorice mai importante.

A csíkszentmiklósi plébániatemplom
kutatása (2016)

A „legszebb és leghatalmasabb XV. századi gótikus csíki torony”-al (Keöpeczi S. J.) ellátott csíkszentmiklósi templomot a barokk átépítések során olyannyira átalakították, hogy látszólag teljesen elveszítette középkori jellegét. A 2016-ban végzett helyszíni bejárás, ásatás, falkutatás és dendrokronológiai vizsgálat nyomán azonban egyértelműen állíthatjuk, hogy a templom felmenő falaiban őrzi a középkori épület jelentős részét, illetve számos további építéstörténeti megfigyelés is született. Az egyik legmeglepőbb, hogy a „gótikus” nyugati harangtorony a dendrokronológiai elemzés és a források egybevágó tanúsága alapján is 18. századi építésű, de elhelyezkedése mégis korábbi alaprajzi elrendezésre utal. A mai templomnak ugyanis legalább négy építési periódusát sikerült azonosítani, ezek közül a legkorábbi a hajó északnyugati fele, mely még a gótikus bővítések előtt épült, valamikor a 13. század második felében.

A középkori építéstörténet tisztázása mellett a helytörténeti vonatkozásokon messze túllep az a felfedezés, hogy a gótikus átépítéseket megelőző periódus falait egy korábbi temető sírjai, és értelemszerűen hozzájuk köthető templom, fölé építették. Az egyik, leletei és C14 vizsgálatok alapján a 11–12. századra keltezhető váz, a térség Árpád-kori történeti rekonstrukciójából régóta hiányolt elem, amely immár a településrégészeti újabb eredményeivel együtt annak a jele, hogy a Magyar Királyság a 12. századra e keleti, periférikus medencéket is magába foglalta.

A szentmiklósi kutatás sokadszorra hívja fel a figyelmünket arra, hogy minden épületnek saját, egyedi építéstörténete van, másrészt újra azt igazolta, hogy a kis léptékű, szerényebb kutatásoknak, a műemléki tervek indoklása mellett, fontos történeti eredményei lehetnek.

The research of the Parish Church in
Nicolești (2016)

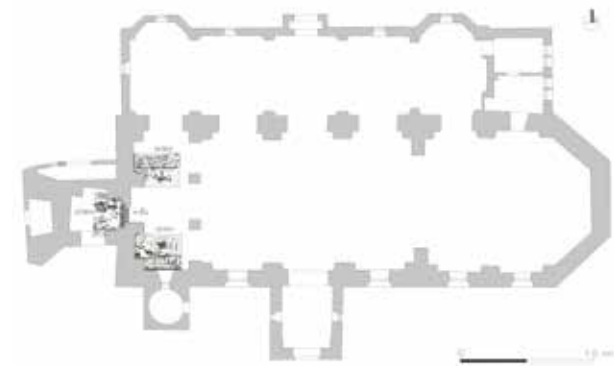
Described by S. Keöpeczi as “the most beautiful and magnificent tower of the 15th century Ciuc”, the Nicolești church apparently lost its medieval character together with the baroque style transformations. However, following the 2016 research (rescue evaluation, excavation, wall surface survey and dendrochronological analyses), we can assert that the church maintained most of its medieval masonry, and we can establish the construction phases of the building. Probably the most surprising discovery was that the western tower, “Gothic” following the dendrochronological analysis and the information provided by the written sources, proved to be erected in the 18th century, although the position suggests an earlier origin. We have succeeded in distinguishing at least four construction phases of the current church, the first of which is the north-western side of the nave, built before the Gothic expansion in the second half of the 13th century.

Apart from the chronological information on the medieval construction phases, there is also a discovery relevant beyond the micro-region, namely that the pre-Gothic walls were built over a cemetery and naturally over an older church. One of the skeletons, dated in the 12th–13th centuries based on the funeral inventory and the C14 analysis represents a key-element for the historical reconstruction of the Arpad period. Added to other data provided by archaeological research in this area, the discovery proves that the Hungarian Kingdom included by the end of the 12th century even this peripheral area.

The survey of the church in Nicolești reminds us that each building has its own unique history, and on the other hand that less extensive research can provide, beyond the technical data, important historical results.

DEMJÉN Andrea

Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
Erdély Történeti Nemzeti Múzeum, Kolozsvár
demjenandi@yahoo.com

Cercetarea arheologică a bisericii parohiale din Joseni

Biserica dedicată Sfinților Apostoli Simion și Iuda și Mucenicei Sfânta Margareta se află în centrul localității Joseni. Surse scrise despre biserică s-au păstrat numai începând cu vizitația canonică din 1731. Raportul acestei vizitații descrie nava și turnul bisericii acoperite cu țigle și zidul de piatră care înconjoară clădirea. În 1766, biserica a fost demolată, cu excepția turnului și al peretelui nordic al navei, și chiar din același an începe construcția bisericii noi, baroce. În partea nedemolată, la intrarea vestică a navei, s-a păstrat un portal cu închidere semicirculară, sculptat cu profile compuse dintr-o baghetă cilindrică dublată. Portalul este datat în literatura de specialitate în epoca arpadiană târzie.

Între anii 2009–2011, în biserică au fost întreprinse cercetări de parament, cercetări dendrocronologice și prospecțiuni georadar. Cercetarea arheologică s-a desfășurat în două etape: în prima fază, am cercetat zona turnului, identificând lespezile pragului care aparțin de portalul semicircular. S-a dovedit de asemenea că portalul din piatră a ajuns în poziția actuală dintr-o altă parte a bisericii.

În a doua etapă, am cercetat interiorul bisericii, partea de sub galeria vestică. Am verificat aliniamentul pereților naosului medieval, respectiv dacă frontonul vestic al bisericii păstrează elemente de zidărie medievală. În ambele secțiuni de cercetare deschise, am putut observa fragmentele păstrate din fundație și elevație, precum și ultimul nivel de călcare al bisericii medievale, realizat din lespezi mari. Sub acest nivel, în ambele secțiuni a fost identificată umplutura mormintelor medievale, sau din epoca pre-modernă și modernă.

Au fost identificate în total 26 de morminte, dintre care trei (S20 și S22–23) sunt mai timpurii decât biserica medieval-târzie identificată în săpătură. Acest lucru este dovedit de faptul că fundațiile nordice, sudice și vestice ale bisericii suprapun cele trei morminte. Mormântul nr. 20 de sub fundația vestică a peretelui a fost datat prin analize C14 în perioada 1447–1527, iar mormântul nr. 23 de sub fundația nordică a naosului s-a datat prin aceeași metodă între anii 1409–1440. Construcția turnului am datat-o pe baza mormintelor aflate în poziții superioare la sfârșitul secolului XV, începutul secolului XVI. Acest rezultat a fost confirmat de analiza C14 a mormântului nr. 2, al cărei rezultat este perioada 1446–1500.

Cercetările arheologice au confirmat ipoteza că pereții medieval-târzii identificați în săpătură se înscriu pe axul turnului și au furnizat numeroase informații noi despre biserică: lățimea interioară a naosului era de 7 m, pe partea vestică nu s-a păstrat elevația, iar nivelul de călcare din biserică a fost cu 0,45 m mai coborât decât cel din turn.

A gyergyóalfalvi plébániatemplom régészeti kutatása

A Szent Simon és Júdas apostolok, valamint Szent Margit szűz és vértanú tiszteletére szentelt templom a település központjában helyezkedik el. A templomra vonatkozó forrás az 1731 évi vizitáció előtti időszakból nem maradt fenn. Ez az egyházlátogatási jegyzőkönyv számol be arról, hogy a templomhajó és a torony cseréppel fedett, valamint a templom kőfallal van körülveve. 1766-ban, a torony és a nyugati hajófal kivételével, teljesen elbontják a középkori templomot, majd ez évben elkezdik az új, barokk templom építését. Az el nem bontott részen, a hajó nyugati bejáratánál, egy félköríves záródású kettős hengertagos faragott kapu maradt fenn, melyet a szakirodalom késő Árpád-korinak határozott meg.

2009–2011 évek között falkutatás, talajradaros prospekció és dendrokronológiai vizsgálatok folytak a templomhoz kapcsolódóan. Régészeti kutatása két szakaszban történt: az első szakasz során a toronyaljban végeztük a kutatást, melynek során előkerültek a félköríves kapuhoz tartozó küszöbkövek és nyilvánvalóvá vált, hogy a kőkapu a korábbi templom egy másik részéről került át ide.

A régészeti munka második fázisában a mai templom belsejében, a nyugati karzat alatti részen kutattunk, mely során ellenőriztük a középkori hajófalak nyomvonalát, illetve azt, hogy a hajó nyugati oromfala tartalmaz-e középkori részleteket. Az ásatás során nyitott mindkét szelvényben megfigyeltük a középkori templom alapfalait, a felmenő falak megmaradt részleteit, valamint a templom utolsó, nagyméretű kőlapokból álló járószintjét. A középkori templom utolsó járószintje alatt mindkét szelvényben a teljes felületet kitöltötte a középkori és kora újkori/újkorai temetkezések betöltése.

Az ásatások során összesen 26 temetkezést tártunk fel. A sírok közül három (S20 és S22–23) megelőzi az általunk feltárt késő középkori templomot, mivel ezeket a sírokat ennek a templomnak az északi, déli és nyugati alapozása bolygatta. A nyugati falalapozás alatt levő 20. sír radiokarbonos vizsgálata 1447–1527, míg az északi hajóalapozás alatt levő 23. sír radiokarbonos vizsgálata 1409–1440 évek közé keltezte a temetkezést. A torony építését a szuperpozícióban levő sírcsoportok összehasonlítása révén a 15. század végére, a 16. század elejére kelteztük. A keltezést megerősítette a 2. sír szénizotópos vizsgálata, mely 1446–1500 évek közé tette a temetkezést.

A régészeti kutatások igazolták a feltételezésünket, mely szerint a feltárt késő középkori hajófalak a torony tengelyében vannak, illetve számos új információt nyújtottak a templomról: a templomhajó belső szélessége 7 m volt, a nyugati részen nem maradtak meg középkori felmenő hajófalak, a templom járószintje 0,45 m lentebb volt a torony járószintjéhez viszonyítva.

Archaeological survey of the Parish church in Joseni

The Church dedicated to the Holy Apostles Simon and Judas and to Saint Margaret the Virgin is situated the center of the village. Written sources mentioning the church were preserved only from the canonical visitation of 1731. The report describes the nave and the tower of the church as covered with tiles and a stone wall surrounding the building. In 1766, the church was demolished except for the tower and the northern wall of the nave, and the construction of the new Baroque church began in the same year. On the untouched side of the building, at the western entrance of the nave, a semicircular carved portal was preserved. The portal is dated by historiography in the late Arpad period.

Between 2009 and 2011, a wall surface survey, dendro-chronological analysis and geo-radar measurements were carried out in the church. The archaeological research comprised two stages: the first one focused on the tower area and identified the threshold slabs belonging to the semicircular portal. It was also established that the stone portal was originally placed in a different part of the church.

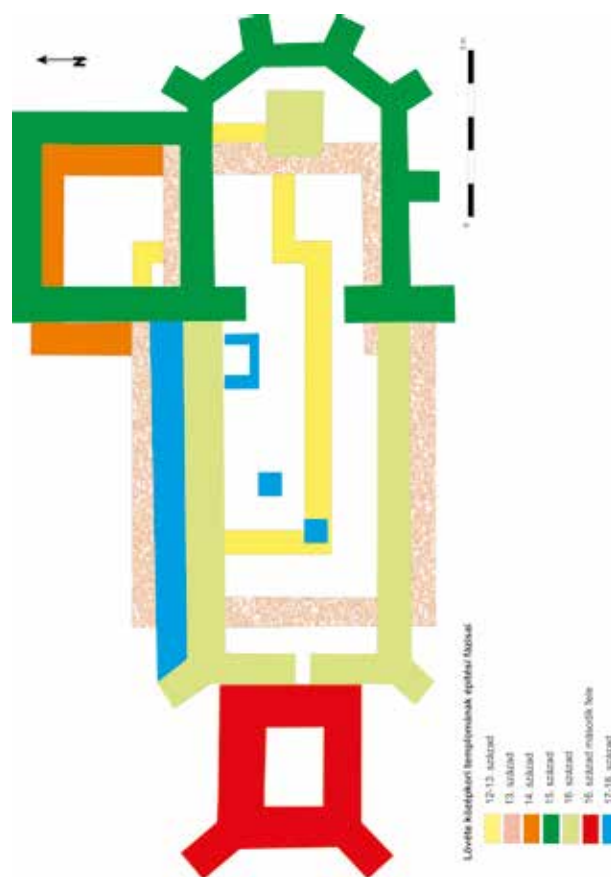
In the second stage, we investigated the inside of the church in the area below the western gallery. We analyzed the alignment of the walls belonging to the medieval nave, and whether the western façade of the church contains medieval masonry. In both surfaces the preserved fragments of the foundation and the elevation were visible, as well as the last ground level of the medieval church, made from large slabs. Below this level, the medieval or pre-modern and modern graves were identified in both surfaces.

A total of 26 graves have been identified, three of which (S20 and S22–23) are earlier than the late medieval church identified in the excavation. The dating is indicated by the fact that the Northern, Southern and Western foundations of the churches are above the three graves. Grave no. 20, under the western foundation of the wall was dated by C14 analysis between 1447 and 1527, and grave no. 23, under the northern foundation of the nave was dated by the same method between 1409 and 1440. Based on the higher graves, the tower was built at the end of the 15th century or at the beginning of the 16th century. This result was confirmed by the C14 analysis of grave no. 2, dated between 1446 and 1500.

The archaeological research confirmed the hypothesis that the late medieval walls identified during the excavation follow the same axis as the tower, and also provided a lot of new information about the church: the inside width of the nave was 7 m, the elevation was not preserved on the western side, the ground level of the church was 0.45 m lower than the one in the tower.

NYÁRÁDI Zsolt

Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc
Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely
nyaradi_zsolt@yahoo.com

Bisericile medievale din Lueta

Biserica medievală din Lueta poate fi observată pentru ultima dată pe prima ridicare topografică iosefină. Puțin mai târziu, biserica a fost demolată, iar din materialul ei a fost ridicată în 1776 o biserică nouă, barocă, în centrul localității. Locul bisericii vechi a fost folosit ca cimitir până la 1860, astfel că urmele clădirii și mormintele medievale au fost în mare parte distruse. În prezent, suprafața este împărțită, dar neconstruită, și în 2010 am putut începe cercetarea arheologică, continuată în anul următor și încheiată după un an de pauză în 2013.

În cei trei ani, am investigat o suprafață totală de 160 metri pătrați, în care am identificat 111 morminte, majoritatea din perioada modernă. Am descoperit corul bisericii în totalitate, sacristia, peretele nordic și partea nordică a turnului. Cea mai timpurie construcție a putut fi datată în secolul al XII-lea, o biserică cu închidere dreaptă. Mare parte a acestei construcții și a cimitirului aferent s-au distrus, motiv pentru care la datare am recurs la analizele C14.

În secolul al XIII-lea, această biserică micuță a fost demolată până în temelii, axul ei a fost translatat spre vest și a fost reconstruită cu dimensiuni mai mari, dar tot cu închidere dreaptă. Urmele cimitirului aferent acestei faze s-au putut identifica preponderent între perețele vestic al corului și fundația altarului. În secolul al XIV-lea, a fost construită pe latura nordică o sacristie, iar pereții interiori au fost decorați cu picturi murale. În secolul al XV-lea, a fost demolat corul și înlocuit cu unul extins spre est, cu închidere poligonală, cu pereți sprijiniți de contraforți și boltă cu nervuri din piatră, din care am identificat mai multe fragmente în cursul săpăturii. Pe latura nordică a fost construită o sacristie nouă. A urmat demolarea navei până la fundație și extinderea acesteia spre vest, creându-se astfel un spațiu interior de 18 m lungime și 5 m lățime. Din această fază, s-au păstrat mai multe fragmente de ancadrame de ferestre și uși, zugrăvite în mai multe culori. Săpăturile au scos la iveală și bucăți de tencuială colorată, ceea ce indică un interior zugrăvit în mai multe culori al bisericii gotice. La mijlocul acestui secol, în partea vestică a fost adosat un turn masiv, iar cimitirul a fost împrejmuțat cu un zid de piatră.

La sfârșitul secolului al XVII-lea, biserica a ajuns într-o stare avansată de degradare. Probabil a suferit pagube importante la invazia turco-tătară din 1661, dar mișcările de versant au cauzat și ele apariția unor crăpături până la baza fundației pe latura nordică. Au existat mai multe încercări nereușite de a salva construcția, dar alunecările de teren au pecetluit definitiv soarta bisericii medievale.

Lövéte középkori templomai

Lövéte középkori temploma utoljára az I. katonai felmérésen látható. Nem sokkal ezután lebontják, anyagából 1776-ban a falu közepén egy új, barokk stílusú templomot építettek fel. Az egykori épület helyszínét ezt követően temetőként használták egészen az 1860-as évekig, így a középkori épületromok és a sírok jelentős mértékben elpusztultak. Napjainkra a terület szét-szabdaldódott, de beépítetlen maradt, így 2010 őszén megkezdhetjük a régészeti ásatásokat, amelyeket a következő esztendőben tovább folytattunk, majd egy év kihagyás után 2013-ban zártuk le.

Ez idő alatt összesen 160 négyzetméternyi területet tártunk fel, amelyből 111 temetkezés került elő, de sajnos nagyrésztük újkori volt. Az ásatások során feltártuk a teljes szentélyt, a sekrestyét, ezenkívül a hajó és a torony északi oldalát. A legkorábbi templom nyomai a 12. századig vezetnek vissza, amikor egy egyenes záródású templom épült fel. Mivel ennek és a hozzá tartozó temetőnek nagy része elpusztult, keltezésében a C-14-es kormeghatározás segíthetett.

A 13. század folyamán ezt a kis templomot alapjaira visszabontották, tengelyét kissé nyugatra tolták el, megnagyobbítva építették újjá, szintén egyenes záródással. Az ehhez tartozó temető maradványait főként a szentély nyugati fala és az oltáralapozás között találtuk meg. A 14. században az északi oldalra egy sekrestyét építettek, a templombelső falait freskókkal díszítették. A 15. században a szentélyt lebontották, kelet felé kibővítve sokszögzáródású támpilléres szentélyt építettek. Az északi oldalra egy új sekrestyét is emeltek. A szentélyt kőbordákkal boltozták fel, amelyekből az ásatások során számos töredék előkerült. Ezt követően alapjaira visszabontották a hajót, amelyet kissé megnyújtva nyugat fele, egy 18 méter hosszú, öt méter széles belvilágú teret alakítottak ki. Ebből az építkezésből már több ajtó- és ablakkeret töredéke is megmaradt, amelyek színesre voltak meszelve. A régészeti ásatások során színesre festett vakolatdarabok kerültek elő, amelyek arra utalnak, hogy a gótikus templom is több színre volt festve.

A század közepén a nyugati oldalra egy vaskos toronyt építettek, a temetőt egy kőfallal vették körbe.

A 17. század végére a templom állapota nagyon leromlott. Minden bizonnyal súlyos károkat okozhattak az 1661-es török betörések, de a talajcsúszások miatt az északi hajófal több helyen az alap aljáig meghasadt. Az épület megmentésére több alkalommal tettek eredménytelen kísérletet. E talajcsúszások pecsételték meg végképp a középkori templom sorsát.

Medieval churches of Lueta

The earliest representation of the medieval church of Lueta is on the maps of the First Military Survey. A little later, the church was demolished, and the building materials were used for a new Baroque church erected in 1776 in the center of the locality. The place of the old church was used as a cemetery until 1860, so the traces of the building and the medieval tombs were largely destroyed. Currently, the area is divided but not built, and in 2010 we were able to carry out an archaeological excavation, which continued in the following year and ended after a year of break in 2013.

During the three years of research we investigated a total area of 160 square meters, and we identified 111 graves, but most of them were dated in the modern period. We unearthed the entire church choir, the sacristy, the northern wall and the northern side of the tower. The earliest construction dates from the 12th century, a church with a simple ground-plan arrangement. Most of the building and its cemetery were destroyed, which is why we used the C14 analysis for chronological accuracy.

During the 13th century, this little church was demolished, its axis was transposed to the west and the church was rebuilt in larger size, but following the same simple ground-plan arrangement. The traces of the cemetery related to this phase could be identified predominantly between the western wall of the choir and the foundation of the altar. In the 14th century, a sacristy was built on the northern side, and the interior walls were decorated with mural paintings. In the 15th century, the choir was demolished and replaced with a larger one, extended eastward, with a polygonal closure, buttresses and a rib vault, of which we identified several fragments during the excavation. A new sacristy was built on the northern side. In the next stage, the nave was demolished and expanded to the west, creating an interior space of 18 m long and 5 m wide. From this building phase, several painted fragments of windows and door frames were preserved. Excavations also revealed pieces of painted plaster, which proves the colorful interior of the Gothic church. In the middle of this century, a massive tower was built to the west, and the cemetery was surrounded by a stone wall.

At the end of the 17th century, the church was in an advanced state of decay. It probably suffered major damage during the Turkish-Tatar invasion of 1661. This attack and the geological problems caused cracks on the entire surface of the wall and the foundation on the northern side. There have been several unsuccessful attempts to save the construction, but the landslides have finally sealed the fate of the medieval church.

Sebastian Ovidiu DOBROTĂ
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
„Vasile Pârvan” Régészeti Intézet, Bukarest
sebastiandobrota@gmail.com

Ionuț Cosmin CODREA
Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
A Dák és Római Civilizáció Múzeuma, Déva
ionut.codrea@yahoo.com

Vasile Paul SCROBOTĂ
Muzeul de Istorie, Aiud
Történelmi Múzeum, Nagyenyed
paulscrobota@gmail.com

Biserica reformată din Aiud. Cercetări arheologice din anul 2018

Cercetări arheologice preventive s-au desfășurat la Biserica Reformată din Aiud la sfârșitul lui 2018, în cadrul unui vast proiect de restaurare a monumentului. Acestea au venit în continuarea celor din 2008, primele cercetări arheologice de amploare care au vizat acest edificiu de secol XV, care ascunde însă sub pământ o istorie mult mai îndelungată și mult mai complexă.

Săpăturile au conturat, în interiorul corului actual, ruinele unui cor mai vechi, poligonal, sprijinit prin contraforturi pe colțuri. Ruine ale unei structuri anterioare bisericii actuale au început să se contureze și în zona navelor, dar cercetarea nu a avut o amploare suficientă pentru a stabili planimetria generală a acesteia. Cel mai important lot de informații colectat a vizat însă monumentul actual, săpăturile dezvelind soclul navelor, acoperit de pământ în decursul secolelor, și stabilind că turnul și colaterala de nord au fost ridicate în același timp, în cadrul aceluiași șantier de construcție.

O necropolă aglomerată, cu cel puțin trei orizonturi funerare, dintre care cel mai vechi anterior nu numai monumentului actual, ci și ruinelor pe care le-a suprapus, a fost identificată în jurul bisericii. La vest de biserică, săpăturile au atins și latura de est a unei clădiri ce funcționa în incinta cetății la începuturile epocii moderne, cu fundația în arce, sistem de construcție mai puțin obișnuit, dar a cărui aplicare la clădirile fortificației din Aiud a fost observată încă din timpul săpăturilor din anii 1970. Au fost studiate și niveluri de locuire medieval timpurie, anterioare oricărei clădiri legate cu mortar, precum și primul orizont de locuire, un strat roman, consistent, ce a furnizat un foarte bogat material arheologic.

Săpăturile din 2018 au început să contureze evoluția Bisericii Reformate din Aiud și a terenului pe care a fost construită, ridicând însă la fel de multe întrebări pe cât au furnizat răspunsuri. Continuarea cercetărilor ar putea să clarifice unele dintre acestea.

A nagyenyedi református templom. A 2018. évi régészeti kutatások

A nagyenyedi református templom helyreállítását célzó átfogó projekt részeként a 2018-as év végén végeztünk megelőző ásatást. Ezek a 2008-ban megkezdett kutatásokat folytatták, amelyek az első olyan nagyobb léptékű feltárások voltak, amelyek vizsgálták ezt az összetett történettel rendelkező 15. századi épületet.

Az ásatások a mai szentélyen belül zajlottak, a feltárt romok egy régebbi, sokszögű szentély meglétére utalnak, a sarkoknál támpillérekkel megerősítve. A mai templomhajóban egy korábbi templom maradványai kerültek elő, de a feltárt terület nem volt elég nagy kiterjedésű ahhoz, hogy megállapítsa a pontos alaprajzi elrendezését. A feltárások eredményeinek legfontosabb része a ma is álló műemléképületre vonatkozik. Az ásatás feltárta a hajó, időközben elfedett, alapozásának vállát, valamint megállapította, hogy a torony és az északi oldalhajó egyszerre, egy építési fázisban épült.

A templom körül egy meglehetősen zsúfolt temető került elő, legalább három horizonttal. A legrégebbi nemcsak a jelenlegi épületnél, hanem az azt megelőző fázisból előkerült épületmaradványoknál is korábbi. A templomtól nyugatra nyitott szelvényekben, még az erődítésen belül, feltártunk egy újkori épületet, amelynek alapozását árkádosan alakították ki. Az ilyen típusú alapozást a templomot övező erődítésnél már az 1970-es években végzett ásatások során is megfigyelték. A kutatás során megfigyelhettük a kora középkori településhez köthető rétegeket, melyek korábbiak bármelyik habarccsal épített épületnél. Feltártuk továbbá a legkorábbi, a római korra keltezhető települési rétegeket is, amelyekből igen gazdag leletanyag került elő.

A 2018-as ásatás lehetővé tette a nagyenyedi református templom építésének vázlatos megismerését, de a kutatás sokkal több kérdést vet fel, mint amennyit megválaszol. A jövőbeni kutatások reményeink szerint több ilyen felmerült kérdést tisztázni fognak.

The Calvinist Church of Aiud. Archaeological Investigations of 2018

At the end of 2018, rescue excavations were carried out by archaeologists at the Calvinist Church of Aiud, as part of a comprehensive restoration project. The investigation continued the research of 2008, the first large-scale archaeological survey of this 15th century building, which bears, though, a much longer and more complex history.

During the excavations, inside the current choir were identified the ruins of an older, polygonal choir, sustained by corners buttresses. The remains of a structure preceding the present church were identified in the nave area, but the research was not vast enough to establish its ground-plan arrangement. The most important data collected during the survey regarded the current monument: the plinth course of the naves was unearthed, establishing that the northern tower and aisle were built at the same time, within the same building site.

A crowded necropolis, with at least three burial levels, of which the oldest preceded not only the current monument, but also the ruins it overlaid, was identified around the church. To the west of the church, the excavations reached the eastern border of a building from the beginning of the modern age on an arch foundation. This less common building system was nevertheless used at the structures inside the fortifications of Aiud's church and it was observed already during the excavations in the 1970s. Early medieval settlement traces, preceding any mortar-bound building were studied, as well as the first habitation level, a Roman layer with a rich archaeological inventory.

The archaeological survey of 2018 began to outline the evolution of the Calvinist Church of Aiud and of the ground on which it was built but also raised many questions. Continuing the research will clarify some of these.

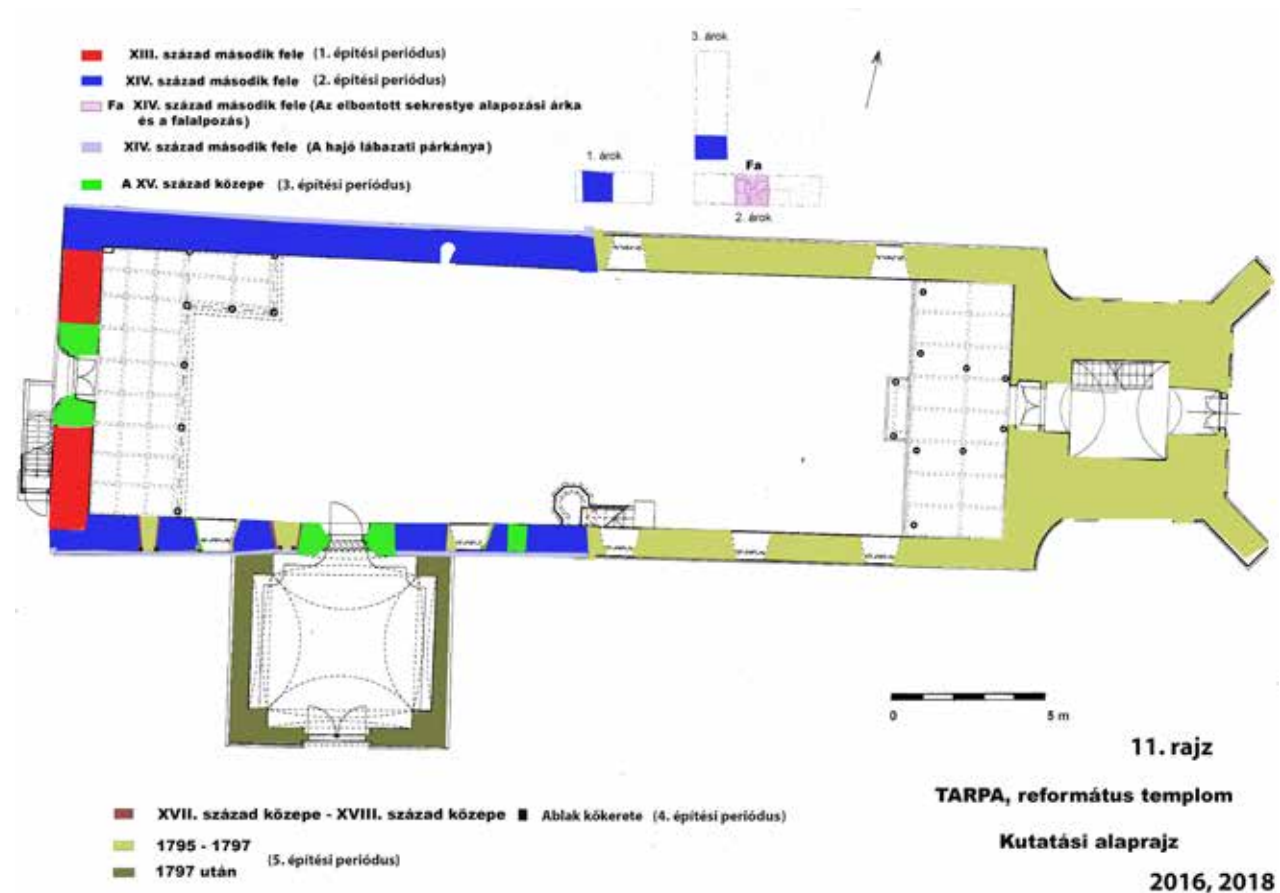
Juan CABELLO

arheolog - specialist monumente, Budapesta
régész – műemlékvédelmi szakértő, Budapest
cabellojuanalberto@gmail.com

Cercetări în biserică medievală din Tarpa

Biserica reformată din Tarpa a suferit numeroase intervenții arhitecturale până a ajuns la planimetria și volumetria cunoscute astăzi. Portalele medievale târzii amplasate pe latura vestică și sudică, dar mai ales blazonul familiei Báthori, flancat de însemnul Ordinului Dragonului, ce apare pe unul dintre portale, înlătură îndoilele în privința originii medievale a edificiului. La sfârșitul anilor 1980, cu ocazia realizării unei galerii, pe perețele nordic a fost descoperită o frescă medievală, iar în 2001 a avut loc reabilitarea amplă a bisericii. La niciuna dintre aceste intervenții nu au fost efectuate însă, din motive necunoscute, cercetări sistematice la biserică. În 2016, am întreprins cercetări de parament, din păcate nu exhaustive, pe exteriorul pereților, iar în 2018 am continuat în interior. Săpătura realizată s-a limitat la definirea dimensiunilor fostei sacristii. E clar că nu putem considera încheiată cercetarea edificiului, însă șansele de a continua în viitor sunt slabe. Cu toate acestea, prin prisma evaluării rezultatelor de până acum, putem schița cu destulă siguranță istoria edificării bisericii, nu-antată de câteva intervenții arhitecturale neobișnuite.

Kutatások Tarpa középkori templomában

Tarpa református templomának számos építészeti beavatkozás alakította ki azt az alaprajzi elrendezését és tömegét, amelyet napjainkban is ismerünk. Nyugati és déli falában elhelyezett későgótikus kapuzatai, az egyiken megjelenő – Sárkány-renddel övezett – Báthori címer kétségtelenül az épület középkori eredetére utaltak. A múlt század 80-es éveinek elején – a karzat átalakítása során – az északi falon középkori freskó került elő, majd 2001-ben a templom teljes felújítására került sor. Azonban mindkét alkalommal elmaradt az épület alaposabb vizsgálata, amelynek okait nem ismerjük. 2016-ben a külső homlokzati falak, majd 2018-ban a belső terek – ha nem is teljes körű – falkutatását végeztük el, ám a régészeti ásatás csupán az egykori sekrestye kiterjedésének megállapítására szorítkozott. Nem kétséges, hogy az épület kutatását közel sem nevezhetjük befejezettnek, azonban a kutatómunka folytatására kevés esély mutatkozik. Mindazonáltal az eddigi eredmények értékelése nyomán aránylag biztos kézzel vázolható fel a templom építéstörténete, amelyet néhány nem szokványosnak mondható építészeti beavatkozás még árnyaltabbá tesz.

Research of the medieval church of Tarpa

The Calvinist Church of Tarpa underwent numerous architectural interventions until it developed the planimetry known today. Late Medieval portals located on the western and southern sides, but especially the Báthori family's coat of arms, flanked by the sign of the Dragon Order, appearing on one of the portals, removes any doubts regarding the medieval origin of the church. In the late 1980s a medieval fresco was discovered on the northern wall when a gallery was built, and in 2001 the church was extensively rehabilitated. However, for unknown reasons, none of these interventions occasioned the systematic research of the church. In 2016, we carried out exterior wall surface survey, unfortunately not exhaustive, and in 2018 we continued inside the church. The excavation was limited to establishing the dimensions of the former sacristy. Clearly, we cannot consider the research finished, but the chances of continuing it are poor. Nevertheless, assessing the results so far, we can outline at a reasonable level of safety the history of the building, adding some unusual architectural interventions.

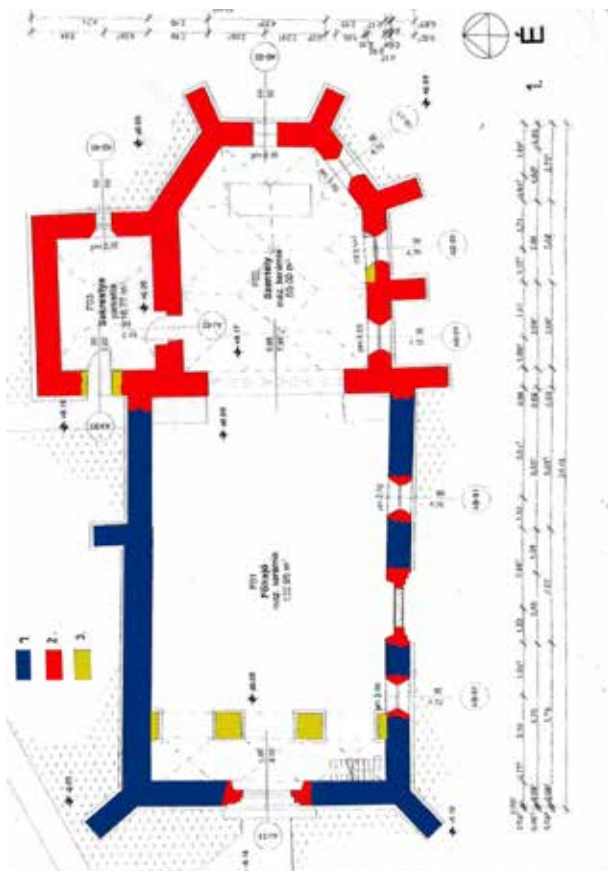

SIMON Zoltán

arheolog - specialist monumente, Budapesta
régész – műemlékvédelmi szakértő, Budapest
simon.zolibacsi@gmail.com

PASZTERNÁK István

arheolog - specialist monumente, Miskolc
régész – műemlékvédelmi szakértő, Miskolc
szepmives@gmail.com

Cercetarea bisericii romano-catolice Sfânta Treime din Jánk (fostul comitat Satu Mare) din anul 2018

Din anul 1433 avem deja informații despre existența bisericii din Jánk (în fostul comitat al Sătmăruului - numele de astăzi al localității este Jánkmajtis), dar se presupune că edificiul a existat încă din secolul al XIV-lea. Detaliile arhitecturale ale bisericii, unitare din punct de vedere stilistic, indică însă o origine mult mai târzie a clădirii: sfârșitul secolului XV - începutul secolului XVI. Ctitorii au fost cel mai probabil membrii familiei Várdai. Forma actuală a clădirii a rezultat în urma renovărilor (fără cercetări aferente) din anii 1980-81. Nici cu altă ocazie nu a existat o cercetare în detaliu a monumentului.

Ocazia s-a ivit odată cu planurile recente de renovare. Astfel, în februarie 2018, am putut efectua cercetări de parament pe o suprafață limitată. Obiectivul a fost să stabilim dacă pereții ascund fragmente din perioade premergătoare. Un indiciu în acest sens a fost axul puțin deviat al navei față de cel al corului. Documentările din anii 1980 indică o sedilie rămasă nerelevată în corul bisericii, pe care ne-am propus să o analizăm sperând să găsim lucrări la fel de valoroase ca în cazul tabernaculului sau al bolții.

În cursul cercetărilor, am reușit să stabilim că partea cea mai veche a bisericii este nava, careia i s-a adosat corul gotic târziu de astăzi – în urma demolării unui cor mai vechi, necunoscut – respectiv sacristia alipită. În aceeași perioadă, portalele din sud și din vest, precum și ferestrele navei au fost dotate cu ancadrame noi de piatră. În spațiul intern am reușit să identificăm și să aducem la suprafață o sedilie cu forme simple și boltă semicirculară, situată în peretele sudic al corului. În continuare, am reușit să emitem noi constatări privind ușa sacristiei și tabernaculul.

Anterior investigațiilor noastre, a avut loc cercetarea picturii murale, realizată prin sondaje de către Gyöngyi Fazekas, iar cercetarea-restaurarea statuilor baroce de pe grinda transversală din arcul de triumf a fost realizată concomitent cu intervențiile noastre de către Szabolcs Baracza.

A jáнки (Szatmár vm.) Szentháromság római katolikus templom 2018. évi kutatása

Jánkon (volt Szatmár vármegye, a falu mai hivatalos neve: Jánkmajtis) 1433-ban biztosan állt templom, de feltételezésünk szerint talán már a 14. században is létezhetett. Ehhez képest a ma fennálló, egységesnek tűnő plébániatemplomot a látható műrészelei jóval későbbre, a 15 végére, esetleg a 16. század elejére keltezték. Építői minden bizonnyal a Várdai család tagjai lehettek. Az épületen korábban tételes műemléki kutatás nem volt. Mai képe az 1980–81-es (kutatást nélkülöző) felújítás nyomán alakult ki.

Az épület most tervezett, legújabb renoválása kínálta alkalmat kihasználva 2018 februárjában korlátozott kiterjedésű falkutatást végezhattunk a középkori műemléken. Ennek során mindenképp meg kellett vizsgálnunk, rejtenek-e a falak korábbi templommaradványokat? Erre utalhatott az a megfigyelésünk is, miszerint a hajó tengelye enyhén eltér a szentélyétől. A templom 1980 körüli dokumentációja szerint a szentélyben feltáratlan maradt egy ülőfülke, amelyet szintén meg kellett kutatnunk, remélve, hogy ez is a szentély többi, ismert részletéhez (boltozat, szentségház) hasonlóan nívós kialakítású volt-e.

A kutatás során sikerült tisztázni, hogy a templom legidősebb része a hajó, amelyhez – a korábbi, ismeretlen szentély lebontása után – utólag toldották a mai késő gótikus szentélyt és a kapcsolódó sekrestyét. Ezzel egyidőben új kőkereteket kapott a déli és a nyugati kapu, valamint a hajó ablakai. A belső térben a szentély déli falában sikerült feltárnunk egy rendkívül egyszerű kialakítású, félkörös záradékú sediliát, valamint megfigyeléseket tettünk a sekrestyeajtóval és a szentségházzal kapcsolatban is.

A templom falainak szondázó falképrestaurátori kutatását munkánkat megelőzve Fazekas Gyöngyi végezte, míg a templom kálváriagerendáján állt barokk szobrok restaurátori kutatásán munkánkkal egyidőben Baracza Szabolcs restaurátor dolgozott.

Research of the Roman Catholic Church of Jánk (Satu Mare County) dedicated to Holy Trinity, in 2018

We have information about the existence of the church in Jánk (in the former county of Satmar, today's name of the village is Jánkmajtis) since 1433, but the building probably existed since the 14th century. Contrary to this data, the architectural details of the church, uniform from a stylistic point of view, point to a much later origin: the end of the 15th century, the beginning of the 16th century. Most likely, the builders were the members of the Várdai family. The current form of the building was given by renovations (without associated survey) from 1980-81. There was no other occasion to a detailed research of the monument.

The opportunity appeared with the recent rehabilitation plan, so in February 2018, we were able to carry out wall surface research on a limited surface. The objective was to determine if the walls hide fragments from pre-dating periods. An indication in this sense was the slightly deviated axe of the nave compared to that of the choir. Documents from the 1980s indicate a sedilia left untouched in the church choir, which we proposed to analyze, hoping to find works as valuable as the tabernacle or the vault.

During the research, we have successfully established that the oldest part of the church is the nave, then the nowadays late Gothic choir – built after the demolition of an older, unknown choir, and the sacristy. In the same period, the southern and western portals as well as the windows of the nave were fitted with new stone frames. Inside, we were able to identify and bring to the surface a simple sedilia with a semicircular vault, located in the southern wall of the choir. We have also succeeded in making new ascertainties about the door of the sacristy and the tabernacle.

Prior to our work, research was carried out on murals by Gyöngyi Fazekas. The research and restoration of the baroque statues of the chancel arch was carried out in parallel with our interventions by Szabolcs Baracza.

Anca NIȚOI – Gheorghe NATEA
Muzeul Național Brukenthal, Sibiu
Brukenthal Nemzeti Múzeum, Nagyszeben
ancanitoi@yahoo.com

**Reconversia unui spațiu sacru:
Cripa bisericii parohiale romano-catolice
„Sf. Treime” din Sibiu – cercetări, materiale,
amenajări**

Cu prilejul reamenajării spațiului aflat în subsolul Bisericii parohiale romano-catolice din Sibiu și transformarea acestuia într-un centru cultural au fost realizate și o supraveghere arheologică. Cu această ocazie, în cripta bisericii au fost cercetate o serie de morminte care au oferit informații interesante referitoare la cei care au fost înhumați în acest spațiu.

**Egy szakrális tér rekonverziója:
a nagyszebeni Szentháromság-
plébániatemplom kriptája
– kutatások, leletek, felújítás**

A szebeni római katolikus plébániatemplom alagsorában lévő tér felújítása alkalmával és kulturális központtá való átalakítása során egy régészeti feltárást is végeztek. Itt, a templom kriptájában a kutatás során több sírt is feltártak, amelyek értékes információt szolgáltattak az itt eltemetettekről.

**Re-conversion of a sacred space:
The crypt of the “Holy Trinity”
Roman-Catholic Parish Church of Sibiu
– research, materials, rebuilding**

During the remodeling of the space located in the basement of the Roman-Catholic Parish Church of Sibiu and its transformation into a cultural center, there was also an archaeological survey. Here, in the crypt of the church, a series of graves were investigated, on this occasion, that provided interesting information about those buried in this area.

Dan CULIC

Direcția Județeană pentru Cultură Sălaj
 Szilágy megyei Kulturális Igazgatóság
 danculic@gmail.com

Monumente uitate. Bisericile medievale ale satelor medievale dispărute Sándorhaza și Bőnye

Existența a două biserici de zid poate fi dovedită în cazul satelor dispărute Sándorhaza și Bőnye. Urmele arheologice ale primei așezări au fost găsite la aproximativ 2,5 km V de satul Sălățiș, în stânga văii Șandrei (fig.3), iar cele de a doua în hotarul satului Nadiș, în dreapta drumului care duce de la Sălățiș la Cehu-Silvaniei (fig.1). Identificarea acestor așezări s-a făcut pe baza documentelor de cancelarie și a surselor cartografice care le-au păstrat amintirea prin toponimie. Indiciile acestea au fost verificate prin investigații arheologice, în ambele cazuri fiind realizate perieghize.

Cea mai veche menționare documentară a satului Sándorhaza o avem abia din 1401, iar cea mai recentă din 1570. Săpăturile arheologice efectuate în 1966 și 1967 în locul Buia (Bunea?) Mitrului au avut ca scop cercetarea așezării din epoca bronzului, însă au fost găsite morminte medievale și urmele satului medieval (fig.2). Primul act de cancelarie păstrat care face referire la așezare și totodată la biserica sa de zid datează din 1329. Din acel act aflăm că biserica a fost patronată de Sfânta Fecioară. Documentul întocmit la Oradea în 2 martie atestă cedarea unei părți de sat împreună cu o parte a bisericii sale de către nobilul Pavel de Chereuși fraților Petru și Valentin și lui Ștefan de Sălățiș pentru 9 mărci, în dinari și în bunuri. Existența unor cahle și a altor fragmente ceramice descoperite indică dispariția așezării în secolul al XVII-lea, probabil odată cu învecinată Sándorhaza.

Elfeledett műemlékek. Sándorháza és Bőnye eltűnt középkori települések templomai

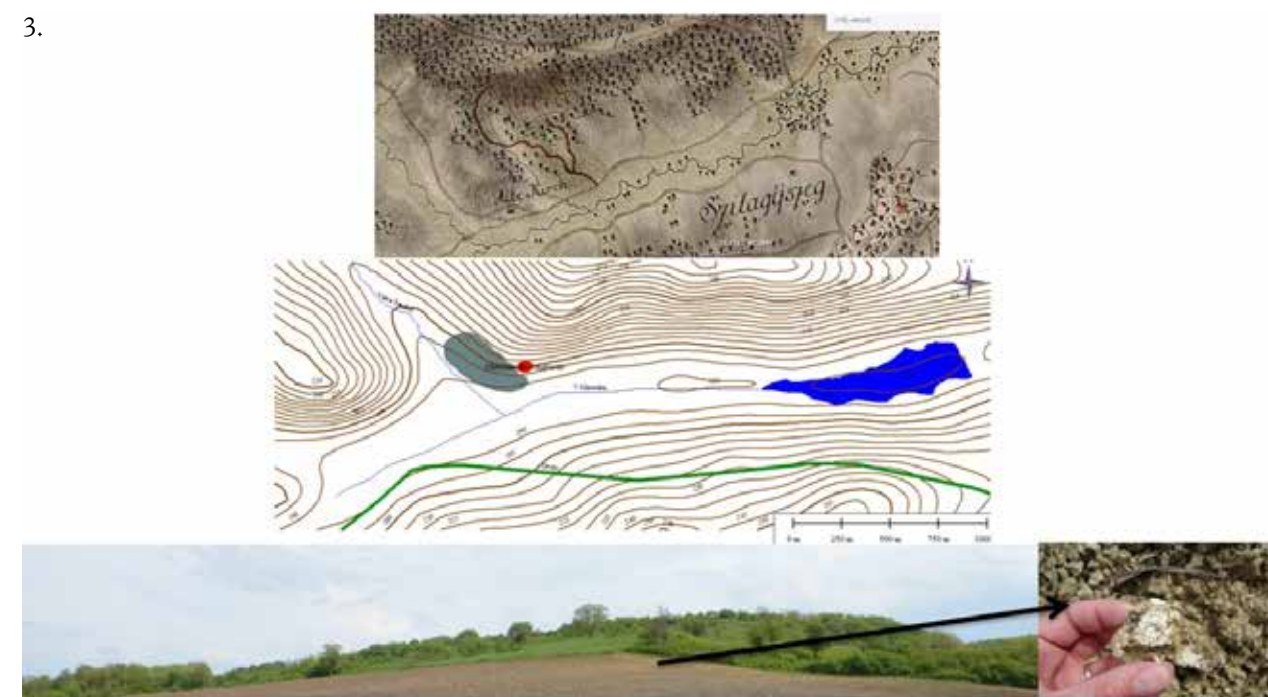
A két eltűnt település, Sándorháza és Bőnye esetében bizonyítható egy-egy templom falainak a létezése. Az első település régészeti maradványai Szilágyszegetől 2,5 km-re nyugatra, a Sandra-völgy bal oldalán (3. ábra), a második település nyomai Szilágynádas határában, a Szilágyszegetől Szilágycsehig vezető út jobb oldalán található (1. ábra). Ezeknek a településeknek az azonosítása az írott és kartográfiai források alapján történt. Az adatokat a régészeti megfigyelések igazolták, mindkét esetben terepbejárás alapján.

Sándorháza legkorábbi említése csak 1401-ből származik, a legkésőbbi pedig 1570-ből. A Buia (Bunea?) Mitrul lelőhelyen, 1966–1967-ben végzett régészeti feltárások elsősorban a bronzkori települést célozták, azonban a régészek középkori sírok és középkori falu nyomaira is bukkantak (2. ábra). Az első írott forrás, amely a településre és ezzel egyidejűleg templomra utal, 1329-ből származik. Ebből az okiratból derül ki az is, hogy a templom védőszentje Szűz Mária volt. Abban az évben, március 2-án Nagyváradon keltezett dokumentum igazolja, hogy a falu és a templom egy részét Körösi Pál átengedi Péter, Bálint és István szilágyszegei testvéreknek 9 márka értékű javakért és készpénzért. Az előkerült kályhacsempe és egyéb kerámiatöredékek a település 17. századi eltűnésére utalnak, valószínűleg egyidőben a szomszédos Sándorházával.

Forgotten monuments. Churches of the abandoned medieval villages Sándorháza and Bőnye

The existence of two churches can be proved in the case of abandoned villages Sándorháza and Bőnye. The archaeological traces of the first settlement were found at about 2.5 km west of Sălățiș village, on the left side of the Șandrei Valley (fig.3.4), and the second at the border of the village of Nadiș, on the right side of the road leading from Sălățiș to Cehu-Silvaniei (Figure 1). The identification of these settlements was made based on the written documents and the cartographic sources that preserved their memory through toponymy. These clues have been verified by surface surveys.

The earliest written source mentioning the village of Sándorháza dates back to 1401, and the most recent one to 1570. The archaeological excavations carried out in 1966 and 1967 in Buia (Bunea?) Mitrului aimed at researching the Bronze Age settlement, but medieval graves and traces of the medieval village were discovered instead (fig. 2). The first document referring to the settlement and the church dates from 1329. The source mentions that the church was patronized by the Holy Virgin. The document, drawn up in Oradea on March 2, testifies to the transfer of a part of the village together with a part of the church from Paul of Chereus to Petru, Valentin (brothers) and Stefan of Sălățiș for 9 marks payable in cash and products. The stove tiles and other ceramic fragments discovered at the site indicate the settlement's abandonment in the 17th century, together with the neighboring Sándorháza.

Corneliu GAIU

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița
Beszterce-Naszód Megyei Múzeum, Beszterce
corneliugaiu@gmail.com

Piese de piatrărie gotică din Nösnerland

Lucrări de reabilitare, efectuate în anii din urmă la câteva dintre bisericile din zona Bistriței au oferit posibilitatea identificării unor vestigii care atrag atenția asupra unor faze constructive greu de sesizat pe baza aspectului lor actual. La bisericile din Cepari și Unirea, refăcute în secolul al XIX-lea, au fost identificate portaluri și ancadrame de factură gotică.

Biserica din Cepari a cunoscut o fază constructivă medievală, etapă care este marcată de nava cu cele două portaluri, de pe fațada vestică și cea nordică, iar parterul turnului cu o boltă semicilindrică păstrează un portal în arc frânt, în spatele altarului. Portalul vestic cu deschidere în arc frânt are o profilatură bogată, cu toruri cilindrice, cavete despărțite de listele, și cel de nord cu arcada în acoladă și timpan de piatră se încadrează în caracteristicile secolului al XV-lea.

Biserica evanghelică din Unirea are pe latura de sud a corului un ancadrament de tipul celor cu lintel pe console, aparținând goticului târziu. Turnul conservă ancadramele cu profilatură în arc frânt, înzidite, ale acceselor de pe cele trei laturi ale turnului, asemănătoare planului bisericii de la Dipșa. Aceasta din urmă este o biserică sală aparținând goticului târziu. Prin cercetările de parament a fost pus în evidență, printre altele, amvonul ale cărui panouri au un decor în relief cu un decor format din rozete, polilobi și figurile martelate ale mielului mistic și leului. De la biserica medievală din Dumitra se păstrează un capitel decorat cu figuri umane dispuse în nișe cu o profilatură polilobă, databile în sec. XV.

Cepari / Csépán / Tschippendorf

Dipșa / Dipse / Dürrbach

Gótikus kőfaragványok Beszterce vidékéről

Beszterce vidéke egyes templomaiban az elmúlt években végzett rehabilitációs munkák lehetővé tették, hogy néhány olyan faragvány kerüljön elő, amelyek az épületek olyan építési szakaszaira hívják a figyelmet, amelyeket a mai állapotukban nehéz lenne észrevenni. Így, a 19. században felújított Csépán és Aldorf templomaiban gótikus ajtó- és nyíláskeretek kerültek elő.

A csépáni templom középkori építési fázisára utal a hajó két kapuja, a nyugati és az északi oldalon, valamint a félköríves boltozatú torony földszinti kapuja, a szentély mögött, nyomott csúcsívű kerettel. A nyugati kapu, csúcsíves kerete hengeres oszlopokkal, pálcákkal és hornyokkal gazdagon tagolt. Az északi kapu számrhátíves záródású és timpanonnal ellátott. Mindkét kaput jellegzetességei a 15. századra kelteznek.

Aldorf evangélikus temploma szentélyének déli oldalán található egy késő gótikus nyílás szemöldökgyámmal. A torony három oldalán elfalazott csúcsíves nyílások maradtak fenn, a dipsei templomban megfigyelhető elrendezéshez hasonlóan. Ez utóbbi egy késő gótikus teremtemplom. A falazat kutatása során a szószék mellvédjén bemélyített rozettás motívumok kerültek elő, karéjos díszítéssel, valamint a bárány és az oroszlán levéselt alakjával. Nagydemeter középkori templomában egy 15. századi, karéjos keretekbe helyezett, emberi alakokkal díszített oszlopfeje került elő.

Unirea / Aldorf / Wallendorf

Gothic carved stone pieces from the district of Bistrița

Rehabilitation works carried out in recent years at some of the churches in the Bistrita area have made it possible to identify vestiges that draw attention to some constructive phases that are hard to detect on the basis of their current appearance. At the churches of Cepari and Unirea, restored in the nineteenth century, gothic portals and frames were identified.

The Cepari church has a medieval construction phase, a stage marked by the two portals on the western and northern facades, and by the ogee arched door-frame on the ground floor of the tower with a semi-cylindrical vault, behind the altar. The western portal with ogee arch has a rich profile, with cylindrical torches and cavettos separated with listels. The northern one has and accolade arch and it is provided with tympanum. Both portals have features which dates them to the fifteenth century.

The Lutheran Church of Unirea has on the southern side of the sanctuary a late Gothic niche framed with lintel on consoles. The tower preserves the walled-up niches with ogee arches, on its three sides, similar to the arrangement of the church of Dipsa. This is a late Gothic hall-church. The research of the facades revealed that the pulpit has panels decorated with a rosette-reliefs, lobes and the mortised figures of the lamb and lion. The medieval church of Dumitra preserves a capital decorated with human figures arranged in niches with lobes, dated to the 15th century.

Dumitra / Nagydemeter / Mettersdorf

Alsózúgó / Nižné Ružbachy (SK)

Cristelnițe de piatră medievale din Bazinul Carpatic – Posibile legături între atelierile cristelnițelor de piatră din Transilvania

Cristelnițele de piatră medievale, deși obiecte liturgice importante în biserica creștină, au ajuns doar la periferia atenției istoricilor de artă și a cercetătorilor arhitecturii medievale din Ungaria. Cercetările au ocolit în mare parte aceste obiecte sculptate sacrale, ele apărând mai degrabă în cercetările din secolul al XIX-lea (Arnold Ipolyi, Ferenc Blümelhuber, Flóris Rómer, Viktor Myskovszky, Viktor Roth).

Aceste obiecte capătă o importanță primordială în interiorul lăcașelor de cult, prin prisma simplului fapt că erau considerate dotări de bază ale bisericilor parohiale medievale, fiind necesare pentru împărtășirea sacramentului botezului.

Formele cristelnițelor arată legături atât cu segmente arhitecturale, cât și cu obiecte liturgice. Unele preiau de multe ori tiparul, formele, stilul unor obiecte de piatră sculptate din interiorul bisericii: portaluri, capitelluri sau baze de coloană, precum și amvoane. Cristelnițele în formă de potir au luat drept model obiectele de orfevrerie utilizate în ritualul liturgic, adică potirele din metale prețioase. Categoriile și analizele de istoria artei ale sculpturilor medievale de piatră se pot folosi doar teoretic când vine vorba de stilul unei cristelnițe și de datarea acesteia. Unul dintre motivele acestei constatări este caracterul și funcționalitatea mobilă, practic independentă a obiectului față de clădire. Tipurile arhaizante, dar documentar databile în epoca modernă, care se regăsesc în cazul multor exemplare, fac dificilă marcarea unei limite cronologice în documentarea cercetărilor.

Pe baza tipologiei, conform cercetărilor din Europa, putem identifica patru tipuri majore de cristelnițe și mai multe subtipuri. Aproape toate au forme unice, dar se pot presupune ateliere de sculptură în piatră cu specific anume. Documentarea cercetării prezente a cuprins și obiecte asemănătoare (aghiazmatore transformate din vase turcești de spălat pe mâini, lavoare).

A Kárpát-medence középkori kő keresztelőmedencéi – Az erdélyi kő keresztelőmedencék lehetséges műhelykapcsolatai

A középkori kő keresztelőmedencék bár fontos liturgikus esemény eszközei voltak a keresztény egyházban, a magyarországi építészettörténeti és művészettörténeti kutatás számára mégis periférikus területet jelentettek. E szakrális faragványokat a kutatás eddig elhanyagolta, kevésbé ismertek. Főleg 19. századi műemléki kutatásokban foglalkoztak velük (Ipolyi Arnold, Blümelhuber Ferenc, Rómer Flóris, Myskovszky Viktor, Roth Viktor). A templomi felszerelés egyik legfontosabbikává a keresztelőmedencét az az alapvető tény teszi, hogy a keresztség által válik valaki kereszténnyé, a keresztény közösség tagjává. A középkori plébániatemplomokban a keresztelőkutat a keresztség szentségének kiszolgáltatása miatt alapvető felszerelésnek számítottak.

A keresztelőmedencék kialakítása egyszerre mutat rokonságot építészeti tagozatokkal és liturgiai tárgyakkal. Változatos formáikban sokszor utánozzák a templomépületek faragott kő műrészleteit, kapuk, oszlopfelek, oszlop-lábazatok, szószekek stb. formáit, stílusát. A kehely alakú keresztelőkutakhoz pedig az eucharishtiában használt ötvöstárgyak, nemesfémből készült kelyhek szolgálhattak mintául. A középkori kőfaragványok művészettörténeti besorolása, elemzése csak elméleti síkon használható a keresztelőmedencék stílusának elemzésében, koruk meghatározásában. Ennek egyik legmarkánsabb okát a keresztelőmedencék mobil, az épület egészétől különálló, az épülettől tulajdonképpen független jellegében és használatában látom. A több példánynál is megállapítható archaizáló és bizonyos újkorai kialakítás miatt az anyaggyűjtés felső időhatára nehezen megvonható.

Tipológiai alapon – hasonlóan az európai kutatásokhoz – négy fő típus különíthető el, további altípusokat megállapítva. A keresztelőmedencék szinte mind egyedi megformálásúak, mégis lehetséges kőfaragóműhelyeket felvázolni. A gyűjtés során a fából készültet és a rokon tárgyakat (lavabók, török kézmosók-ból kialakított szenteltvíztartók) is összegyűjtöttem.

Medieval stone baptismal fonts in the Carpathian Basin - Possible workshop links for Transylvanian stone baptismal fonts

Although medieval stone baptismal fonts were instruments of important liturgical events in the Christian Church, they represent a peripheral area for Hungarian architectural and art historical research. In fact, these carvings of sacral function have been neglected so far, and they are little known by the research. These type of objects were reported mainly in research on architectural monuments of the 19th century (Arnold Ipolyi, Ferenc Blümelhuber, Flóris Rómer, Viktor Myskovszky, Viktor Roth). The fact which makes the baptismal fonts one of the most important church-equipment is that through baptism becomes someone a member of the Christian community. More exactly, due to the sacrament of baptism, the baptismal fonts were considered basic pieces of equipment in the medieval parish churches.

The design of baptismal fonts shows similarities with architectural and liturgical objects. In their varied forms, many of the carved stone-work of the church-buildings are imitated in their forms and style: portals, capitals, column-bases, pulpits, etc. For the chalice-shaped baptismal fonts could be used as an example the precious metal chalice used for Eucharist. The art history classification and analysis of medieval stone carvings can only be used on a theoretical level to identify the style of baptismal fonts and to determine their age. One of the most important reasons for this is the mobile character of the baptismal fonts, which made possible to separate from the building. Due to the archaic design used probably in the modern period at many pieces, the timeframe for collecting the items is difficult to establish.

On a typological basis - like in the European research - four main types can be distinguished, identifying further subtypes. All baptismal fonts are almost unique, yet it is possible to sketch the workshops. During the field-work, I also collected wooden items and related objects (lavabos, holy water tanks made of Turkish hand washers).

Cristelnițele de piatră medievale ajung de multe ajung să fie aruncate la gunoi, sunt transformate în vase pentru flori sau stârnesc atenția hoților. Astfel, colectarea datelor despre cristelnițe a căpătat și un caracter de salvare a valorilor, fiindcă și în prezent acestea se mai pierd, sau li se pierd urmele (La întocmirea monografiei, terminată la începutul anului 2019, am fost ajutată de zeci de colegi istorici, arheologi, istorici de artă de la biserici și muzee - maghiari, români, slovaci deopotrivă). Publicarea celor peste 500 de cristelnițe de piatră o consider un omagiu adus cercetătorilor renumiți din domeniul și achitarea unei datorii de peste un secol. Cercetările de la nivel european au considerat până acum regiunea noastră o pată albă, nefiind accesibile date referitoare la sculpturile liturgice de piatră din Bazinul Carpatic.

Această monografie poate deveni o lucrare de bază în domeniul obiectelor liturgice din biserici și a liturghiei baptismale, importanța sa primordială constând în faptul că adună materialele publicate și cunoscute până în prezent de pe teritoriul Bazinului Carpatic.

A középkori kő keresztelőmedencék sok esetben szemétdombon vagy virágtartóként végzik, és a tolvajok figyelmét sem kerülik el. Emiatt a keresztelőmedence adatok gyűjtése átcúsúzott értékmentésbe is, mivel még napjainkban is tűnnek el vagy veszítjük el végleg a nyomukat. (A 2019 elejére elkészült monográfia létrejöttében több tucat magyar, román, szlovák történész, régész, művészettörténész, egyházi és múzeumi munkatárs volt a segítségemre.) Nagyon időszerű volt már a több mint félezer kő keresztelőmedence publikálásával – a nagy kutatók emléke előtt adózva – letudni ezt a több mint évszázados adósságot. Eddig az európai kutatások szinte fehér foltként kezelték régiókat, mivel a Kárpát-medencei liturgikus kőfaragványok számukra jelenleg szinte ismeretlenek. Ezért ez a feldolgozás a liturgikus templomi felszerelések és a keresztelés liturgiájának témájában alpművé válhat, legnagyobb jelentősége, hogy az eddig ismert Kárpát-medencei anyag először tanulmányozható együtt!

In many cases, the medieval stone baptismal fonts ends up in the rubbish or as flower holders, while the thieves are not ignorant at all. For this reason, collecting baptismal data has also slipped into heritage-saving activity because even today we are losing items and data. (Dozens of Hungarian, Romanian, Slovakian historians, archaeologists, art historians, church- and museum workers helped me with the monograph finished at the beginning of 2019.) It was in due time to set this century old debt and to honor the memory of the great researchers. European research has treated our region so far, as a white spot, as the liturgical stone carvings of the Carpathian Basin are currently unknown to them. Therefore, this overview can become a basic work on the liturgical church-equipment and baptismal liturgy, its most important advantage being that the known Carpathian Basin material can be first studied together!

Bakonya (HU)

Bajta / Bajtava (SK)

Ásványráró (HU)

Alsórétfalú / Lúky (SK)

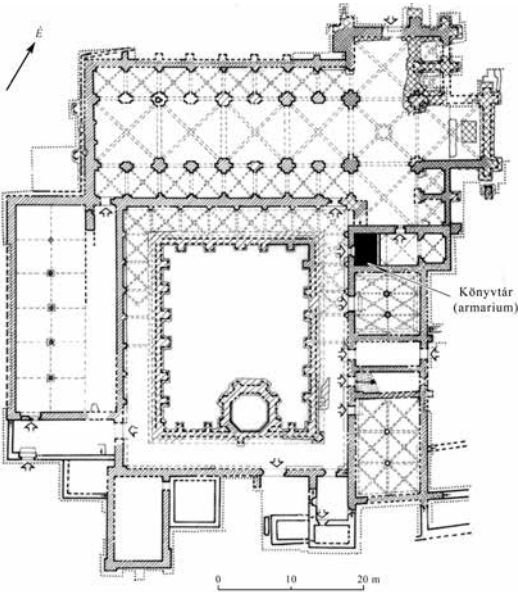
BENKŐ Elek

Academia de Științe Maghiară, Institutul de
Arheologie, Budapesta
Magyar Tudományos Akadémia, Régészeti Intézet,
Budapest
Benko.Elek@btk.mta.hu

Lista ilustrațiilor / Képgyűjék / List of illustrations

1. Planul mănăstirii din Pilis cu locul bibliotecii (armarium). Desen: Endre Egyed–Magda Éber / A pilisi monostor alaprajza a könyvtár (armarium) helyével. Rajz: Egyed Endre–Éber Magda / Plan of the Pilis monastery with the place of the library (armarium). Design: Endre Egyed–Magda Éber
2. Ferecături de cărți din mănăstirea cisterciană din Pilis, secolele XIV–XV. Desen: Magda Éber, fotografie: Elek Benkő / Öntött könyvveretek a pilisi ciszterci monostorból, 14–15. század. Rajz: Éber Magda, fotó: Benkő Elek / Book clasps from the Cistercian monastery of Pilis, 14th–15th centuries. Drawing: Magda Éber, photography: Elek Benkő
3. Legătură de carte din Nürnberg cu ferecături, fenestra și închizători, alături ferecături asemănătoare din Pilis. Desen: Magda Éber, fotografie: Elek Benkő / Nürnbergi könyvkötés, veretekkel, fenestrával és könyvkapcsokkal, mellette hasonló típusú, pilisi veretekkel. Rajz: Éber Magda, fotó: Benkő Elek / Bookbinding with clasps from Nuremberg next to similar elements from Pilis. Drawing: Magda Éber, photography: Elek Benkő

1.

**Arheologia cărții.
Ferecături și închizători medievale
din mănăstirea cisterciană Pilis**

Coperțile cărților medievale, mai ales volumele mai mari, au fost de obicei dotate cu ferecături și închizători metalice pentru a le proteja de deteriorări, iar pergamentul să fie ferit de umiditate. Acest tip de a lega cărțile a persistat și după apariția cărților tipărite, în perioada medievală târzie. Cercetarea arheologică a acestora este îngreunată de faptul că foarte rar se găsește într-un singur loc în număr suficient pentru o cercetare independentă. O astfel de ocazie a fost cercetarea arheologică a mănăstirii cisterciene Pilis, unde au fost găsite obiecte de tipul menționat în număr excepțional de mare.

Mănăstirea Pilis a fost întemeiată de regele Béla al III-lea în 1184, mănăstirea-mamă fiindu-i cea din Acey, Burgundia. În evul mediu, mănăstirea Pilis a fost cea mai însemnată și mai influentă așezare monahală cisterciană din Ungaria, sprijinită foarte adesea de domnitori. Existența acestei abații a încetat în 1526, când armata otomană, învingătoare la Mohács, avansând spre Buda a atacat și a distrus și această mănăstire. Ruinele sale au fost dezvăluite în mare parte de săpăturile din anii 1967–1982, conduse de László Gerevich. Aceste săpături au identificat peste 100 de ferecături și închizători de cărți.

Prelucrarea a inclus considerente tipologice, de istoria artei, dar și investigații cu metode fizico-chimice, pentru determinarea compoziției chimice a diferitelor exemplare.

Ferecăturile și închizătorile găsite indică existența a cel puțin 43 de volume, dar numărul real al acestora putea fi și de două, trei ori mai mare. Analizele asemănătoare (de exemplu, din mănăstirea Ebrach) ne arată că legăturile cu ferecături înseamnă doar o jumătate din fondul medieval, astfel încât se poate presupune că biblioteca mănăstirii din Pilis a conținut peste 200 de volume la începutul secolului al XVI-lea.

**A könyv régészete.
Középkori könyvveretek és -kapcsok
a pilisi ciszterci monostorból**

A középkori könyvtáblákat, különösen a nagyobb méretű kötések rendszerint díszes fémveretekkel és -kapcsokkal látták el, így védték a táblákat a sérülésektől, továbbá a pergament a nedvesedéstől és a hullámosodástól. A veretes-kapcsos könyvkötések alkalmazása a késő középkorban, a nyomtatott könyvek korában is fennmaradt. Régészeti kutatásukat az nehezíti meg, hogy egy-egy lelőhelyen csak ritkán kerülnek elő olyan mennyiségben, ami önálló vizsgálatukat is lehetővé teszi. Ilyen ritka magyarországi eset volt a pilisi ciszterci monostor régészeti kutatása, ahol kivételes mennyiségű emlék került napfényre.

A pilisi monostort a Pilis-hegységben III. Béla király alapította 1184-ben, anyakolostora a burgundiai Acey volt. A középkorban Pilis Magyarország legjelentősebb, egyben legbefolyásosabb, az uralkodók által rendszeresen támogatott ciszterci monostorának számított. Az apátság élete 1526-ban szakadt meg, amikor a mohácsi csata után Buda felé előrenyomuló török seregek a pilisi kolostort is elpusztították. Maradványainak nagy részét 1967–1982 között Gerevich László ásatása tárta fel. Ennek során több mint 100 könyvveret és -kapocs is előkerült.

Feldolgozásuk során a tipológiai és művészettörténeti szempontok mellett természettudományos módszereket is alkalmaztunk az egyes darabok elemösszetételének megállapítása céljából.

A pilisi monostor területén előkerült veretek és kapcsok legalább 43 kötetre utalnak, a valós kötetszám azonban ennél két-háromszor is nagyobb lehetett. Az eddigi feldolgozásokból (például az ebrachi kolostor esetében) az derül ki, hogy a veretes kötések a középkori állománynak csak a felét tették ki, így a pilisi apátság teljes könyvállománya a 16. század elejére a 200 kötetet is meghaladhatta.

**Archaeology of books.
Medieval book clasps
from the Cistercian monastery of Pilis**

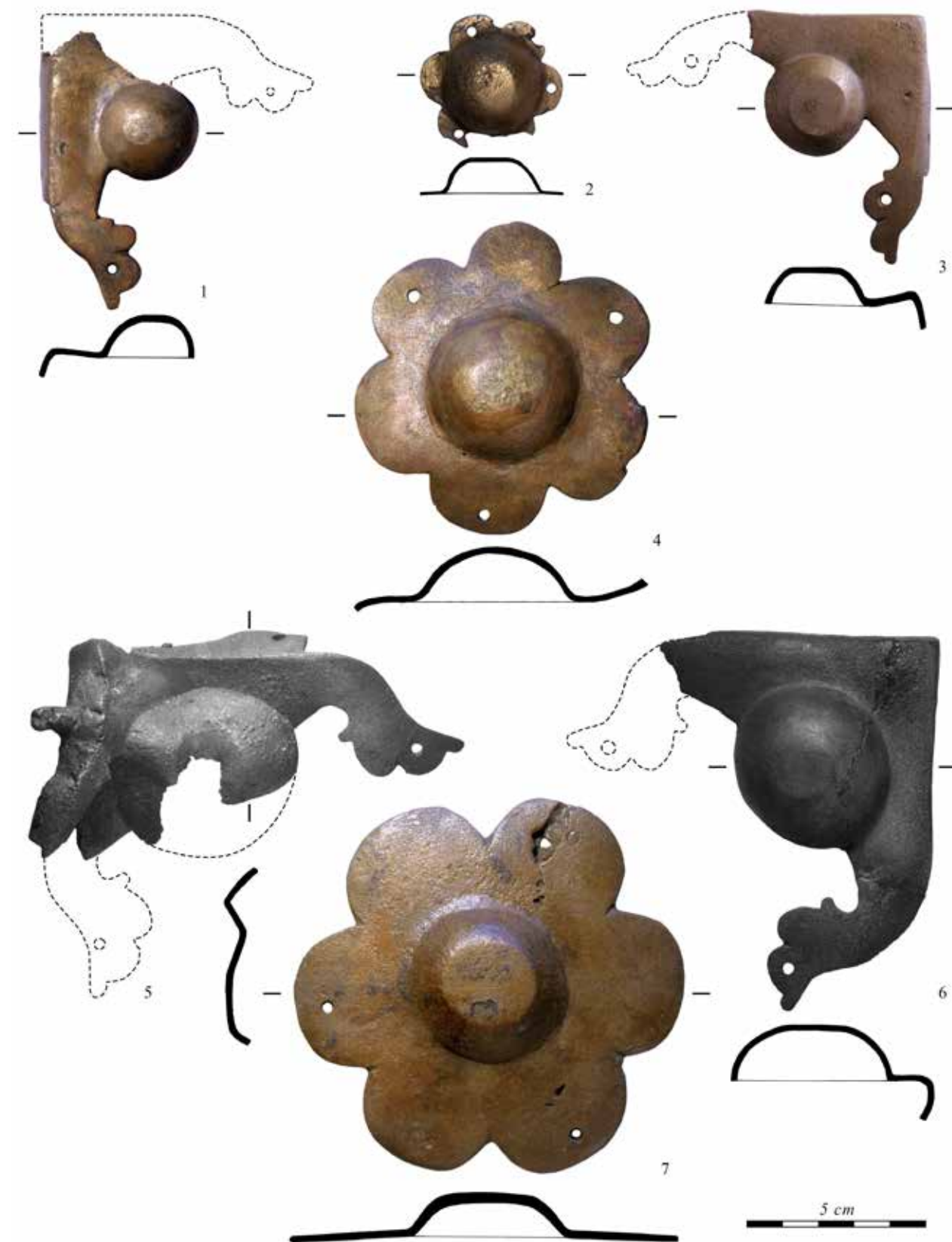
The covers of the medieval books, especially larger volumes, were usually fitted with metal clasps to protect them from damage and to protect the parchment from moisture. This type of bookbinding persisted after the appearance of printed books, in the late medieval period. Their archaeological research is hampered by the fact that they are rarely enough of them found for an independent research. Such a rare occasion on the territory of Hungary was the archaeological research of the Cistercian Pilis monastery, where an exceptionally large number of such objects was found.

Pilis Monastery was founded by King Béla III in 1184, the motherhouse being the one in Acey, Burgundy. In the Middle Ages, the Pilis Monastery was the most significant and influential Cistercian monastic settlement in Hungary, often supported by rulers. The existence of this abbey ceased in 1526, when the Ottoman army, victorious at Mohács and advancing to Buda attacked and destroyed the monastery. The ruins were largely revealed by the excavations of 1967–1982, led by László Gerevich. These excavations identified more than 100 book clasps.

Scientific processing included typological and art history considerations, but also physical and chemical investigations in order to define the chemical composition of the different objects.

The book clasps indicate that there were at least 43 volumes, but their actual number could rise to two or three times as much. Similar analyses (for example, in the Ebrach Monastery) show that bookbindings with clasps constitute only half of the medieval fond, so it can be assumed that the library of the Pilis monastery contained more than 200 volumes at the beginning of the 16th century.

2.

3.

Ferecăturile codicelor corviniene și prezența clemei cu gheară în Ungaria

Perioada de funcționare a atelierelor de copiere și de legătorie de cărți este datată în ultimul deceniu al domniei lui Matia Corvin. În ambele ateliere, în mod aproape cert, au lucrat meșteri italieni. Atelierul de copisti este documentat, cel de legătorie încă nu, însă legarea cărților dovedește un model italian renescentist nou, preluat și dezvoltat poate de la un singur meșter, sau sub îndrumarea unuia, sub forma unui tip de legare nou, numit legare corviniană. După moartea regelui, meșterul a părăsit probabil țara luându-și probabil și ustensilele, și se poate presupune că a suferit un accident, fiindcă asemenea legături de cărți nu se mai cunosc nici din țară, nici din străinătate. Au dispărut și matrițele speciale, folosirea lor ulterioară nefiind documentată – o veritabilă enigmă, pentru că instrumentele speciale se leagă de ateliere, au fost preluate de urmași și folosite până când s-au demodat ori s-au uzat.

Legăturile codicelor corviniene au aparținut tipului cu gheare, la modă în acea vreme în Italia. În Ungaria contemporană au fost folosite tipuri lobate, sau de Nürnberg, uzuale în zona din nordul Alpilor. În ultimul deceniu al domniei lui Matia Corvin, biblioteca a ajuns să fie încorporată în sfera reprezentativă regală și, drept urmare, și volumele mai vechi au fost relegate în stilul nou, iar ferecăturile vechi au ajuns la gunoi. În cursul săpăturilor arheologice au fost descoperite numeroase exemplare, împreună cu câteva închizători cu gheare, probabil bucăți nefolosite în atelier, sau resturi din volume distruse în lupte. În lumina celor de mai sus, este evident că apariția tipului de închizători cu gheare între vestigii indică legături italienești.

Corvinienele, inclusiv legarea lor decorativă, au denotau valoare și renume, drept urmare relegarea lor rapidă nu era posibilă. Ele au fost sustrase cu carte cu tot după moartea regelui. Numeroasele artefacte pătrunse prin relațiile italienești și activitatea atelierului regal nu au rămas fără impact, ducând la apariția tipului maghiar renescentist de legare de carte, care a preluat elemente din stilul legăturilor renescentiste italienești, dar a păstrat și elemente ale stilului gotic răspândit în țară. Închizătorile revin, de exemplu, la stilurile precedente lobate, sau de Nürnberg, dar păstrează forma alungită a copertilor și muchia teșită pe forșat. Legătura maghiară renescentistă astfel formată se poate interpreta ca o formă de tranziție către apariția, în jurul anului 1500, a legăturii germane renescentiste. Astfel de legări de cărți s-au realizat până la expansiunea otomană și căderea cetății Buda din 1541, după care practic a dispărut.

A corvinák veretei és a karmos csattípus jelenléte Magyarországon

Mátyás uralkodásának utolsó évtizedére teszik a budai másoló- és könyvkötőműhely működését, ez idő alatt szinte bizonyosra vehető, hogy mindkettőben olasz mesterek működtek. A másolóműhellyel ellentétben a könyvkötőműhelyről nem maradt fenn írásos adat. A kötések itáliai mintára készültek, behozva és továbbfejlesztve az új reneszánsz könyvkötési stílust, amelynek lefűződéseként, talán csak egy mester által vagy egy mester irányításával, jött létre az új, jellegzetes corvina kötéstípus. Mátyás halálával a mester valószínűleg szerszámaival távozott és alighanem valami baleset történhetett vele, mert ilyen kötések sem itt, sem máshol nem készültek a továbbiakban. A jellegzetes bélyegzők is eltűntek és használatuknak sincs többé nyoma. Ez is egy rejtély, a szerszámok műhelyhez kötődtek, öröklődtek, általában addig használták azokat, amíg ki nem mentek a divatból vagy el nem koptak.

A corvina-kötések könyvcsatjai is az Itáliában ekkor elterjedt karmos típusba tartoztak. Magyarországon ebben az időben az Alpoktól északra használt átnyúló, nürnbergi és karéjos csatok voltak divatosak. Mátyás uralkodásának utolsó évtizedében történt meg a könyvtár beemelése a királyi reprezentációba, ennek kapcsán a könyvtárba régebben bekerült könyveket is elkezdték átkötni az új stílus szerint, ekkor kerülhettek a régebbi stílus veretei a szemétkébe. Az ásatások során számos példányuk került elő, néhány karmos csattal egyetemben, ezek feltehetően vagy a műhelyben hányódó darabok lehettek, vagy esetleg a harcok során elpusztult kötetek maradványai. A fentiek fényében egyértelmű, hogy a karmos csatok előbukkanása a leletanyagban itáliai kapcsolatokra utal.

A corvinák készítésüktől olyan értéket és hírnevet képviseltek, kötésükkel együtt, hogy gyors átkötésük szóba sem kerülhetett, Mátyás halála után könyvvel együtt hordták szét. Az itáliai kapcsolatok során bekerült számos kötés és a műhely munkája nem maradt hatás nélkül, létrejött a magyar reneszánsz kötés stílus, mely sok elemet átvett az itáliai reneszánsz kötésektől, de meg is őrzött a helyben még gótikus stílusban készülőktől is. A csatokban pl. visszatérnek a nürnbergire és a karéjosra, de megőrzik a táblák megnyúlt és belső oldalán rézsútolt peremét. Az így létrejött magyar reneszánsz kötések talán tekinthetők átkötésnek az 1500 körül kialakuló német reneszánsz kötések felé. A magyar reneszánsz kötések készítése aztán a török előre nyomulásával, Buda elestével, 1540-ben megszűnt.

Metal fittings of Corvinae-bindings and the presence of claw-clasps in Hungary

A book-copying and one of book-binding workshop operated at Buda during the last decade of King Matthias' reign. It is almost certain that Italian masters worked at both of the workshops at this time. In contrast to the copy workshop, no written sources survived from the bookbinding workshop. The bindings were made on an Italian pattern, bringing here and developing further the new Renaissance bookbinding style. Basing on this development a master, or a group directed by a single master created the specific type of Corvinae-binding. After the death of King Matthias, the master left with his tools, and probably due to an accident no further bindings were made here or elsewhere. Typical stamps used for bindings also disappeared and there is no later trace of their use. It is a mystery, because the tools are linked to a workshop, they are inherited, and used until they go out of fashion or worn out.

The clasps of the Corvina-bindings belonged to the claw-type, prevalent in Italy, too. In Hungary, the northern clasps of curved, lobed or Nuremberg-type were used, as everywhere north to the Alps, at this time. During the last decade of Matthias' reign, the library was included in the royal representation, therefore the old bindings were replaced with the ones of the new style, and then the old-style binds could be thrown into the trash. During the excavations, many of the binding-fittings were recovered, together with some claw clasps. These latter items were presumably spare pieces in the workshop, or maybe the remnants of the volumes destroyed during the siege of the royal castle. In the light of these considerations, it is clear that the appearance of claw clasps among the archaeological finds suggests Italian connections.

The Corvinae represented value and prestige already at the moment of their creation, together with their binding, so it can be excluded that they were suddenly changed. More possibly the books were taken away with all their fittings after the death of King Matthias. The bindings imported from Italy, and produced by the Corvina work-shop did have effect, and influenced the development of the Hungarian Renaissance binding style, which took many elements from the Italian Renaissance bindings, but it also preserved the a lot of elements of local Gothic style. For example the use of clasps or buckles of Nuremberg and lobed type returned, but it were kept the edges of the boards lined up and sloped on the inside. It may be considered, that the Hungarian renaissance bindings formed a link to the German Renaissance bindings around 1500. The production of the Hungarian Renaissance bindings ended with the advent of the Ottomans, and fall of Buda castle, in 1540.

Cod. lat. 347

Cod. lat. 234

Cod. lat. 370

Cod. lat. 241

Cod. lat. 241

Cod. lat. 234

MIHÁLY Ferenc
restaurator, Sovata / restaurátor, Szováta
fmihaly@digicomm.ro

Noi observații referitoare la cercetarea polipticelor medievale din Transilvania

Intervențiile de conservare-restaurare a altarelor medievale transilvănene oferă posibilitatea observării unor detalii legate de construcția, precum și tehnica de execuție a altarelor, date indispensabile pe parcursul cercetării acestor piese din punct de vedere iconografic, sau din perspectiva istoriei artei. Dorim să prezentăm informații obținute în ultimii ani, cu prilejul restaurării altarului poliptic din Tâțârlăua, precum și al cercetării altarului poliptic de la biserica evanghelică din Băgaciu.

Újabb észrevételek az erdélyi középkori oltárépítészet kutatásához

Az erdélyi középkori oltárok konzerválása-restaurálása során lehetőség adódik olyan építéstörténeti, készítéses technikai megfigyeléseket tenni, amelyek lényeges, elengedhetetlen információk az oltárok művészettörténeti, ikonográfiai kutatásánál. Olyan megfigyeléseket osztunk meg, melyek a tatárlaki evangélikus templom szárnyasoltárának az utóbbi években végzett restaurálási munkálatai, valamint a szászbagácsi evangélikus templom szárnyasoltárának szemrevételezése során körvonalazódtak.

New observations concerning the research of medieval polyptychs in Transylvania

The conservation and restoration interventions on medieval Transylvanian altars offer the opportunity to observe details of the history of their construction, as well as the technique of execution. These data are essential for the iconographical and art history research. The paper presents information obtained during the recent restoration of the Tâțârlăua polyptych, as well as during the preliminary research of the polyptych of the Evangelical church in Băgaciu.

Tâțârlăua / Felsőtatárlaka / Taterloch

NÉMETH Péter

Muzeul Jósza András, Nyíregyháza
Jósza András Múzeum, Nyíregyháza
nemeth.peter41@gmail.com

Pericei / Szilágyperecsény

Monumentele funerare ale familiei Bátori

Ștefan Bátori, jude regal și voievod al Transilvaniei, a ctitorit înainte de 1494 o mănăstire pentru franciscanii observanți, unde a fost și înmormântat în 1493. El a fost primul din familie care și-a găsit aici locul de veci. Din cavou s-a păstrat doar lespeda superioară din marmură roșie. În 2010, a fost descoperită și lespeda din partea de jos a cavoului.

Ultimul membru al familiei Bátori de Ecsed, Ștefan, jude regal și psalmist, și-a găsit locul de veci în biserica parohială medievală ctitorită chiar de el, dar folosită deja la acea vreme de reformați. Ruda sa, Gabriel Bátori (din ramura de Șimleu), principele Transilvaniei, și-a comandat propriul monument funerar, probabil de la un atelier din Cluj. Rămășițele pământești i-au fost așezate ulterior în criptă de principele Bethlen, prilej cu care a ajuns în posesia lui Ștefan Bethlen o sabie și un giuvaier găsite în mormântul lui Bátori. La începutul secolului al XIX-lea, aceste obiecte au fost vândute de urmași vestitului colecționar de antichități Miklós Jankovich, iar astăzi se găsesc la Muzeul Național Maghiar.

Corpul neînsuflăit al principelui Gabriel Bátori a fost transportat la Nyírbátor și așezat în cripta din biserica reformată „neînsmormântat”, adică fără ceremonie funerară. În anul 1628, din respect pentru politica sa pro-poloneză, a fost înmormântat cu o ceremonie adecvată, probabil realizându-i-se și un epitaf.

Comunicarea mai prezintă monumentele funerare ale lui András Bátori (Bonaventura) de Ecsed, de la Marienthal (Marianka în lb. slovacă) și a unui membru al familiei Bátori de Șimleu, aflat la Pericei, respectiv un fragment cu blazonul familiei Bátori păstrat la Tarpa, care este considerat parte a unui monument funerar.

Pericei / Szilágyperecsény

A Bátori család síremlékei

Bátori István országbíró és erdélyi vajda 1494 előtt az obszerváns ferenceseknek kolostort építtetett, amelybe 1493-ban őt temették el elsőként a családból. Síremlékének csak vörösmárvány fedlapja maradt ránk. 2010-ben ennek a tumbának fenéklapja is előkerült. Az ecsedi Bátoriak utolsó férfitagja, Bátori István országbíró és zsoldár már a középkori plébániatemplomban, amelyet a reformátusok használtak, kapott helyet, amelyet ő alakított ki. Rokona, somlyói Bátori Gábor erdélyi fejedelem készítette – talán Kolozsvárott – a sírládját, amelybe már a Bethlenek tették át a csontokat. Ekkor került Bethlen Istvánhoz a Bátori sírjában talált kard és boglár, amelyet a család a 19. század elején Jankovich Miklósnak, a nagy műgyűjtőnek eladott. A tárgyak ma a Magyar Nemzeti Múzeumban vannak.

Somlyói Bátori Gábor fejedelemnek holttestét 1613-ban Nyírbátorba vitték, ahol a református templomban „temetetlenül”, azaz ceremónia nélkül rakták a kriptába. 1628-ban viszont lengyel politikája támogatására ünnepélyesen is elföldelték, bizonyára epitáfiumot készítve emlékére. A szerző bemutatja még ecsedi Bátori András (Bonaventura) marienthali (szlov. Marianka), a somlyói Bátoriak? szilágyperecsényi (rom. Pericei) síremlékeit, illetve egy szerinte szintén sírfedlapból származó Bátori-címert Tarpáról.

Nyírbátor

Funerary monuments of the Bátori family

István Bátori, judge royal and voivode of Transylvania, founded a monastery for the observant Franciscans before 1494, where he was also buried in 1493. He was the first of his family to find his final resting place here. From the funeral tomb, only the upper slab is preserved, made of red marble. In 2010 the bottom slab of the tomb was discovered. The last member of the Bátori of Ecsed family, István, the judge royal and psalmist, found his final resting place in the medieval parish church, which was already used by Protestants. His relatives, Gábor Bátori (of the Șimleu branch), the prince of Transylvania, also ordered his funeral monument, probably from a workshop in Cluj. His earthly remnants were later placed in the tomb by prince Bethlen. On this occasion, István Bethlen gained possession over a sword and jewelry found in the tomb of Bátori. At the beginning of the 19th century, these objects were sold by the descendants to the famous collector of antiquities Miklós Jankovich, and today they are preserved at the Hungarian National Museum.

The body of prince Gábor Bátori was transported to Nyírbátor and placed in the crypt of the reformed church, “unburied”, that is, without the funeral ceremony. In 1628, out of respect for his pro-Polish politics, he was buried with an appropriate ceremony, and probably an epitaph.

The paper also presents the funerary monuments of András Bátori (Bonaventura) of Ecsed in Marienthal (Marianka in Slovakian), that of a member of the Bátori of Șimleu family in Pericei and a fragment with the Bátori family coat of arms preserved in Tarpa, which is considered a part of a funerary monument.

**Monumente funerare și comanditari în
spațiul bisericii: monumentele funerare ale
familiilor Mikola și Gyerőfi din perioada
Principatului**

Inscripțiile monumentelor funerare ale nobililor, păstrate din perioada Principatului Transilvaniei, conțin rareori mențiuni privind comanditarul plăcii. Din acest punct de vedere este excepțională o serie realizată aproximativ între 1550 și 1620 și amplasată în câteva sate din jurul Clujului în memoria membrilor a trei familii originare din același neam: Mikola, Kemény și Gyerőfi. Relațiile de rudenie între familii au fost întărite și de numeroase căsătorii. Blazoanele acestora, variații ale aceluiași model, apar pe monumentele funerare păstrate la Someșeni, Dumbrava și Căpușu Mic. Lucrarea prezintă noi constatări privind elementele acestei serii de monumente funerare, le analizează din perspectiva întregului material al monumentelor funerare din perioada principatului și cercetează motivele pentru care în rândul acestor familii s-a practicat menționarea inclusiv a numelui comanditarului plăcii funerare, luând în considerare inclusiv contextul spațial al elementelor seriei.

**Síremlékek és patrónusok a templomtérben:
a Mikola és a Gyerőfi család fejedelemség
kori síremlékei**

Az Erdélyi Fejedelemség korából fennmaradt nemesi síremlékek feliratai viszonylag ritkán nevezik meg, hogy kinek a megrendelésére készült a kő. Ilyen szempontból kivételes az a körülbelül 1550 és 1620 között készült sorozat, amelyet néhány Kolozsvár körüli középkori templomban állítottak három, közös nemzetségből eredő család tagjainak emlékére. A Mikola, Kemény és Gyerőfi család kapcsolatát számos házassági kötelék is szorosabbra fűzte, és ugyanazon ábra variációira épülő címereik jelennek meg a Szamosfalván, Gyerővásárhelyen és Kiskapuson fennmaradt síremlékeiken. Az előadás ismerteti a síremléksorozat egyes darabjaival kapcsolatos új megfigyeléseket, és a fejedelemség kori síremlékanyag egészének összefüggésében, valamint az eredeti térbeli kontextus viszonylatában vizsgálja meg, mi lehetett az oka az említett családok körében élő gyakorlatnak, miszerint feltüntették a patrónus nevét a síremléken.

**Funerary monuments and patrons in the
church: funerary monuments of the Mikola
and Gyerőfi families during the Principality**

The inscriptions on the funerary monuments of the noblemen, preserved from the Principality of Transylvania rarely contain mentions of their patron. From this point of view, a series of monuments built approximately between 1550-1620, are preserved in several villages around Cluj. They keeps the memory of the three families descending from the same kindred, Mikola, Kemény and Gyerőfi. Relationships between these families have been strengthened by numerous marriages. Their coats of arms - variations of the same model, appear on the funerary monuments in Someșeni, Dumbrava and Căpușu Mic. The paper presents the new findings regarding the elements of this series of funerary monuments, analyzes them from the perspective of the ensemble of the funerary monuments from the Principality, and analyzes the reasons why among these families the name of the patron was also mentioned.

Biserica medievală din Șieu-Odorhei

Biserica (astăzi reformată) din Șieu-Odorhei, datând din perioada arpadiană, este un monument citat de multe ori inclusiv în lucrările de popularizare. O afirmație des întâlnită este că aici se găsește una dintre cele mai timpurii sculpturi din Transilvania. Cu toate acestea, este surprinzător faptul că nu a fost realizată nicio analiză de istoria artei dedicată acestui monument, iar în lucrările de sinteză nu găsim mai mult decât un ali-neat-două despre el.

În afara contraforților și a bolții din cor, biserica își păstrează în linii mari volumetria medievală și putem distinge cel puțin două faze de edificare. Planimetria este definită în mod cert de prima fază. Cercetările din domeniu consideră bisericile de tip sală cu absidă cu închidere dreaptă ca fiind originare din perioada arpadiană.

Fără îndoială, partea cea mai bogată în detalii este portalul nordic, descoperit în 1928. Arhivolta semicirculară este o caracteristică romană, dar detaliile aparțin parțial goticului timpuriu. Atenția cea mai intensă a fost stărnită de basorelieful de pe timpan și de interpretările iconografice mult disputate ale acestuia. Eroul care se luptă cu balaurul este considerat de unii Sfântul Gheorghe, iar de alții Sfântul Mihail. Niciuna dintre interpretări nu este însă convingătoare. În perioada romană, personajele înarmate care luptă cu balauri pot apărea și fără trimitere directă la un sfânt anume. Cel mai probabil, și la Șieu-Odorhei avem de-a face cu o reprezentare alegorică, care poate reprezenta în general lupta dintre virtuți și păcate.

Ornamentul fitomorf de boboci și frunze de rogoz de pe portal apare și pe consolele cornișei semicirculare a corului. Acest amănunt constituie o raritate, deși la unele elemente se pot găsi ușor analogii: cornișe semicirculare cunoaștem din mai multe locuri (de ex: Brașov, biserica Sfântul Bartolomeu), există și cornișe susținute de console (deși acestea au forme geometrice, de ex. Cârța și Sic), și desigur găsim ornamente cu boboci pe cornișe (la Prejmer sau în catedrala din Alba Iulia, în cor și în transept). Majoritatea exemplelor provin din sfera așa-numitului atelier de la Cârța, a cărei perioadă de activitate este mijlocul secolului al XIII-lea. De aici, este doar un pas până să ajungem la combinația acestor elemente, care putea surveni la Șieu-Odorhei (sau într-un loc mai însemnat, dar astăzi deja necunoscut).

Pe baza celor relatate, putem data prima fază de construire a bisericii de la Șieu-Odorhei la jumătatea secolului al XIII-lea și reconstrucția în cea de a doua jumătate a secolului al XV-lea. Această a doua fază nu a adus însă modificări structurale (nu există urme de intervenție la boltire), însă schimbarea totală a golurilor de ferestre a modernizat radical clădirea.

Sajóudvarhely középkori temploma

A sajóudvarhelyi Árpád-kori eredetű, jelenleg református templom Erdély gyakrabban idézett, a népszerűsítő irodalom által kedvelt emléke, mellyel kapcsolatban az is elhangzott, hogy az egyik legrégebb erdélyi szobrászati alkotást őrzi. Meglepő, hogy ennek ellenére önálló művészettörténeti tanulmány nem készült róla, és az összefoglaló művekben sem jutott számára egy-két bekezdésnél több.

A mai templom, támpilléreit és a szentély boltozatát nem számítva, lényegében a középkori formákat mutatja, ezen belül pedig legalább két periódust lehet elkülöníteni. Nyilvánvalóan az első periódus határozta meg az alaprajzi elrendezését. Az egyhajós, egyenes záródású szentéllyel épített templomokat általában Árpád-korinak tartja a kutatás.

Nem kétséges, hogy a leggazdagabb részletformákkal az 1928-ban feltárt északi kapu rendelkezik. A félköríves archivolt román kori jellegzetesség, de a részletformák részben kora gótikusak. A legtöbb figyelmet a timpanondombormű váltotta ki, az ikonográfia meghatározása a leginkább vitatott kérdés. A sárkánnyal birokra kelő hősből egyesek Szent Györgyöt, mások Szent Mihályt látták. Egyik megoldás sem meggyőző, sárkánnyal viaskodó fegyveres alak a román kori művészetben előfordul anélkül is, hogy konkrét szentre kellene gondolnunk. Így legvalószínűbb, hogy Sajóudvarhelyen is szimbolikus értelmet tulajdoníthatunk az ábrázolásnak, amely akár az erények és bűnök küzdelmével is kapcsolatban állhat.

A kapun felbukkanó sáslevelű bimbós dísz előfordul még a szentély félköríves párkányának konzolain is. Meglehetősen egyedülálló ez a megoldás, bár egyes elemeihez nem nehéz párhuzamot találni: így félköríves párkány számos helyről ismert (pl. Brassó, Szt. Bertalan-templom), olyanról is tudunk, hogy a párkányt konzolokkal támasztják alá (bár ezek geometrikusak, pl. Kerc és Szék), és bimbós dísz természetesen előfordul párkányon is (Prázmáron vagy a gyulafehérvári székesegyház szentélyén és kereszthajóján). Példáink többsége az ún. kerci körből való, amelynek tevékenysége a XIII. század közepére esik. Ettől már csak egy lépés ezek kombinációja, amelyre Sajóudvarhelyen (vagy egy komolyabb, de ma már nem ismert helyen) kerülhetett sor.

Ennek alapján tehát a sajóudvarhelyi templom első fázisát a XIII. század középső harmadára tehetjük, amelyet a XV. század második felében átalakítottak: ennek során azonban nem történtek szerkezeti változtatások (annak sincs nyoma, hogy boltozatot létesítettek volna), viszont a nyílásrendszer teljes cseréjével radikálisan modernizálták az épületet.

The medieval church of Șieu-Odorhei

The (now Calvinist) church of Șieu-Odorhei, built in the Arpad period, was many times cited in popularization papers. A common affirmation is that visitors can find here one of the earliest sculptures Transylvania. However, it can be surprising that no scientific analysis was dedicated to this monument, nor can we find in any of the synthesis more than one or two paragraphs about it.

Apart from the buttresses and the vault in the choir, the nowadays church preserves its medieval shape and we can distinguish at least two phases of edification. The ground-plan arrangement is defined by the first phase. Historiography considers simple churches with a straight apse as originating from the Arpad period.

Undoubtedly, the most details are preserved on the northern portal discovered in 1928. The semicircular archivolt is a Romanesque feature, but the details are partly dated in the early Gothic period. The attention was drawn by the bas-relief of the tympanum and its much-disputed iconographic interpretations. The hero struggling with the dragon is considered by some St. George, and by others St. Michael, but none of the interpretations is convincing. During the Romanesque period, armed characters fighting a dragon can also appear without direct reference to a particular saint. Most likely at Șieu-Odorhei we are dealing with an allegorical representation, which may represent the general struggle between virtues and sins.

The buds and rush leaves ornament on the portal also appears on the console of the semicircular cornice of the choir. This detail is a rarity, although analogies to some elements can easily be found: semicircular cornices are preserved in several places (e. g. Brasov, St. Bartholomew's Church); there are also cornices supported by consoles (although they have geometric shapes, Cârța and Sic) and of course we can find ornaments with buds on the cornices (in Prejmer or in the cathedral of Alba Iulia, in the choir and in the transept). Most examples come from the so-called workshop of Cârța, whose period of activity is the middle of the 13th century. From here, it is only one step to get to the combination of these elements, which could happen at Șieu-Odorhei (or in a more important place, but unknown today).

SARKADI Márton

Fundația Möller István, Budapesta
Möller István Alapítvány, Budapest
sarkadimarton@yahoo.com

Biserica din Ocna Mureș – Uioara de Sus

Deasupra orașului Ocna Mureș, în apropierea castelului se află biserica din Uioara de Sus. Agonia prelungită, dar nobilă, s-a încheiat, sfârșitul a cuprins-o. Turnul, împreună cu acoperișul și o parte din pereți s-au prăbușit. Ruinele sale din ce în ce mai degradate au fost transformate de natura înconjurătoare într-un decor deplorabil. Pereții seculari au devenit dosuri de șoproane, cotețe, în loc de tămâie se afumă slănină printre ei. Măreția trecerii solitare a fost schimbată de o jalnică deschidere: pereții dezbrăcați, goi ne arată soarta bisericii. Prezentarea va face cunoscute observații realizate fără intervenții de demolare sau de cercetare, vizibile pe suprafețele ruinelor. Se pot reconstitui cele mai importante caracteristici ale fazelor de construcție și planimetrice originale, respectiv ale extinderii și transformărilor ulterioare. Nu am avut posibilitatea de a efectua cercetări reale sau săpături arheologice. Având în vedere starea fără nicio speranță a bisericii – teritoriul acesteia e împărțit între mai mulți proprietari privați – e lesne de înțeles că ruinele nu se vor putea conserva, iar biserica nu se poate salva. Aceste condiții ne impun documentarea cât mai amănunțită a părților încă păstrate. Măcar pe planșe, pe desenele noastre trebuie să păstrăm pentru posteritate acest edificiu, dacă în realitate acest lucru nu este posibil.

A Marosújvár-felsőújvári templom

Marosújvár felett, a kastély szomszédságában állt a felsőújvári templom. A 20. század folyamán magára maradt. A lassú, méltóságteljes sorvadást követően sorra beteljesült. Tornya, tetőzete, falainak egy része ledől. Pusztuló maradványait a környezetébe települt új élet utóbb száználmas díszletekké avatta. Fészerek, ólak hátsó oldalává avaszták az ódon falak. Tömjén helyett szalonna füstölődik közöttük. A magasztos elmúlás magányosságát száználmas kitárulkozás váltotta: mezelenre vetkőzött falak árulkodnak a templom sorsáról.

Az előadás során a templom romjain bontás, kutatás nélkül a felszínen látható, megfigyelhető jelenségeket igyekszünk számba venni. Ezek révén építésének, eredeti elrendezésének, valamint bővítésének átalakításainak főbb vonásai rekonstruálhatók. Régészeti feltárás, érdemi kutatás elvégzésére nem volt módunk. Tekintettel a templom helyzetének reménytelenségére — több magántulajdonos osztozik a telken — aligha lesz mód a maradványok konzerválására, a templom megmentésére. Ezek a körülmények legalább a máig fennmaradt részletek minél pontosabb, alaposabb dokumentálását megkövetelik. Az utókor számára, ha a valóságban nem is, de legalább rajzaink, feljegyzéseink, képeink útján meg kell őriznünk.

The church of Ocna Mures – Uioara de Sus

The church of Uioara de Sus was built above the town of Ocna Mureș, near the castle. The church is now ruined: the tower, together with the roof and some of the walls, collapsed. The increasingly degraded ruins form a deplorable decor. The centuries-old walls were transformed into sheds, and instead of incense, bacon is smoked among them. The paper will present some observations made without demolition or research interventions, visible on the surfaces of the ruins. It is possible to reconstruct the most important features of the construction phases and the original ground-plan arrangement, and also the subsequent expansion and transformation. We did not have the opportunity to conduct real research or archaeological excavations. Considering the state without hope of the church - its territory is divided among several private owners - it is easy to understand that the ruins will not be preserved, and the church cannot be saved. These conditions require that the parts still preserved are documented as thoroughly as possible. At least on our mappings and drawings, we have to preserve this edifice, if the real building is doomed.

Mihaela Sanda SALONTAI

Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
Régészeti és Művészettörténeti Intézet, Kolozsvár
mssalontai@gmail.com

Conceptul de cor hală și transpunerea sa în arhitectura eclesiastică din Transilvania

Comunicarea va aborda aspecte legate de adoptarea corului hală în Transilvania ca o reflectare a tendințelor contemporane din arhitectura religioasă central-europeană. Vor fi analizate cele trei exemple cunoscute de la Sebeș, Brașov și Sibiu prin prisma tipologiei lor, a prezumtivelor modele și a soluțiilor arhitecturale puse în practică, cu accent pe particularitățile planimetrice și volumetrice. Totodată, va fi adusă în discuție identificarea unui plan aflat în colecția de desene gotice a Academiei de Arte Frumoase din Viena (inv. 16.923) drept plan al corului Bisericii Negre din Brașov.

A csarnoktemplom fogalma és megjelenése az erdélyi egyházi építészetben

Az értekezés az erdélyi csarnoktemplomtípus megjelenéséről és fejlődéséről foglalkozik a közép-európai egyházi építészeti irányzatok tükrében. Három ismert példa, Szászsebes, Brassó és Nagyszeben esetét vizsgáljuk meg, a lehetséges modelltipusok és építészeti megoldások alapján, kiemelve az alaprajz és térelrendezés sajátosságait. Ugyanakkor felvetjük a bécsi Képzőművészeti Akadémia gótikus rajzainak gyűjteményében található tervrajz (Lelt. szám 16.923) azonosítási lehetőségét a brassói Fekete-templom szentélyének tervrajzával.

The concept of Choir Hall and its transposition in the Ecclesiastical Architecture of Transylvania

The presentation will address issues related to the adoption of the choir hall in Transylvania as a reflection of the contemporary trends in the Central European religious architecture. The three known examples from Sebeș, Brașov and Sibiu will be analyzed in terms of their typology, presumptive models and architectural solutions, with emphasis on the ground-plan and volumetric arrangements. At the same time, a plan in the collection of Gothic Drawings of the Academy of Fine Arts in Vienna (Inv. No. 16.923) will be discussed as a possible project for the choir of the Black Church in Brașov.

Sebeș / Szászsebes / Mühlbach

Brașov / Brassó / Kronstadt – Biserica Neagră / Fekete-templom / Die Schwarze Kirche

Transformarea bisericii reformate din Rudabánya în perioada goticului târziu

Biserica reformată din Rudabánya face parte dintre monumentele de seamă ale orașelor miniere din nordul Ungariei. Biserica s-a păstrat în mare măsură, în ciuda distrugerii totale a localității din perioada otomană. Re-construirea din secolul al XVII-lea a păstrat multe detalii arhitecturale anterioare. Tavanul casetat renescentist a fost așezat pe impostele gotice târzii ale nervurilor bolții de altădată. În cursul cercetării arheologice și a lucrărilor de renovare a bisericii, s-au descoperit numeroase pietre profilate din perioada gotică, clarificându-se totodată volumetria originală a bisericii și raportul dintre fazele de construire. Analizând pietrele profilate putem reconstitui re-edificarea din perioada goticului târziu, inclusiv prin reprezentări virtuale.

Biserica reconstruită cu structură în trei nave, cu aspect de biserică sală a reprezentat un monument de seamă a artei gotice târzii și a cartării din Ungaria. Spațiul de tip sală, format din trei nave, dispune de o boltă uniformă, cu tipuri de boltire relativ simple, dar care a utilizat detalii aparte și soluții speciale de întrepătrundere dintre nervuri și de transferare a sarcinilor dintre imposte și coloane. Astfel, a luat naștere unul dintre edificiile cele mai generos concepute ale goticului târziu. Elementul de bază al conceptului de organizare este translatarea limitelor traveelor în poziție de suprapunere și pornirea astfel a bolților în formă de coadă de rândunică cu dublă sarcină.

Un edificiu de asemenea anvergură s-a putut realiza la Rudabánya în ciuda faptului că datele istorice indică pentru sfârșitul secolului al XV-lea o perioadă de declin a mineritului dezvoltat sub domnia lui Sigismund, iar la începutul secolului al XVI-lea, orașul era deja în decădere. Biserica din Rudabánya se înscrie în tipologia edificiilor de cult ale orașelor miniere din Ungaria și Transilvania, în cercul foarte eterogen al construcțiilor gotice târzii, dar care arată totuși și caracteristici comune.

Concomitent cu boltirea navelor, au fost realizate ferestrele cu trei deschideri din navele reconstruite. Stilul și tipologia menourilor gotice târzii din Rudabánya arată caracteristici unice, diferite de menourile din bisericile din Sabinov și Prešov, care prezintă analogii ale bisericii din punct de vedere al modului de boltire. Paralelismul cel mai apropiat cu aceste tip de menouri îl găsim în biserica din satul sălăjean Meseșenii de Jos. O astfel de asemănare se poate identifica între menourile din biserica reformată din Tășnad și cele din biserica reformată din Miskolc – Avas. Aceste paralelisme sunt rezultatul pătrunderii stilistice în nord-estul Ungariei și nord-vestul Transilvaniei a atelierelor și a meșterilor din Cașovia și indică probabil perioade de realizare identice.

A rudabányai református templom késő gótikus átépítése

A rudabányai református templom az felső-magyarországi bányavárosok művészeti hagyatékának egyik jelentős emléke. A templom a település teljes török kori pusztulása ellenére részben fennmaradt, és a 17. századi újjáépítés során számos részletet megőrzött az épület egykori építészeti tagozataiból. A templomot jelenleg fedő reneszánsz festett kazettás famennyezetet a késő gótikus boltozat egykori bordaindításaira, vállköveire támasztották fel. A régészeti kutatása és műemléki helyreállítása alkalmával a késő gótikus építkezés számos kőfaragványát találták meg, valamint tisztázták az épület egykori kiterjedést és az építési periódusok egymáshoz való viszonyát. A kőfaragványok, vizsgálatával elkészíthetjük a késő gótikus átépítés elméleti rekonstrukcióját és virtuális képét.

Az egykori háromhajós csarnokrendszerű hossz-házzal átépített templom a magyarországi késő gótikus művészet és térképzés egyik kiemelkedő alkotása volt. A viszonylag egyszerű boltozattípusokból felépített háromhajós csarnoktér egységes boltozata részletmegoldásaiban olyan különleges elemeket alkalmazott a boltvállak összemetsződéseinél és a boltvállak indításainak a pillérekkel való áthatásában, amivel az egységes késő gótikus térszervezés egyik legnagyobbvonalúban szerkesztett emléke jött létre. A szerkesztés alapvető eleme a boltszakashoz határainak egymásra tolása és a fecskefarkasan indított boltvállak kettős áthatása volt.

Annak ellenére épült a 16. század elő évtizedeiben fel Rudabányán egy ilyen színvonalú műalkotás, hogy történeti adataink alapján a Zsigmond korában fennülő bányászat 15. század végi visszaesése nyomán a város a 16. század elejére már hanyatló korszakába lépett. A rudabányai templom művészeti szempontból illeszkedik a magyarországi és erdélyi bányavárosok építészetebe, a késő gótikus építkezések rendkívül heterogén, de számos azonos vonást mutató körébe.

A rudabányai hosszház boltozatával egyszerre készültek a hosszház átépítésének háromosztatú ablakai. Rudabányán a késő gótikus ablakművek stílusa és szerkesztésmódja egyedi jellegzetességeket is mutat, és eltérő a boltozat konstrukciójának legközelebbi analógiájaként azonosítható eperjesi és kisszebeni templom ablakainak mérmű-rácsától. A rudabányai mérművek legközelebbi párhuzamait a szilágysági Magyarkecel templománál találhatjuk meg. Hasonló párhuzam érzékelhető a tasnádi református templom és a miskolci avasi református templom mérműveinek összehasonlításánál. Ezek a párhuzamok a Magyarország északkeleti és Erdély északnyugati régiójának kassai építőmesterek által meghatározott stílusáramlatainak lenyomatát jelenthetik, és talán időbeli egyezésekre utalhatnak.

The transformation of the Calvinist Church of Rudabánya during the Late Gothic period

The Calvinist Church of Rudabánya is one of the most important architectural monuments of the mining towns of Upper Hungary. The church was partly preserved, despite the destruction of the settlement during the Turkish period, and it retained many details of the former architectural phases after the 17th century reconstruction. The Renaissance painted cassette ceiling, which is currently covering the temple, was put on the earlier ribs and shoulder straps of the late Gothic vault. At the time of archaeological research and restoration of the church, many stone carvings of the late Gothic construction were discovered and the former extension of the building and the relationship of the construction periods were clarified. Through the examination of the stone carvings a theoretical reconstruction and the virtual image of the late Gothic building can be made.

The church, which was rebuilt with the former three-naved hall, was one of the outstanding works of late Gothic art of Hungary, due to its volumetric arrangement. The three-naved hall-space of the church was configured with the use of relatively simple vaults. The details of the vaulting system are unique elements, especially at the meeting point of the ribs and at their starting. Due to these elements the church had the most generous space arrangement of the late Gothic period. The basic element of the construction-concept was the overlapping of the boundaries of the vault sections and the double penetration of the swing-armed shoulder straps.

A church of such a value was built at Rudabánya during the early decades of the 16th century, despite of the fact, that in this period, according to the historical data, the mining activities and the town were in decline after their prosperity in the age of Sigismund and in the late 15th century. The church of Rudabánya fits into the architectural trends of the mining towns of Hungary and Transilvania from an artistic point of view, which presents a rather heterogeneous spectrum of late Gothic style, but with many similar features.

The three-parted arched windows of the long-house of Rudabánya's church were constructed at the same time as the vault of the nave. Here the style and design of the late Gothic window-tracery has a unique character differ from those of the churches of Prešov and Kisszeben, which are the closest analogies for the vault construction. The closest parallels to the tracery of Rudabánya can be found at the church of Meseșenii de Jos. Similar parallels can be seen at the tracery of the Calvinist Church of Tășnad and the Calvinist Church of Miskolc-Avas. These parallels can be the signs Košice workshop style in north-eastern regions of Hungary and north-western part of Transilvania and it may imply a chronological correspondence.

BUZÁS Gergely

Muzeul Regele Matia Corvinul, Visegrád
Mátyás Király Múzeum, Visegrád
buzasger@gmail.com

Lista ilustrațiilor / Képgyűjék / List of illustrations

- 1) Eparhii în perioada domniei Sfântului Ștefan / Egyházmegyek Szent István korában / Dioceses during the reign of St. Stephen
- 2) Centrul episcopal din Pécs în perioada domniei Sfântului Ștefan / A pécsi püspöki központ Szent István korában / The Episcopal Center of Pécs during the reign of St. Stephen
- 3) Prima catedrală din Kalocsa în perioada domniei Sfântului Ștefan / A kalocsai első székesegyház Szent István korában / The first cathedral of Kalocsa during the reign of St. Stephen
- 4) Centrul episcopal din Vác în secolele XI-XII / A váci püspöki központ a 11-12. században / The Episcopal Center of Vác in the 11-12th centuries
- 5) Bisericile centrului episcopal Alba Iulia în secolele XI-XII / A gyulafehérvári püspöki központ templomai a 11-12. században / Churches of the Episcopal Center of Alba Iulia during the reign of St. Stephen
- 6) Centrul episcopal din Eger în secolele XI-XII / Az egri püspöki központ a 11-12. században / The Episcopal Center of Eger in the 11-12th centuries
- 7) Planul Cenadului medieval suprapus cu imaginea din satelit a localității actuale / A középkori Csanád alaprajza a mai település műholdképére vetítve / Plan of medieval Cenad overlaid by the satellite image of the current settlement
- 8) Bisericile centrului episcopal Cenad în perioada domniei Sfântului Ștefan / A csanádi püspöki központ templomai Szent István korában / Churches of the Episcopal Center of Cenad during the reign of St. Stephen

1.

Despre catedralele timpurii din Ungaria

Sursele documentare privind episcopiile din perioada înființării Ungariei sunt foarte sporadice, și multă vreme nici arheologia nu a putut furniza date concrete. Cercetările arheologice noi, întreprinse în ultimii ani în mai multe centre episcopale, au adus însă rezultate noi, importante.

La Pécs s-a păstrat diploma de întemeiere a episcopiei, de unde rezultă clar că dieceza a fost fondată de către Sfântul Ștefan. Săpăturile mai recente efectuate aici au identificat mai multe construcții cu origini antice târzii, sau edificate în perioada medievală timpurie, respectiv în secolul al XI-lea, și utilizate ca biserici. Aceste edificii aparțineau de centrul episcopal timpuriu. Verificând săpăturile din secolele XIX–XX de sub catedrala arhiepiscopiei de Kalocsa, înființată tot de Sfântul Ștefan, am reușit să identificăm prima clădire a catedralei și, în interiorul acesteia, mormântul primului arhiepiscop, Asztrik. Bisericile timpurii identificate la Kalocsa și la Pécs se pot compara destul de bine cu edificiul identificat prin recente săpături de la Alba Iulia.

La Eger și la Vác nu se poate confirma existența centrelor episcopale în perioada domniei Sfântului Ștefan: în ambele locații au fost descoperite clădiri-rezidență datate la începutul secolului al XI-lea, și numai în a doua parte sau la finalul secolului al XI-lea au fost construite catedrale lângă, sau în locul acestora. În urma rezultatelor săpăturilor din Eger, putem formula ipoteza, susținută și de surse documentare, că eparhiile din Eger și din Biharia au funcționat inițial ca una singură, la fel ca și în cazul arhiepiscopiei de Kalocsa-Bács, numai că sediul a fost mutat din Biharia. Această mutare a avut loc la mijlocul secolului al XI-lea, ca măsură provizorie, și s-a definitivat sub domnia Sfântului Ladislau, în urma distrugerii Bihariei și înființării diecezei de Oradea.

La Cenad se poate încerca localizarea clădirilor centrului episcopal, având la bază releveurile din epoca modernă timpurie și săpăturile efectuate în secolele XIX–XX. La final, luând drept exemplu istoria înființării episcopiei de Cenad, încercăm să demonstrăm legătura dintre eparhiile înființate de Sfântul Ștefan și entitățile regionale existente pe teritoriul Ungariei medievale înaintea înființării statului.

Korai székesegyházainkról

A magyar államalapítás korának püspökségeiről igen kevés kortárs írott forrás maradt fenn, és sokáig a régészet sem tudott egyértelmű adatokkal szolgálni róluk. Az utóbbi években több egyházmegye központjában folytatott új régészeti kutatások azonban jelentős új eredményeket hoztak.

Pécsen a püspökség fennmaradt alapítólevele teszi egyértelművé a Szent Istváni alapítást. Az itt végzett újabb ásások pedig több olyan késő antik eredetű, de a kora középkorban, illetve a 11. században használatba vett vagy ekkor épült templomépületet is feltártak, amelyek a korai püspöki központhoz tartozhattak. A szintén Szent István által alapított kalocsai érsekség székesegyháza alatt a 19–20. századi ásások hitelesítése során sikerült egyértelműen azonosítani az első székesegyház épületét és benne az első érsek, Asztrik sírját. A Pécsen és Kalocsán feltárt korai templomok jól összehasonlíthatók az új gyulafehérvári ásásokon feltárt korai templomépülettel.

Egerben és Vácott viszont cáfolható volt a püspöki központ Szent István-kori léte: mindkét helyen egy-egy 11. század eleji udvarház került elő, amelyek mellé, illetve helyére csak a 11. század második felében, végén épült fel a püspöki székesegyház. Az egri ásások eredményei nyomán egy olyan, történeti adatokkal is alátámasztott hipotézis fogalmazható meg, miszerint a bihari és az egri püspökség – a kalocsai-bácsi érsekséghez hasonlóan – egyetlen egyházmegyének tekinthető, csak székhelye került át az eredeti Biharból először a 11. század közepén ideiglenesen, majd Szent László korában – Bihar pusztulása és a nagyváradi püspökség megalapítása körül – véglegesen Egerbe.

Csanádon a kora újkori felmérések és az itt végzett 19–20. századi ásások eredményei alapján meg lehet próbálkozni a püspöki központ egyházi intézményeinek a lokalizálásával. Végül Csanád alapítástörténetének példájából kiindulva megkísérelhető a Szent István által alapított egyházmegyéknek és az államalapítást megelőzően létező, országon belüli régiókkal való kapcsolatának kimutatása is.

On the early cathedrals of Hungary

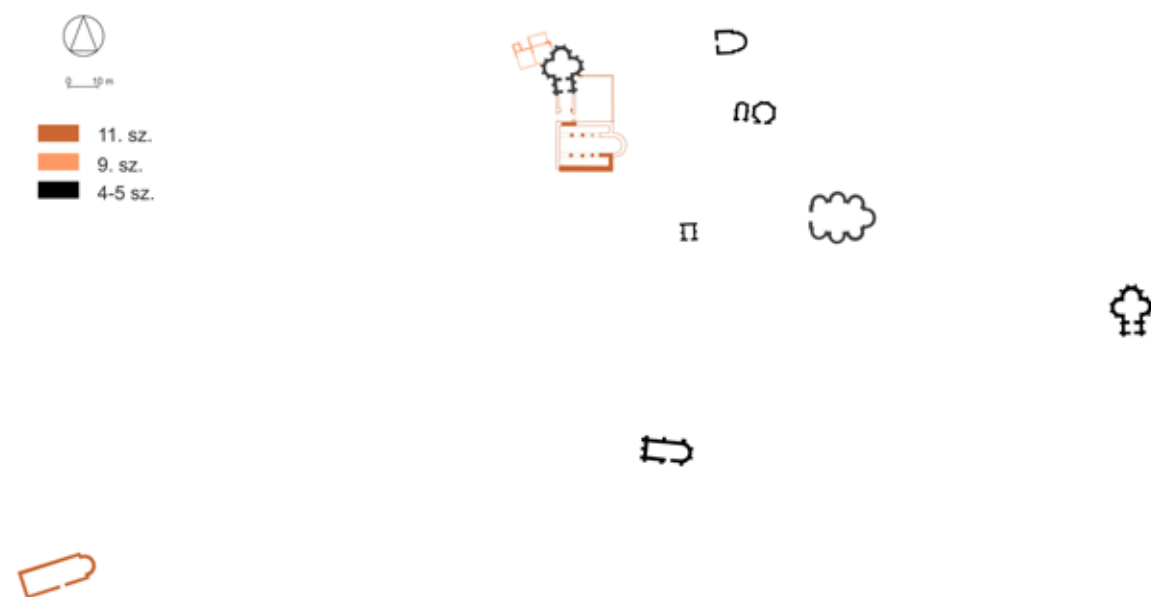
Written sources on the episcopates from the time of the formation of Hungary are very rare, and archaeologists have long been unable to provide concrete data. New archaeological research, undertaken in recent years in several episcopal centers, has brought new, important results.

The foundation diploma of the episcopate in Pécs states clearly that the diocese was founded by King St. Stephen. More recent excavations have identified several structures of late Antique origin, or even built in the early Christian period, in the 11th century, and used as churches. These buildings belonged to the Early Episcopal Seat. By reviewing the 19th and 20th century excavations under the cathedral of the Kalocsa Archdiocese, also founded by King St. Stephen, we were able to identify the first building of the cathedral and, within it, the tomb of the first archbishop, Asztrik. Early churches identified in Kalocsa and Pécs can compare quite well with the building identified by the recent excavations in Alba Iulia.

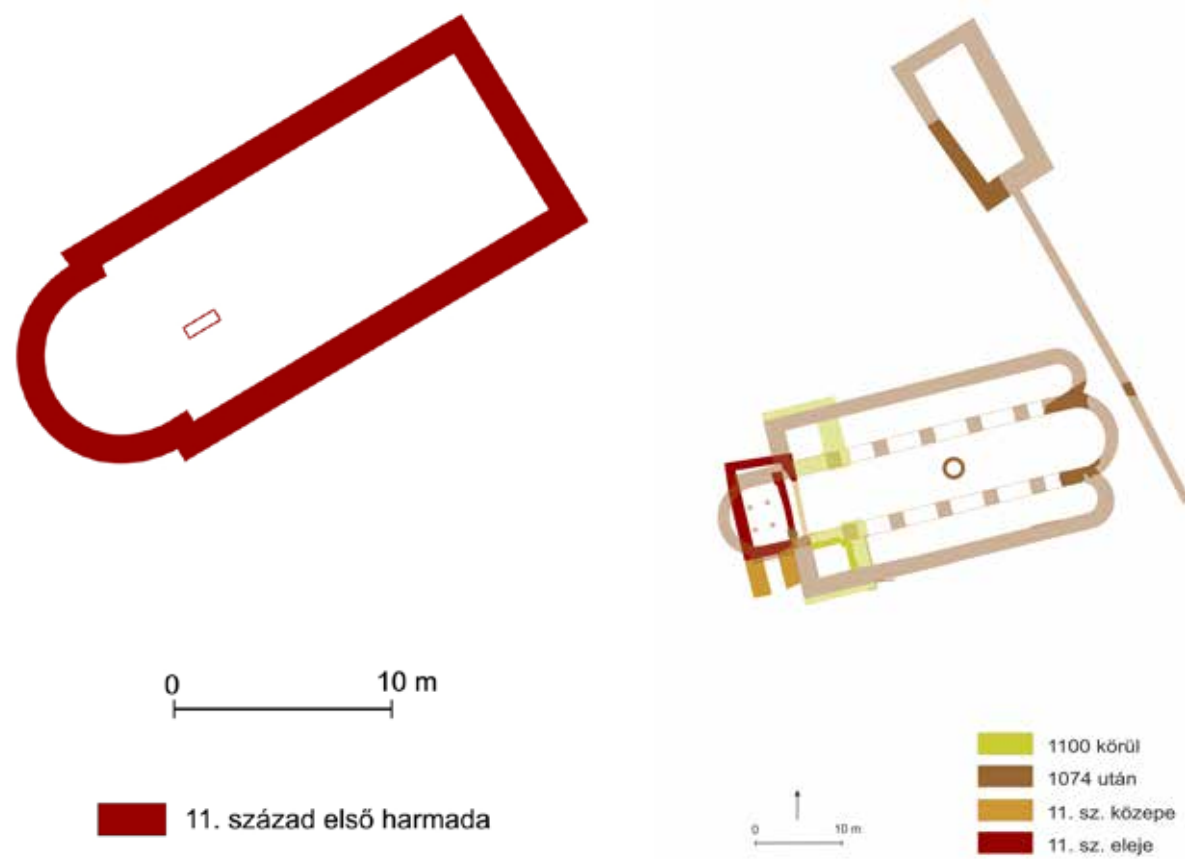
We cannot confirm the existence of episcopal centers in Eger and Vác during St. Stephen's reign: residences from the beginning of the 11th century were found in both locations, and only in the second part or at the end of the 11th century cathedrals were built near these buildings or over them. Following the excavation of Eger, we can formulate a hypothesis, also supported by documentary sources, that the dioceses of Eger and Biharia were one and the same, just as in the case of the Kalocsa-Bács Archdiocese, only the premises were moved from Biharia. This move took place in the middle of the 11th century as a temporary measure and became permanent under the reign of St. Ladislav, following the destruction of Biharia and the establishment of the Oradea diocese.

In Cenad, an attempt can be made to locate the buildings of the Episcopal Center, based on the early modern age and the 19th-20th century excavations. Finally, based on the establishment of the Episcopate of Cenad, we will try to demonstrate the connection between the eparchies established by St. Stephen and the regional entities on the territory of medieval Hungary prior the foundation of the state.

2.

3.

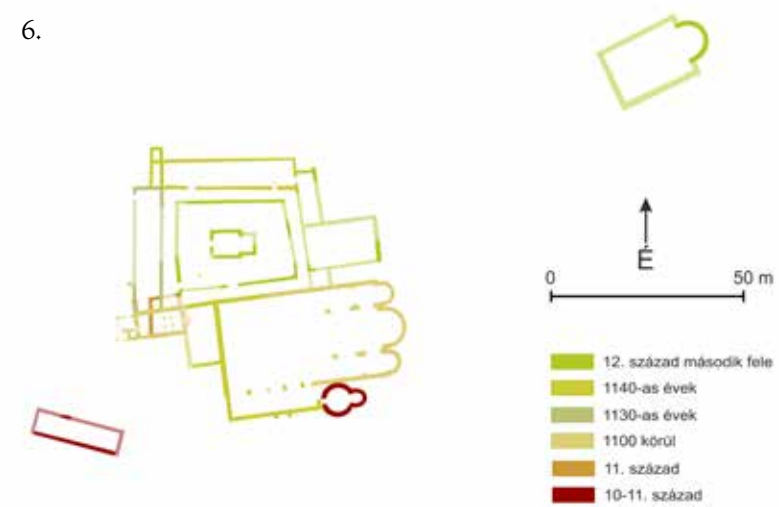

4

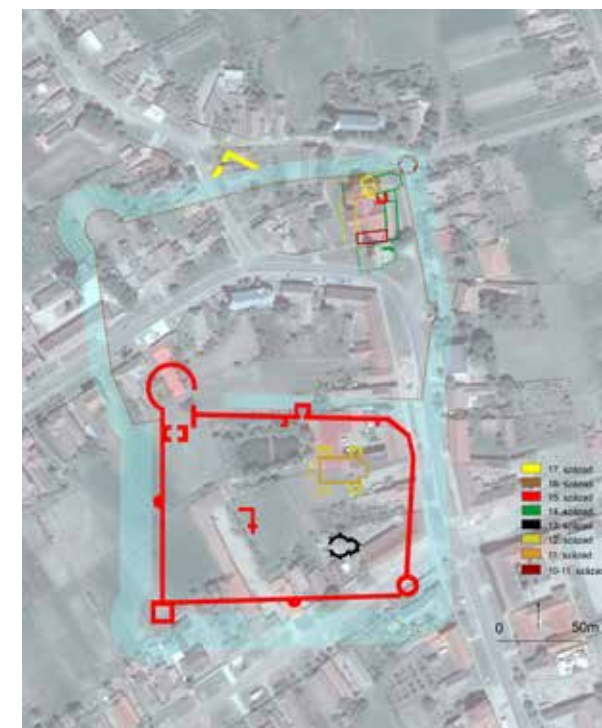
5.

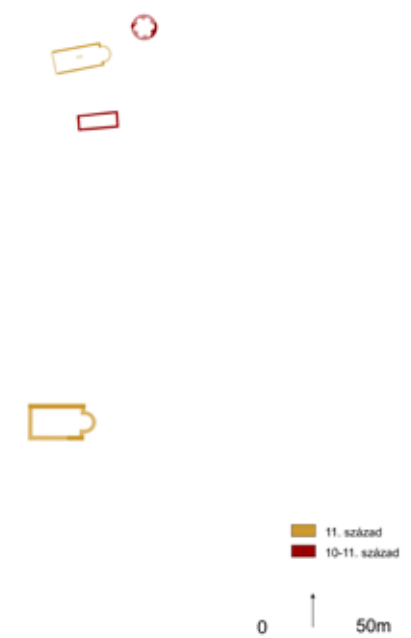
6.

7.

8.

Catedrala episcopală și biserica mică Sfânta Maria din cetatea Oradea

Deși cercetările arheologice efectuate între 2014 și 2018 în curtea palatului princiar din Oradea au produs rezultate mai modeste față de oportunitățile ivite și de așteptările scontate, totuși în ansamblu imaginea asupra clădirilor ecleziastice ale sediului episcopal medieval romano catolic s-a mai limpezit. Deoarece amenajările de teren legate de reabilitarea ansamblului au ajuns în ultima fază, iar realizarea arheoparcului anunțat nu mai este de actualitate și astfel șansa continuării investigațiilor pare să se stingă, se impune o sintetizare mai degrabă silită, decât îmbucurătoare a rezultatelor, prin identificarea direcțiilor în care cercetarea a evoluat, dar și a aspectelor rămase neclare. Scopul primordial al cercetărilor a fost verificarea și autentificarea rezultatelor săpăturilor efectuate între anii 1881-83 și 1911-12 de colectivele conduse de Rómer Flóris, Steinhausz László respectiv Halasi Fekete Péter, Gyalokay Jenő și Foerk Ernő, pe de altă parte supravegherea lucrărilor edilitare și de restaurare și consolidare a clădirii palatului princiar. Săpăturile menționate, din perioada de pionierat al arheologiei medievale ne-au lăsat moștenire un teren răscolit și condiții neprielnice noilor cercetări, limitând sever șansele unei investigații mai profunde. Zonele care acopereau porțiunile vestice ale fundațiilor catedralei, ce se întind până sub clădirea palatului princiar, necercetate anterior, promiteau mai multe rezultate, ceea s-a și confirmat. Aici au ieșit la iveală și fundațiile bisericii mai mici dedicate Sfintei Maria, cunoscută până acum doar din izvoare scrise.

A székesegyház és Szűz Mária kisebbik egyháza a váradi várban

A nagyváradi fejedelmi palota udvarán 2014 és 2018 között végzett régészeti feltárások a lehetőségekhez és az elvárásokhoz képest ugyan talán csekélyebb mennyiségű eredményt hoztak, mégis összességében tisztult a középkori püspöki központ egyházi épületeiről alkotott képünk. Mivel a műemléki helyreállítások rendjén a terület átfogó rendezése végső stádiumába érkezett, emellett a korábban beharangozott archeopark megvalósulása elmarad, további feltárásokra pedig belátható időn belül nem mutatkozik remény, ezért inkább kényszerű, mint örömteli feladat az eddigi eredményeket összefoglalni, rámutatni arra, hogy mi az, amiben a kutatás előbbre lépett, és melyek a továbbra is homályos pontok. Az ásátások elsődleges célja a székesegyházra vonatkozó 1881–83 és 1911–12 évi, Rómer Flóris, Steinhausz László, illetve Halasi Fekete Péter, Gyalokay Jenő és Foerk Ernő által asszisztált feltárások hitelesítése volt, másrészt a fejedelmi palota helyreállításának, alapmegerősítéseinek és a hozzá tartozó közműtelepítéseknek a régészeti felügyelete. A középkor régészetének hőszakába tartozó említett ásátások jelentősen bolygatott területet és technikailag is nagy kihívást jelentő körülményeket hagytak az utókornak, jelentős mértékben leszűkítve az alaposabb kutatás lehetőségeit. Biztatóbb eredményekkel kecsegtetett, és részben be is váltotta a reményeket, a székesegyház nyugati, részben már a fejedelmi palota alá benyúló részeit takaró terület, melyet korábban nem tártak fel. Ugyanitt kerültek elő a mind-egyedül csak történeti forrásokból ismert, kisebbik Szűz Mária templomként említett épület alapjai.

The cathedral and the small church of Saint Mary in Oradea Fortress

Although the archaeological research carried out between 2014 and 2018 in the courtyard of the Princely Palace in Oradea had modest results compared to the opportunities and expectations, the overall image of the ecclesiastical buildings belonging to the Roman Catholic episcopal center became clearer. Since the rehabilitation of the ensemble has reached the final stages and the establishment of the archaeopark is no longer up to date, the chance of continuing the investigations is seriously diminished. It is thus necessary to synthesize the results, rather forced than gladly, by identifying the directions in which the research has evolved but also the aspects that remained unclear.

The primary purpose of the research was to verify and authenticate the results of the excavations carried out between 1881-83 and 1911-12 by Rómer Flóris, Steinhausz László and Halasi Fekete Péter, then by Gyalokay Jenő and Foerk Ernő and, on the other hand, to oversee the restoration and consolidation of the Princely Palace. The excavations from the pioneering period of medieval archeology have left us a cluttered terrain and unfavorable conditions for a new research, severely limiting the chances of a deeper investigation. The areas that covered the western sides of the cathedral's foundations, extended beneath the Princely Palace, so far untouched, promised more results. The assumption was confirmed. The foundations of a smaller church dedicated to Saint Mary, known only from written sources, were brought to light by the excavations.

Ileana BURNICHIOIU

Universitatea 1 Decembrie 1918, Alba Iulia
1918 december 1. Egyetem, Gyulafehérvár
ileanabbc@gmail.com

Lista ilustrațiilor / Képgyűjék / List of illustrations

1. Palatul princiar din Alba Iulia, vedere aeriană (2016) / A Gyulafehérvári fejedelmi palota, légi felvétel (2016) / Princely Palace of Alba Iulia, aerial view (2016)
2. Capătul nordic al corpului F și fațada corpului G cu urme ale legăturii demolate între palatul princiar și catedrala Sf. Mihail (2017) / Az F szárny északi vége és a G szárny homlokzata a fejedelmi palota és a Szent Mihály székesegyház között, már lebontott összekötő rész nyomaival (2017) / The northern end of the F building and the façade of the G building, with traces of the demolished connection between the Princely Palace and the St. Michael's Cathedral (2017)
3. Rest de încăpere boltită din corpul F peste care se suprapunea pasajul spre catedrală / Az F-szárnyban lévő boltíves helyiség többi része, a székesegyház felé vezető átjáró felett / Remains of a vaulted room in the F building, once overlaid by the passage towards the cathedral
4. Detaliu de la interiorul pivniței corpului G (2016) / Részlet a G-szárny pincéjéből (2016) / Detail with the interior of the cellar in the G building (2016)

Legături ale catedralei Sf. Mihail din Alba Iulia cu Palatul princiar. Rezultate ale unor cercetări din anii 2014–2017

În 2014 a debutat cercetarea în teren a curților estice din fosta rezidență princiară de la Alba Iulia aflată la sud de catedrala Sf. Mihail. Datorită funcțiunilor militare atribuite de habsburgi la începutul secolului al XVI-II-lea, perpetuate apoi până în secolul XXI, cele două incinte estice nu au putut fi cercetate anterior.

Obiectivele investigațiilor din anii 2014–2017 (de parament, arheologice și geofizice) au vizat în primul rând obținerea de informații necesare unei teme de proiectare și unui proiect de restaurare finanțat de Primăria din Alba Iulia. Însă, cu acel prilej, au fost obținute și unele date valoroase pentru contextul mai larg în care catedralele medievale de la Alba Iulia au funcționat și pentru o mai bună înțelegere pe viitor a construcțiilor (episcopale sau capitulare) din acest important centru eclesiazastic.

Lucrarea de față comunică rezultate de etapă privind două elemente din acest context: 1) pasajul demolat în primii anii din secolul al XVIII-lea și care lega palatul de catedrală în zona actualelor corpuri F și G (Fig. 1, 2), din care au fost identificate la parter resturile a patru încăperi boltite (Fig. 4); 2) o pivniță bi-navată, de circa 40 x 9 x 4.20 m, cu patru stâlpi centrali masivi (Fig. 4), situată în corpul G al palatului, în paralel cu catedralele medievale. Informațiile prezentate rezultă cu precădere din cercetarea de parament, dar au fost valorificate aici și date arheologice sau cartografice (G. M. Visconti).

A gyulafehérvári Szent Mihály-székesegyház kapcsolatai a fejedelmi palotával. 2014–2017 közötti kutatás eredményei

2014-ben kezdődött a Szent Mihály-székesegyház déli részén található egykori gyulafehérvári fejedelmi palota keleti udvarának feltárása. A 18. század elejétől kezdődően egészen a 21. századig tartó időszakban a Habsburgok által meghatározott katonai funkciók miatt a két keleti rész kutatása nem valósulhatott meg korábban.

A 2014–2017 között végzett épülettérészeti és geofizikai vizsgálatok célja elsősorban a Gyulafehérvár Polgármesteri Hivatala által finanszírozott restaurálási tervhez szükséges információk megszerzése volt. E kutatások során néhány olyan adat is előkerült, amely a középkori gyulafehérvári székesegyház és tágabb környezetének alakulását világítja meg, és hozzájárul ezen (püspöki vagy káptalani) együttesek jövőbeni értékeléséhez e fontos egyházi központban.

Jelen dolgozat részeredményeket közöl, két részletet elemezve az eredményeknek: 1) a 18. század első éveiben lebontott folyosó, amely összekötötte a székesegyházat és a palotát az F és G épületrészek közelében (1. és 2. ábra), amelyből a földszinten négy boltíves szoba maradványait azonosították (4. ábra); 2) egy kb. 40 x 9 x 4,20 m-es kétrészes pince, négy pillérrel (4. ábra), a palota G szárnyában, a középkori székesegyházzal párhuzamosan. A közölt információk főként a falkutatás eredményeire alapulnak, de régészeti vagy kartográfiai (G. M. Visconti) adatokra is.

Connections between the Saint Michael's Cathedral of Alba Iulia and the Princely Palace. Results of the research from 2014–2017

The field research in the eastern courtyards of the former Princely residence in Alba Iulia, south of St. Michael's Cathedral, began in 2014. Due to the military functions assigned by the Habsburgs at the beginning of the 18th century and perpetuated until the 21st century, the two eastern courtyards could not be previously researched.

The objectives of the 2014-2017 (parament, archaeological and geophysical) investigation focused primarily on obtaining the necessary information for a design theme and for a restoration project funded by the Alba Iulia City Hall. On that occasion, however, valuable information regarding the wider context in which the medieval cathedrals of Alba Iulia functioned were collected. Also, the data served at better understanding the constructions (episcopal or capitular) of this important ecclesiastical center.

The present paper communicates stage results on two elements in this context: 1) the passage demolished in the early 18th century that connected the palace to the cathedral in the area of the current F and G buildings (Fig. 1, 2), of which there were identified at the ground floor the remains of four vaulted rooms (Fig. 4); a double aisle cellar of about 40 x 9 x 4.20 m with four central massive pillars (Fig. 4), located in the G building of the palace, parallel to the medieval cathedrals. The information mainly derives from research at the wall surface, but archaeological or cartographical data (G. M. Visconti) was also used.

HALMOS Balázs

Universitatea Tehnică, Budapesta
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
halmosb@gmail.com

MARÓTZY Katalin

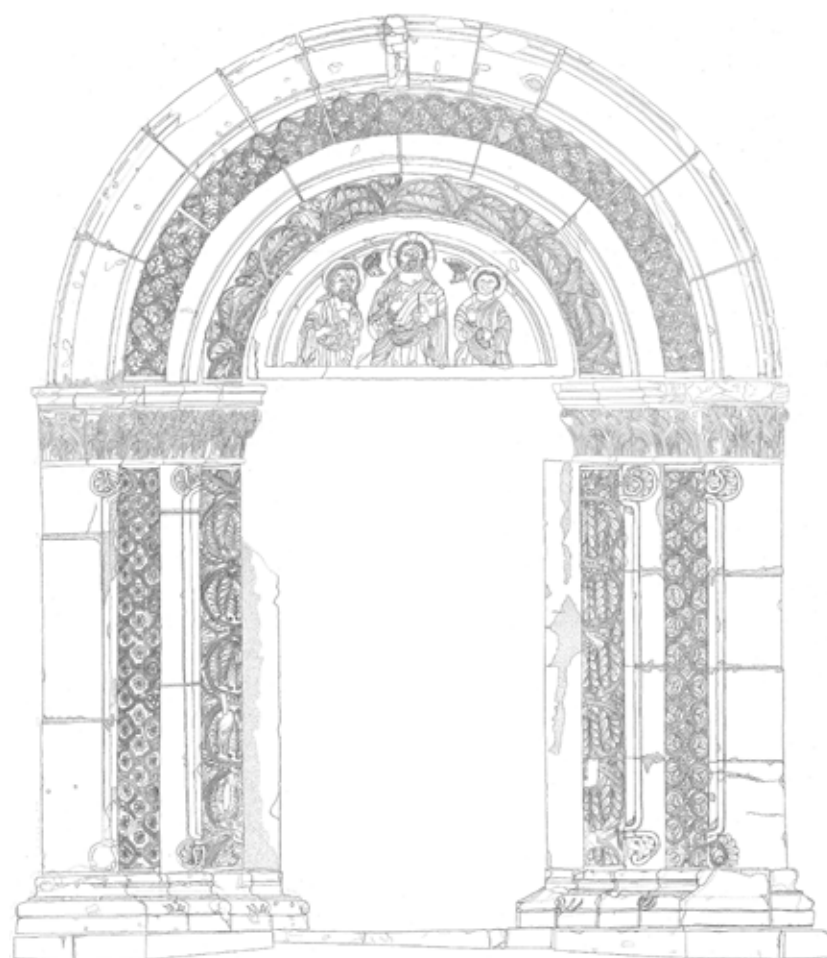
Universitatea Tehnică, Budapesta
/ Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
marotzy@googlemail.com

Alba Iulia și Strigoniu. Posibile conexiuni între Biserica Sfântul Mihail și Turnul Alb

Literatura de specialitate, în primul rând Géza Entz și Sándor Tóth, au ridicat problema legăturii între atelierele ai căror meșteri au muncit la portalul princiar al catedralei Sfântul Mihail din Alba Iulia și la Esztergom. Pentru o analiză mai în detaliu a acestei legături ne stă la dispoziție releveul detaliat, executat la scară în 2012, al peretelui sudic al navei colaterale și cercetarea de parament din 2012 a Turnului Alb din Esztergom.

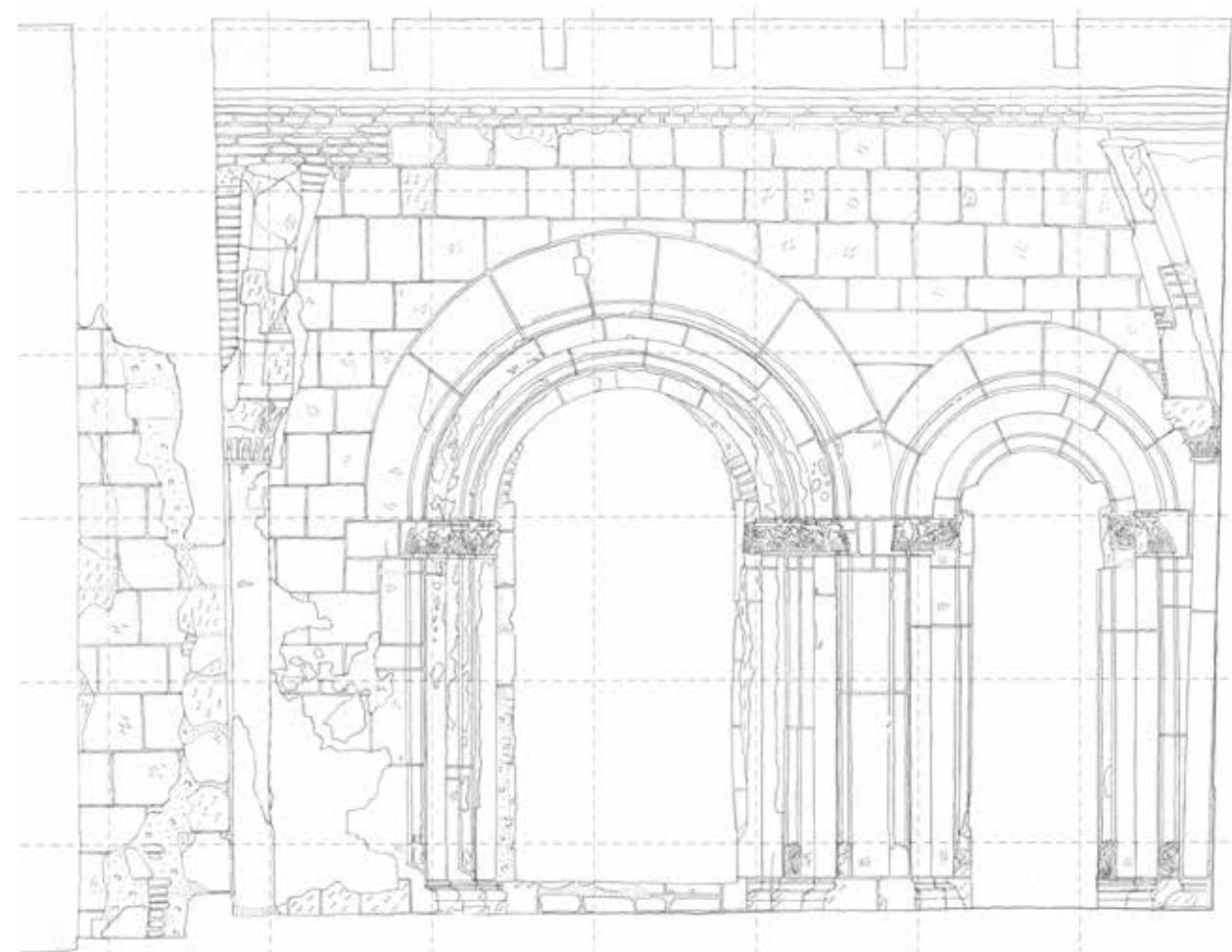
Frescele presupus a fi fost create de Botticelli au plasat în centrul atenției publicului Turnul Alb al cetății din Esztergom. Aceste picturi murale renascentiste se află în pericol din cauza greșelilor tehnice ale precedentei renovări a clădirii, motiv pentru care filiala Muzeului Național din Esztergom a început pregătirea reabilitării. Întocmirea proiectului de reabilitare a presupus în mod obligatoriu documentarea precisă a stării actuale. Măsurătorile preliminare, realizate prin scanare laser și foto-scanare au contribuit la realizarea unui releveu detaliat, la scară, a suprafețelor zidăriei. Aceste relevee ne oferă posibilitatea de a analiza legăturile dintre ateliere pe baza unor considerente noi.

Gyulafehérvár és Esztergom. Lehetséges kapcsolatok a Szent Mihály- székesegyház és a Fehér Torony esetében

A szakirodalom – elsősorban Entz Géza és Tóth Sándor – vetette fel a gyulafehérvári Szent Mihály-székesegyház Fejedelmi Kapujának esztergomi műhelykapcsolatait. A kérdés alaposabb vizsgálatához rendelkezésre áll a székesegyház déli mellékhajó-falának 2012-es alakhelyes felmérése és az esztergomi Fehér Torony 2017-ben készült Bauforschung kutatása.

A feltételezeten Botticelli által készített freskók a közérdekklődés fókuszába helyezték az esztergomi vár Fehér Tornját. Az épület korábbi felújításának műszaki hibái miatt veszélyben vannak a reneszánsz falképek, így az MNM Esztergomi Múzeuma elkezdte a rekonstrukció előkészítését. Az építészeti tervezéshez elengedhetetlen volt a jelenlegi állapot pontos dokumentálása. A lézer-scanerrel és fotó-scanerrel készített előmérések segítségével alakhelyes felmérést készítettünk a falfelületekről, lehetőségünk volt alapos megfigyeléseket tenni a helyszínen. A dokumentációk lehetőséget adnak, hogy a műhelykapcsolatokat új szempontok szerint elemezzük.

Alba Iulia and Esztergom. Possible connections between Saint Michael's cathedral and the White Tower

Relevant literature, primarily Géza Entz and Sándor Tóth, raised the issue of the connection between the workshops that built the Princely Portal of St. Michael's Cathedral in Alba Iulia and in Esztergom. Further analysis of this connection is based on the detailed mapping, drawn to scale in 2012, of the southern wall of the collateral and the wall surface survey of 2012 on the White Tower in Esztergom.

The frescoes allegedly created by Botticelli placed the White Tower of Esztergom in the spotlight. These Renaissance murals are in danger due to the technical faults of the previous renovation of the building, which is why the Esztergom National Museum began preparing for rehabilitation. The rehabilitation project required precise documentation of the current state of the building. Preliminary measurements made with laser scanning and photo-scanning have contributed to a detailed, scaled mapping of the masonry. These mappings offer the opportunity to analyze the connections between workshops based on some new considerations.

Daniela MARCU ISTRATE

Institutul de arheologie Vasile Pârvan, București
Vasile Pârvan Régészeti Intézet, Bukarest
damasus2000@yahoo.com

Cercetări arheologice la biserica Sf. Maria din anul 2018

A Sz. Mária-templom 2018. évi régészeti kutatása
Archaeological research of the Holy Virgin church of 2018

Maria ȚIPLIC

Institutul de studii socio-umane, Sibiu
cringaci27@yahoo.com

Ioan Marian ȚIPLIC

Universitatea Lucian Blaga, Sibiu
ioan-marian.tiplic@ulbsibiu.ro

Cercetarea corului și a capelei episcopale din biserica Sf. Maria

A Sz. Mária-templom szentélyének és a püspöki kápolna régészeti kutatása

Archeological research of the sanctuary and of the episcopal chapel

Radu LUPESCU

Universitatea Sapientia, Cluj Napoca
Sapientia Tudományegyetem, Kolozsvár
radulupescu@yahoo.com

Contribuții la istoria arhitecturii bisericii evanghelice Sf. Maria pe baza noilor cercetări de parament
Megjegyzések a Sz. Mária-templom építéstörténetéhez az újabb falkutatások alapján

Observations on the building-history of the Holy Virgin church on the basis of the masonry research

Lista ilustrațiilor / Képgyűjék / List of illustrations

1. Fundațiile romanice în nava centrală / A román kori alapozás a főhajóban / The Romanic foundations in the main nave

2. Fundații romanice / Román kori alapozások / Romanic foundations

3. Fundațiile colaterale nord / Az északi mellékhajó alapozása / Foundations of the northern side-nave

4. Fundația fazei gotice / Gótikus fázis alapozása / Foundations of the Gothic phase

5. Előkerült kőfaragványok / Revealed carved stone-pieces

Biserica Evanghelică "Sf. Maria" din Sibiu. Cercetări arheologice 2018–2019

Restaurarea interiorului Bisericii Evanghelice din Sibiu este însoțită de cercetări arheologice. În anul 2018 săpăturile s-au concentrat în partea centrală a edificiului, iar la începutul anului 2019 au început investigațiile în interiorul corului. Desfășurate pe o suprafață relativ importantă, mai ales în partea estică, către altar, investigațiile arheologice au scos la lumină o cantitate incredibilă de informație, numeroase structuri zidite, peste 1500 de artefacte și peste 200 de fragmente de pietre profilate. Dintre acestea, este demn de subliniat faptul că au fost recuperate peste 500 de monede medievale și moderne. În ceea ce privește structurile zidite, au apărut ruinele unei biserici mai vechi (o bazilică romanică) precum și ruine ale unor structuri ce au funcționat în conexiune cu biserica actuală, fiind demolate în diferite momente din existența acesteia. Dintre acestea, sunt remarcabile ruinele lettnerului (galeriei estice), cele ale unei tribune vestice a cărei existență nu era cunoscută, precum și numeroase ruine de altare laterale. Comunicările noastre vor prezenta un sumar al cercetărilor arheologice și de parament, dar vor propune totodată o discuție privind premisele, dificultățile și perspectivele unei cercetări arheologice asociate unei restaurări în mediul urban.

1.

2.

A nagyszebeni Sz. Mária evangélikus templom régészeti kutatása 2018–2019

A nagyszebeni evangélikus templom belső térének helyreállítását egy sor régészeti kutatás kísérte. 2018-ban az ásások az épület központi részére koncentráltak, 2019 elején a szentélyben kezdődtek meg a kutatások. A régészeti kutatások az épület keleti részén, főként a szentély közelében nagy felületet érintettek és nagy mennyiségű információt eredményeztek: számos falazott struktúrát, több mint 1500 leletet és 200 fölötti faragott kötőredéket. Ezen leletek közül figyelemre méltó a több mint 500 középkori és újkori érme. Ami a feltárt falakat-alapokat illeti, egy régebbi (román kori) templom maradványai és a jelenlegi templomhoz kapcsolódó szerkezetek romjai kerültek elő, amelyeket az idők folyamán elbontottak. Figyelemre méltóak ezek közül a szentélyrekesztő maradványai (a keleti részen), a nyugati karzat, melynek létezése eddig nem volt ismert, valamint több mellékoltár maradványa. Ismertetőnkben összefoglalót kívánunk nyújtani a régészeti feltárásokról és a falkutatásról, valamint szeretnénk megbeszélni a városi műemlékek restaurálásával kapcsolatos régészeti kutatás helyzetét, nehézségeit és kilátásait.

4.

The Lutheran Church of the Holy Virgin in Sibiu: Archaeological Surveys 2018-2019

The restoration of the interior of the Evangelical Church in Sibiu is accompanied by archaeological research. In 2018 the excavations focused in the central area of the building, and in early 2019 investigations began inside the choir. Running on a relatively important area, especially in the east, towards the sanctuary, archaeological investigations have brought to light an incredible amount of information, numerous built structures, over 1500 artifacts, and over 200 fragments of carved stone. Of these, it is noteworthy that more than 500 medieval and modern coins have been recovered. As for the built structures, the archaeologists have identified the ruins of an older church (a Romanic basilica) and the remains of some structures that functioned in connection with the present church and were demolished at different moments of its existence: the ruins of a rood screen (Lettner; eastern gallery), those of a previously unknown western tribune, as well as numerous side chapels. Our presentations will attempt a summary of archaeological and wall surface surveys, but will also suggest a debate on the premises, difficulties and prospects of an archaeological investigation associated with the restoration of an urban monument.

3.

5.

LÁNGI József

restaurator pictură murală, Budapesta
falkép restaurátor, Budapest
stlucas.falkep@t-online.hu

Cercetarea picturilor murale ale bisericii reformate (azi ruinită) din Abram

Sursele documentare cunoscute abia menționează biserica reformată de origine medievală din Abram. La mijlocul secolului XX, biserica a fost abandonată și de atunci s-a ruinat. Mănăstirea premonstratensă din Abram apare în Catalogus Ninivensis în anul 1234 ca filie a Paleului. Biserica acestei mănăstiri, deși modificată temeinic, există și astăzi, ea servind drept lăcaș de cult pentru reformați între 1552 și 1940. Între 1937-47, enoriașii și-au construit o biserică nouă la 20-25 metri distanță față de cea veche și au abandonat vechiul edificiu, care de atunci se degradează în ritm alert. Istoria complexă a construirii o cunoaștem din cercetările lui Tamás Emödi.

Biserica tip sală din secolul al XII-lea are cor cu închidere semicirculară și o capelă îngustă, adosată la nord, tot cu absidă semicirculară, ridicată ulterior cu un alt nivel. În cursul secolului al XIII-lea, biserica mănăstirii a fost lărgită în mai multe etape: nava a fost extinsă spre vest și au fost ridicate turnurile de vest. Dintre acestea a rezistat doar turnul sud-vestic, cu lezane pe colț și fără ferestre, dar, din păcate, în anul 1900 a fost demolat și acesta. Extinderea spre vest a dispărut cu mult timp în urmă, astfel că biserica de astăzi este mult mai mică decât edificiul medieval. Biserica ruinată își păstrează forma de biserică sală ridicată din zidărie, cu un cor scurt și absidă semicirculară cu boltă în semicalotă, care se leagă de navă printr-un arc de triumf semicircular, profilat în trepte. Ferestrele din cor au închidere semicirculară, ancadramentul lor e profilat în exterior în semibaghetă. Pe cele două laturi ale navei găsim patru ferestre alungite, semicirculare, neobișnuit de înalte față de clădire, ceea ce poate indica existența unor nave laterale.

În construcția neacoperită de decenii, am deschiș sondaje care au scos la iveală, în cor, picturi murale pe suprafețe mari. Beneficiind de sprijinul Fundației Teleki László, biserica a fost acoperită la sfârșitul mileniului II, după care a urmat cercetarea mai amplă a picturilor și decopertarea acestora. În această fază s-a constatat că în afara bolții corului, udată de ploaie timp de decenii, pe întreaga suprafață s-a păstrat pictura din perioada arpadiană. În naos nu am găsit picturi demne de menționat.

Picturile murale au fost realizate pe un strat de tencuială gri, relativ groasă, de 2-2,5 cm, dar totuși nu putem vorbi de fresce în adevăratul sens al cuvântului, fiindcă suprafața acestei tencuieli e acoperită de un strat de var alb, superficial. Acest strat constituie fundalul pentru elementele figurative realizate predominant cu culoarea roșie, din pensulă. Pe boltă apar simboluri ale evangheliștilor, iar pe pereții laterali apostoli, trei sferuri din mărimea naturală. În registrul de jos, pictura imită draperia și apar cruci de consacrare.

Az érábrányi református (ma rom) templom falképeinek kutatása

Érábrány középkori eredetű, de a XX. század közepétől romossá vált református templomának korai építéstörténetéről az ismert források alig tesznek említést. Ábrány premontrei monostora, Pályi filiájaként 1234-ben tűnik fel a Catalogus Ninivensis-ben. E monostor máig fennáll, de jelentős változásokon átesett temploma 1552 és 1940 között református istentisztelet céljait szolgálta. Viszont az 1937-47-között a régi 20-25 méterre méterrel felépült új templomuk, így attól kezdve a középkori épület rohamos pusztulásnak indult. Bonyolult építéstörténetét Emödi Tamás kutatásai alapján ismerhetjük. XII. századi egyhajós, félköríves apszisú templomához északról egy keskeny, félköríves szentélyzáradéku kápolna kapcsolódott, melyet később emeletessé alakítottak. A XIII. század folyamatosan tovább bővítették a monostor templomát, ekkor építették fel hajójának nyugati bővítmenyét. Ekkor emelhették nyugati tornyait is. Közülük 1900-ig csak a mai hajótól délnyugatra egy szabadon álló, saroklizénás, ablakok nélküli torony maradt fenn, de ekkor sajnos ezt is elbontották. Nyugati bővítmenye már jóval korábban megsemmisült, így a máig fennálló templom jóval kisebb a középkor folyamán kiépült együttesnél. A jelenleg egyhajós téglafalazatú romtemplom rövid félköríves, negyedgömb-süveggel boltozott poligonális szentéllyel záródik, amely a hajóhoz lépcsőzetesen kialakított, félköríves diadalívvel kapcsolódik. A szentély ablakai félköríves záradékuak, bélletüket kívül hengertag keretezi. A hajó két oldalán négy keskeny, félköríves záródású ablak látható, melyek az épület arányaihoz képest magasan helyezkednek el, ami akár mellékhajók egykori meglétére utalhat. Az évtizedek óta fedetlenül álló templomban végzett szondázó kutatásaink alapján egyértelművé vált, hogy szentélyében nagy felületen maradtak fenn középkori falképek. A Teleki László Alapítvány támogatásával az ezredforduló után befedésre került épület kifestésének nagyobb léptékű kutatására, majd teljes feltárására ezt követően kerülhetett sor. Ekkor derült ki, hogy a szentély évtizedekig ázó boltozata kivételével a teljes felületen fennmaradt Árpád-kori kifestése. Hajójában eddig értékelhető kifestést nem találtunk.

Annak ellenére, hogy falképeit egy viszonylag vastag, 2-2,5 cm, szürke vakolatra festették, mégsem beszélhetünk a klasszikus értelemben vett freskóról, mivel e vakolat felszínén egy durván elkent fehér meszelérsréteg található. Ez szolgál a dominánsan vörös színnel, ecsetrajzként megfestett ábrázolások alapjaként. Boltozatán evangélista szimbólumok, oldalfalain háromnegyed életnagyságú apostolok, alsó regiszterében pedig drapériafestés és felszentelési keresztek kerültek felszínre.

Research of the mural paintings of the reformed (now ruined) church of Abram

The written sources barely mention the medieval Calvinist church of Abram. At the middle of the 20th century, the church was abandoned and has since ruined. The Premonstratensian Monastery of Abram appears in Catalogus Ninivensis in 1234 as a filial church of Paleu. The church of this monastery, although thoroughly modified, still exists today and it served as a reformed church between 1552 and 1940. Between 1937-47 the parishioners build their new church 20-25 meters away from the old one and abandoned the old place, which then quickly degraded. The complex history of the construction was reconstructed by Tamás Emödi.

The 12th century church has a semicircular closure and a narrow chapel to the north, with a semicircular apse later elevated with another level. During the 13th century, the church of the monastery was extended in several stages: the nave was extended to the west and the western towers were built. Of these, only the south-western tower without windows survived, but unfortunately in 1900 it was also demolished. The expansion towards west has long disappeared, so the church of today is much smaller than the medieval building. Today's ruin has a short choir, a semi-circular apse with a groin vault and a semicircular chancel arch. The windows of the choir have a semicircular closure. On the two sides of the nave there are four elongated semicircular windows, unusually high in relation to the proportion of the building, which may indicate the existence of previous side aisles.

Inside the building left uncovered for decades we operated small surveys that proved that mural paintings were preserved on large surfaces. Benefiting from the support of Teleki László Foundation, the church was covered at the end of the second millennium, and the paintings uncovered and analyzed. At this stage it became clear that, except the vault of the choir, affected by the rain for decades, mural paintings from the Arpad period were preserved on the entire surface. In the nave I did not find mural paintings worth mentioning.

The murals were depicted on a grey, relatively thick (2-2.5 cm) layer of plaster, but we cannot identify them as real frescoes, because the surface of the plaster is covered by a layer of white, thin lime. This layer is the background for the figurative elements depicted using brush strokes, mostly in red. Symbols of the Evangelists were observed on the vault, and on the side walls, apostles three quarters of their natural size. In the lower register, the painting imitates curtains. Consecration crosses are also depicted in this area.

KISS Loránt

Restaurator pictură murală, Târgu Mureș
falkép restaurátor, Marosvásárhely
kisslorand73@gmail.com

Fragmentele de frescă ale bisericii din cetatea Târgu Mureș

În afara câtorva fragmente, până în ultima vreme am dispus de foarte puține informații privind frescele bisericii cetății din Târgu Mureș. Există descrieri ce menționează fragmente în mai multe colțuri ale bisericii. Lucrările de reabilitare generală a edificiului, începute de câțiva ani, au oferit șansa de afla mai multe despre fragmentele deja cunoscute și despre cele încă necunoscute. Prezenta lucrare încearcă să ofere o sinteză a informațiilor din cercetările și restaurările de până acum. Primul strat de pe pereții laterali ai corului este o tencuială gri, cu o ornamentație albă ce imită pietre cvadrate. Această tencuială se păstrează din prima perioadă de edificare (sec. XIV) și de aceasta se leagă și cele două ferestre nordice, deja înzidite. Pe peretele nordic și pe cel sudic, pe tencuiala cu linii ce imită pietre cvadrate se văd fragmente medievale de fresce figurative, însă gradul de fragmentare nu permite o identificare iconografică.

Pe peretele nordic a fost descoperit un ciclu de picturi murale de dimensiuni mari, ce reprezintă legenda Sfântului Ladislau. Starea acestuia este una fragmentară, dar secvențele se pot urmări pe o lungime de 14 m. Deasupra porții nordice se distinge figura unui sfânt stând în picioare, respectiv un fragment care face parte probabil dintr-o reprezentare a celebrei Navicella. În luneta porticului sudic se poate identifica scena flagelării lui Hristos, în stil gotic târziu. În capela situată la nord de biserică, în două nișe de fereastră s-au păstrat figurile a doi episcopi stând în picioare și ornamente vegetale. Din săpăturile arheologice au rezultat alte fragmente de frescă cu motive vegetale și geometrice.

A marosvásárhelyi Vártemplom falképtörédei

Néhány töredék kivételével a legutóbbi időkig viszonylag kevés információnk volt a marosvásárhelyi Vártemplom falképeiről. Néhány történeti leírás megemlékezik a templom különböző pontjain látható töredékekről. A pár éve elkezdett restaurálások és a templom teljes felújítása nagyobb rálátást enged az eddig ismert és ismeretlen falképtörésekre. Jelen előadás az eddigi kutatások, restaurálások információit próbálja összegezni. A szentély oldalfalainak első rétege egy szürkére festett vakolat melynek felületén fehér kváderdíszítés látható. Ez a vakolat az első építési periódusból származik (XIV. sz.), és a két, már befalazott északi ablak is csatlakozik hozzá. Az északi és déli falon a kváderfestéses vakolaton középkori figurális falképtörések láthatók. A falképek töredékessége miatt ikonográfiailag nem beazonosíthatók.

A hajó északi oldalán egy nagyméretű Szent László legendát ábrázoló falképciklus került elő, amely a nyugati falsaroktól indul. Állapota töredékes, mintegy 14 m hosszan követhető. Az északi bejárat felett egy álló szent, illetve egy feltehetően Navicella jelenet töredéke ismerhető fel. A déli portikusz lunettájában egy nemrég restaurált késő gótikus Krisztus ostromozását ábrázoló jelenet látható. A templomtól északra elhelyezkedő kápolnában két ablakbélletben egy-egy álló püspök töredéke és növényi ornamentika maradt fenn. A kolostor régészeti ásatásából további növényi és geometrikus díszítéseket ábrázoló falképtörések kerültek felszínre.

Frescoes of the castle-church of Târgu Mureș

Apart from some fragments, until lately we had very little information about the frescoes of the castle church in Târgu Mureș. There are descriptions that mention fragments in several corners of the church. The rehabilitation of the church, started a few years ago, offered the chance to learn more about the known and unknown frescoes. This paper attempts to provide a synthesis of information provided by the research and restoration so far. The first layer on the sides of the choir is a gray plaster with white ornaments, mimicking stone blocks. This plaster is preserved from the first building phase (14th century) and it also connects with the two northern imbedded windows. On the northern and southern walls, on the plaster decorated with lines that mimic stone blocks fragments of figurative frescoes are visible, but their degree of fragmentation does not allow an iconographic identification.

On the northern wall a large fresco cycle was discovered, consisting in the legend of Saint Ladislau. The fresco is fragmentary, but the sequences can be followed on a length of 14 m. A representation of a saint can be observed above the northern gate, probably a fragment of the famous Navicella. In the lunette of the southern portico one can see the scene of late Gothic Flagellation of Christ. In the northern chapel, inside two niches of windows the representations of two standing bishops and vegetal ornaments are depicted. The archaeological excavations at the monastery brought to surface other fragments of fresco with vegetal and geometric motifs.

Daniela TĂNASE

Muzeul Național al Banatului, Timișoara
Bánsági Nemzeti Múzeum, Temesvár
danielaetanase@yahoo.com

Date arheologice despre mănăstirea cisterciană Egres-Igriș (jud. Timiș)

În anul 2016 au debutat săpăturile arheologice sistematice în satul Igriș, com. Sânpetru Mare, jud. Timiș, cu scopul de a dezveli rămășițele mănăstirii cisterciene Egres, ctitorie a regelui Béla al III-lea al Ungariei (1172-1196), care au fost reperate în urma unor prospecțiuni geofizice efectuate în anul 2013 de către cercetători de la Muzeul Banatului – Timișoara și Universitatea Catholică Péter Pázmány – Budapesta, Ungaria. Cu această ocazie a fost dezvelită o porțiune din zidul de sud al bisericii mănăstirii, iar în interiorul navei și în transept au fost descoperite morminte care se datează în secolele XIV-XV. În interiorul bisericii s-a mai găsit o groapă cu fragmente de schelete umane amestecate cu fragmente de țigle, de cărămizi, de sculpturi din piatră, ceramică, obiecte din metal. Cel mai probabil, acest complex arheologic poate fi pus în legătură cu invazia mongolă din 1241 căreia i-a căzut pradă și mănăstirea de la Igriș. Cercetarea acestei gropi a fost finalizată în anul 2017, când au continuat săpăturile în partea de sud a navei bisericii, ocazie cu care au mai fost găsite un pavaj exterior și un contrafort.

Régészeti adatok az egresi (Temes megye) a ciszterci kolostorról

2016-ban a Temes megyei egresi ciszterci kolostor maradványainak feltárása céljából régészeti tervsátások kezdődtek. A III. Béla magyar király uralkodása idején (1172–1196) alapított egresi ciszterci kolostor maradványait a Temesvári Bánsági Nemzeti Múzeum és a Budapesti Pázmány Péter Katolikus Egyetem kutatói által közösen végzett geofizikai kutatások nyomán tárták fel 2013-ban. Ennek során előkerült a templom déli falának egy része, valamint a hajó belsejében és a kereszthajóban 14–15. századra keltezhető sírok. A templom belsejében találtak egy gödröt, amely emberi csontvázmarmadványokat tartalmazott kályhacsempe-, tégl-, kőfaragvány-, kerámia- és fémtárgytöredékekkel keverve. Valószínűsíthető, hogy ez a régészeti objektum kapcsolatba hozható az 1241-es tatárjárással is, melynek az egresi kolostor áldozatául esett. A 2017-es kutatás figyelemre méltó eredményeket hozott, így a 2016-os feltárások folytatásaként a templom déli falának újabb szakasza került napvilágra egy oldalbejáráttal és egy támpillérrrel, amely tovább gazdagítja tudásunkat az egresi kolostor alaprajzi elrendezéséről.

Archaeological data on the Cistercian Monastery of Igriș (Timiș County)

In 2016 the systematic archaeological excavations began in Igriș village, Sânpetru Mare, Timiș County, with the aim of uncovering the remains of the Cistercian monastery of Egres, founded by King Béla III of Hungary (1172-1196). The ruins were previously identified by geophysical surveys carried out in 2013 by researchers from the Museum of Banat -Timisoara and the Catholic University Péter Pázmány - Budapest, Hungary. On this occasion, the archaeologists identified a portion of the southern wall of the monastery church and investigated burial graves dating back to the 14th-15th centuries inside the nave and in the transept. A feature with human remains mixed with fragments of tiles, bricks, stone carvings, ceramics, metal objects was also unearthed inside the church. Most likely, this archaeological complex can be connected to the Mongol invasion of 1241, when the monastery of Igriș was also attacked. The research of the feature was completed in 2017, when the excavations continued in the south of the church nave and identified an exterior pavement and a buttress.

Florin MĂRGINEAN

Complexul Muzeal Arad / Arad Megyei Múzeum
finnlands@yahoo.com

Zsolt CSÓK

Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj Napoca
Erdély Történeti Nemzeti Múzeum, Kolozsvár
csok.zsolt@gmail.com

KEVE László

Muzeul Județean Mureș, Târgu Mureș
Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhely
laszlokeve@yahoo.com

Despre localizarea Mănăstirii lui Dionisie (Dienesmonostora)

De perioada timpurie a teritoriului din jurul localității Ineu (jud. Arad) se leagă edificarea la nord de Crișul Alb a Mănăstirii lui Dionisie (Dienesmonostora). Merită menționat că, încă din documente date în secolul al XII-lea apare menționată mănăstirea Dienesmonostora, important lăcaș monastic de familie. Cu trecerea timpului urmele vechii abații au dispărut atât din peisajul zonei, cât și din memoria localnicilor.

Spolierea pentru material de construcție a început, se pare, încă de la finele Evului Mediu pentru edificarea cetății Ineului, ceea ce a făcut ca amplasamentul mănăstirii să se facă cu oarecare ezitări în zilele noastre. În urma mai multor cercetări de teren în zona cuprinsă între fosta moară Bălucana, Crișul Alb și Canalul Morilor, am putut localiza o zonă atât cu resturi de cultură materială, dar mai ales fragmente de cărămizi sau componente arhitectonice. Coroborând aceste date cu analiza unor hărți și mai ales imaginii satelitare am putut constata că, în zona respectivă se poate distinge o incintă de 100 x 100 m. Pe baza datelor astfel acumulate am considerat necesară și utilă scanare terenului prin metode geofizice, care să aducă mai multă acuratețe investigațiilor noastre.

Dénesmonostora helyének azonosításáról

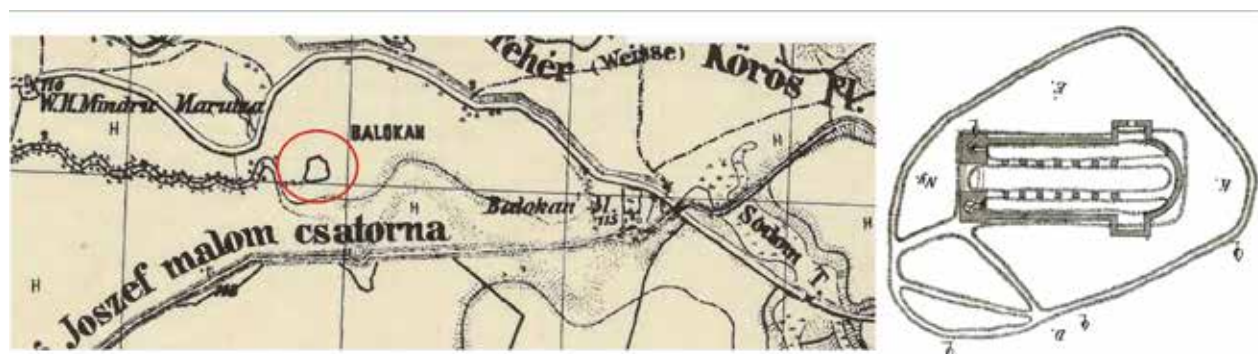
Borosjenő (Arad megye) vidékének korai történetéhez kapcsolódik a Fehér-Köröstől északra fekvő Dénesmonostora építése is. Érdemes megemlíteni, hogy a 12. századból származó dokumentumokban már szerepel Dienesmonostora kolostora mint jelentős nemzetségi monostor. Az idő múlásával a régi apátság nyomai eltűntek mind a tájról, mind a helyiek emlékéből.

Borosjenő várának megépítéséhez már a középkor végétől elkezdik széthordani a kolostor maradványait, így annak helyét napjainkban meglehetősen nehézséggel lehet csak megállapítani. Az egykori Bălucana malom, a Fehér-Körös és a Malom-árok közötti térségben végzett számos terepvizsgálatot követően egy olyan területet találtunk, amelyen többfajta leletanyag, de főként téglák és kötöredékek kerültek elő. Ezen adatok mentén, a térképek és különösen a műholdképek elemzésével megállapíthatjuk, hogy a területen egy 100 x 100 m-es zónát lehet megkülönböztetni. Az így összegyűjtött adatok alapján geofizikai módszerek segítségével szükségesnek tartottuk a terület átkutatását, melynek segítségével sokkal pontosabb eredményeket kaphatunk.

On the localization of Dionysius' Monastery (Dienesmonostora)

The early medieval history of the territory around Ineu (Arad County) is connected to the construction of the Dionysus' Monastery (Dienesmonostora), north of the Crișul Alb river. It is worth mentioning that Dienesmonostora appears in written sources from the 12th century as an important kindred monastery. With the passage of time the traces of the old abbey have disappeared both from the landscape and from the memory of the locals.

The spoliation of construction material, re-used mainly for the building of Ineu Castle, began at the end of the Middle Ages, which made identifying the monastery's remains somewhat difficult nowadays. After several field investigations in the area between the former Bălucana mill, Crișul Alb river and Morilor Canal, we were able to locate an area with archaeological inventory, especially fragments of bricks or architectural components. Corroborating this data with the analysis of maps and satellite images, we were able to identify a courtyard of about 100 x 100 m in this area. Based on this information, we considered necessary and useful to scan the territory in question by geophysical methods that could bring accuracy to our investigations.

Weisz Attila
Universitatea de Artă și Design, Cluj-Napoca
Művészeti és Dizájn Egyetem, Kolozsvár
weiszattila2002@yahoo.com

Kovács Zsolt
Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
Babeș-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
gykzsolt@yahoo.com

**Fragmente arhitecturale romanice secundare
din cetatea Ineului.
Contribuții la arhitectura Câmpiei Panonice
de sud-est în jurul anului 1200**

Cercetările de parament desfășurate la cetatea Ineului în vara anului 2016 au avut drept rezultat, pe lângă observațiile legate de fazele de construcție ale ansamblului, identificarea unei serii de fragmente arhitecturale romanice refoosite, aflate în poziție secundară în cetate. Cetatea lărgită pe parcursul secolelor XVI-XVII suferise o amplă remodelare istoricizantă în anii 1872-1873. Tot din cetatea Ineului provine și un capitel datat în jurul anului 1200, decorat cu reliefurile unei sirene, găsit cu ocazia construcțiilor de la începutul anilor 1870, și care a ajuns în colecțiile Muzeului Național Maghiar din Budapesta. Literatura de specialitate leagă această piesă de mănăstirea Dienes din apropierea orașului Ineu. Noile fragmente depistate cu ocazia cercetărilor din anii precedenți se pot data de asemenea în jurul anului 1200, și după observațiile noastre, provin din ruinele aceluiași ansamblu mănăstiresc, fiind refoosite ca și material de construcție la mijlocul secolului al XVI-lea. Prelegerea noastră dorește să prezinte circumstanțele în care au apărut aceste fragmente de o calitate excepțională și încercă să analizeze contextul istoric și stilistic al acestui grup de fragmente arhitecturale.

**A borosjenői vár másodlagos
román kori faragványai.
Adalékok a Dél-kelet Alföld
1200 körüli építészetéhez**

A borosjenői vár 2016 nyarán végzett műemléki kutatásai során, a mai formájára a XVI-XVII. században kiépített, majd 1872-1873-ban egy nagyarányú historizáló átépítésen átesett műemléken, építéstörténeti megfigyelések mellett, másodlagos helyzetből egy jelentős román kori kőfaragvány-együttest azonosítottunk. A leletegyüttes arra utal, hogy a vár XVI. század közepi átépítésekor egy közeli rom kőanyagát használták fel. Szintén a borosjenői várból került ki az 1870-es évek építkezései során az a szirénalakos fejezet, amely a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került. E faragványt a szakirodalom a Borosjenő határában állt, de pontosan még nem azonosított Dienesmonostorhoz köti. Az újonnan előkerült darabok meglátásunk szerint ugyanazon monostor romjainak építőanyagként történő felhasználásával kerültek a borosjenői várba. Előadásunkban a faragványok előkerülési körülményeinek bemutatása mellett az együttes művészettörténeti kontextusának elemzésére teszünk kísérletet.

**Several Romanesque carved stones in
secondary position at the castle of Ineu.
Contributions to the architecture
of south-eastern part of the Hungarian
Great Plain, around 1200**

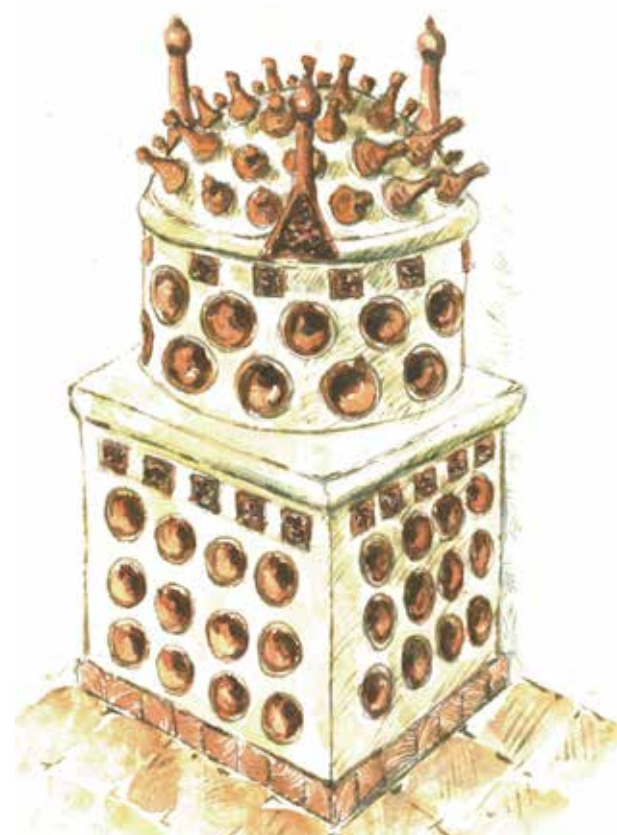
During the summer of 2016, a research was made at the castle of Ineu. The monument was built in its contemporary form in the 16th and 17th centuries, and it was rebuilt in historical style in 1872-1873. During the research a series of observations were made on the building history and additionally a significant group of Romanesque stone carvings in secondary position was identified. These finds suggest that stone material from a nearby ruin was used to build the castle in the 16th century. It is known a siren-shaped capital which entered the National Museum's collection from the reconstruction of the Ineu castle in the 1870s. The fragment is linked to the Monastery of Dionisius (Dienesmonostor), which was located somewhere near Ineu, at a yet unidentified location. According to our opinion, the newly discovered pieces were used as the building material from for the castle of Ineu procuring from the same monastery ruins. In our presentation, we attempt to analyze the artistic context of the ensemble in addition to presenting the circumstance of the discovery.

SOÓS Zoltán

Muzeul Județean Mureș, Târgu Mureș
Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhely
sooszoltan1@gmail.com

Sisteme de încălzire în mănăstiri medievale transilvănene. Hypocaustul în mănăstirile transilvănene

În ultimele două decenii, mai multe complexe monahale au fost cercetate parțial sau sistematic în estul regatului Ungariei, mai cu seamă în Transilvania, precum și în zona Aradului. În urma acestor cercetări, în cazul a patru foste mănăstiri se poate constata că, în anumite perioade, acestea au fost dotate cu sisteme de încălzire în pardoseală. Sistemul de încălzire în pardoseală (hypocaustul) are la bază construcțiile asemănătoare din perioada romană, dar din punct de vedere tehnic prezintă soluții mai simple, mai rudimentare. Astfel de sisteme au fost răspândite mai ales în zona nordică și centrală a Europei, existând numeroase exemple din zona Baltică, de pe teritoriul fostului Imperiu Romano-German și al regatelor din Europa centrală (Cehia, Polonia, Ungaria). Răspândirea lor în regatul Ungar are loc în secolul al XIII-lea, deși nu se poate exclude existența lor și în perioada anterioară. Cele mai multe astfel de construcții s-au realizat însă în secolul al XIV-lea. Sistemele de încălzire în pardoseală cedează locul treptat, începând din prima parte a secolului al XV-lea, sobelor mai ieftine și mai eficiente, care vor domina timp de secole tehnica de încălzire din Europa. În lucrare voi prezenta exemplele din Transilvania, iar în cazul mănăstirii franciscane din Târgu Mureș voi analiza importanța sobelor care preiau rolul încălzirii în pardoseală.

Középkori erdélyi kolostorok fűtőberendezései. Hypokaustumok az erdélyi kolostorokban

Az elmúlt két évtized folyamán több jelentős egyházi – kolostori épület volt részlegesen vagy tervszerűen kutatva az egykori magyar királyság keleti felében. A kutatások erdélyi, illetve Arad környéki épületeket érintettek, ezek alapján négy egykori kolostor esetében megállapítható, hogy meghatározott ideig az épületek fűtéséhez padlófűtéses rendszert használtak. A középkori padlófűtés (hypokaustum) alapjaiban hasonlít a római kori rendszerekhez, műszaki megoldásait tekintve azoknál egyszerűbb és kezdetlegesebb. Elterjedése főleg Európa északi és középső részére jellemző, nagy számban fordult elő a Baltikumban, az egykori Német-Római birodalom területén és a közép-európai királyságok (Magyar, Cseh, Lengyel) területén. A Magyar Királyságban a 13. században jellemző az elterjedésük, habár előfordulhattak korábban is, nagy többségük azonban a 14. században épült. A padlófűtéses rendszerek helyét a 15. század első felétől fokozatosan átveszik a jóval olcsóbb és hatékonyabb kályhák, amelyek évszázadokig meghatározták az európai fűtéstechnológiát. Előadásunk az eddig azonosított erdélyi példákat ismerteti, majd a marosvásárhelyi ferences kolostor esetében bemutatjuk a padlófűtés helyét átvevő kályhák jelentőségét.

Heating systems in medieval Transylvanian monasteries. Hypocausts in Transylvanian Monasteries

In the past two decades, several monastic complexes have been researched partially or systematically in the eastern part of the Kingdom of Hungary, especially in Transilvania as well as in the Arad area. As a result of these researches, it can be observed that four former monasteries were equipped with underfloor heating systems under certain periods of time. The underfloor heating system (hypocaust) is based on the similar systems of the Roman period, but from a technical point of view they present simpler, more rudimentary solutions. Such systems have spread especially in the northern and central area of Europe, and there have been numerous examples in the Baltic area, the former Roman-German Empire and the Central European kingdoms (Czech Republic, Poland, Hungary). Their spread in the Hungarian kingdom takes place in the 13th century, although their existence cannot be ruled out during the previous period. Nevertheless, most of these systems were built in the 14th century. Starting with the first part of the 15th century the underfloor heating systems are gradually replaced with cheaper and more efficient stoves, which will master the heating technology in Europe for centuries. The paper will present examples from Transilvania, and in the case of the Franciscan monastery in Târgu Mureș we will ascertain the importance of the stoves replacing the underfloor heating.

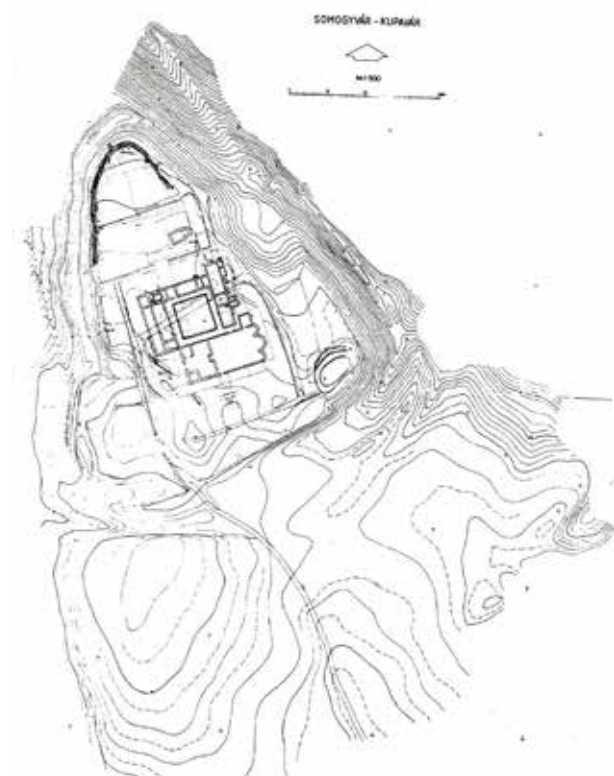
FELD István

Universitatea Eötvös Lóránd, Budapesta
Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest
feld@t-online.hu

Lista ilustrațiilor / Képgjegyzék / List of illustrations

1. Somogyvár. Releveul abației benedictine și a împrejurimilor / Somogyvár. A bencés apátság és környezete felmérése / Somogyvár. Mapping of the Benedictine Abbey and its surroundings
2. Panonhalma. Fortificațiile demolate în jurul anului 1940 ale abației benedictine / Panonhalma. A bencés apátság 1940 körül elbontott nyugati erősítései / Panonhalma. Fortifications of the Benedictine Abbey demolished around 1940
3. Pécsvárad. Aerofotografia ansamblului de clădiri al abației benedictine, în jurul anului 2010 / Pécsvárad. A bencés apátság építményeinek légifelvétele, 2010 körül / Pécsvárad. Aerial photograph of the Benedictine Abbey's buildings around 2010
4. Petrovaradin. Releveul fortificației construite în jurul abației cisterciene, 1688 / Pétervárad. A cisztercita apátság körül kiépített erősítés felmérése, 1688 / Petrovaradin. Mapping of the fortification built around the Cistercian Abbey, 1688

1.

Despre fortificarea mănăstirilor medievale

Problematica fortificării mănăstirilor medievale de pe teritoriul fostului Regat al Ungariei nu a fost abordată până în prezent în mod sintetic de către istorici, arheologi și istoricii arhitecturii. S-au născut doar câteva sinteze regionale pe acest subiect. Lucrările de cercetare ale unor obiective individuale oferă un material bogat privind șanțurile, valurile sau zidurile înconjurătoare originare din perioada Arpadiană, cum ar fi cazul mănăstirilor benedictine din Feldebrő și Somogyvár (ambele în Ungaria). Sunt mai puțin cunoscute edificiile defensive din epoca medievală târzie, de tip ziduri de cetate și turnuri de apărare, excepția fiind centrele benedictine din Pécsvárad sau Pannonhalma (ambele în Ungaria). Informațiile se înmulțesc în secolele XVI-XVII, când expansiunea otomană a determinat fortificarea majorității mănăstirilor, iar unele din zona de graniță au fost chiar transformate în cetăți de apărare. În cazul acestora, ne putem baza mai mult pe reprezentările grafice din acea vreme, mai ales pe proiecte de fortificare și releveuri ale inginerilor militari (spre exemplu Petrovaradin din Serbia – inițial mănăstire cisterciană, sau Zalavár, Ungaria – inițial mănăstire benedictină). Aceste izvoare oferă mai multe informații decât detaliile arhitecturale păstrate sau rezultatele cercetărilor arheologice. Prin lucrare încerc, în limitele de timp definite, o prezentare sintetică a fortificațiilor de mănăstiri, bazându-mă în primul rând pe informațiile referitoare la mănăstirile de pe teritoriul Ungariei. Sper ca întrebările lansate să aducă un imbold nou în cercetarea din domeniu.

2.

A középkori kolostorok erősítésének kérdéséhez

Az egykori Magyar Királyság középkori kolostorainak erősítésével az eddigi történeti, építészettörténeti és régészeti kutatás még nem foglalkozott átfogóan – e témában mindeddig csak néhány regionális összefoglalás született. Az egyes objektumokat tárgyaló szakmunkákból ugyanakkor számos adat gyűjthető össze az Árpád-korból eredeztethető árkokról, sáncokról vagy övezőfalakról – közülük itt Feldebrő vagy Somogyvár bencés kolostorai említhetők meg –, míg kevesebb konkrétumot tudunk a késő középkor védelmi jellegű torony- és várfalépítészetről – erre példa az ugyancsak bencés Pécsvárad vagy Pannonhalma. Sokkal bővebbek az ismereteink a 16–17. század vonatkozásában, amikor az oszmán előrenyomulás miatt a legtöbb kolostorépületet megerősítették, sőt közülük számos végvárként is szolgált. Ugyanakkor az is tény, hogy az utóbbiak vonatkozásában sokkal inkább tudunk támaszkodni a korabeli képi forrásokra – főként hadmérnöki felmérésekre és tervekre (lásd erre többek között a cisztercita kolostorként épített Péterváradot és a bencés Zalavárt), – mint meglévő építészeti részletekre vagy a régészeti kutatások eredményeire. Az előadás az adott időkeretek korlátai között tesz kísérletet a kolostorerősítések átfogó tárgyalására, miközben alapvetően a mai Magyarország területén állt kolostorokra vonatkozó adatokra támaszkodik – remélve, hogy kérdésfelvetései alapján elősegíti a téma szélesebb körű további vizsgálatát.

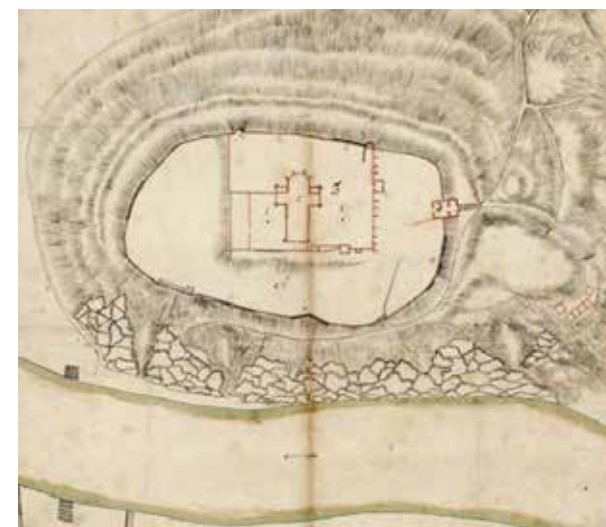
3.

On the fortification of medieval monasteries

The fortification of medieval monasteries on the territory of the former Kingdom of Hungary has not yet been synthesized by historians, archaeologists and historians of architecture. Only a few regional syntheses were drawn on this subject. The research of individual objectives provides a rich material on the ditches, banks or surrounding walls originating from the Arpad period, such as the Benedictine monasteries of Feldebrő and Somogyvár (both in Hungary). The defensive buildings of the late medieval period, such as fortress walls and defense towers are less known, except the Benedictine centers of Pécsvárad or Pannonhalma (both in Hungary). The information multiplies in the 16th-17th centuries, when the Ottoman expansion determined the fortification of most of the monasteries, and some of them, from the border area, were even transformed into castles. In this case, we can rely more on the graphic representations of that time, especially on the fortification projects drawn up by the military engineers (for example Petrovaradin in Serbia - originally Cistercian monastery, or Zalavár, Hungary - originally Benedictine monastery). These sources provide more information than the architectural details or the archaeological research. The presentation tries to synthesize the issue of the monastery fortifications, relying primarily on the information regarding the monasteries on the territory of Hungary. I hope that the questions raised will bring a new impulse to the research of this field.

4.

Lista ilustrațiilor / Képgjegyzék / List of illustrations

1. Tablou votiv Streisângeorgiu (jud. Hunedoara) / Templom felajánlása (freskó, Sztrigyszentgyörgy, Hunyad megye) / Votive picture Streisângeorgiu (Hunedoara County)
2. Fortificația de la Mașloc (jud. Timiș), imagine satelitară / Mácsalaka középkori erődítmény műholdas felvétele / Fortification of Mașloc (Timiș County), satellite image

1.

Fig. 3. Tabloul votiv și inscripția din 2 octombrie 1408 (Desen reproduș după Szendrői János, 1905).

2.

Biserici parohiale – capele de curte? Revenire asupra problematicei capelelor de curte nobiliare în Evul Mediu târziu

Urmând modelul de mari ctitori ai regilor, nobilimea a recurs și ea, în funcție de posibilitățile materiale, la acest act menit să asigure pe de o parte un mediu exclusivist practicării credinței, iar pe de altă parte nemurirea sufletului patronului fondator, al familiei și urmașilor. Reședințele nobiliare, castelele sau micile fortificații care reprezintă subiectul cercetării noastre erau niște ansambluri rezidențiale caracteristice în perioada medievală târzie, aflându-se în strânsă legătură topografică cu așezările apărute mai timpuriu și aflate la diferite niveluri de dezvoltare, dar care dispuneau de regulă la această dată de o biserică parohială proprie.

Pe lângă cercetarea arhivistică, identificarea pe teren a reședințelor din regiunea Câmpiei Timișului reprezintă o parte importantă a proiectului nostru. În acest punct subiectul nostru se intersectează cu fenomenul a. n. biserici fortificate, un subiect de interes în ceea ce privește această regiune. Datorită structurii lor masive, turnul bisericilor, dar întreaga construcție deopotrivă, avea un rol defensiv, mai ales pentru locuitorii acestor zone de câmpie. În cazul unor atacuri ele asigurau sătenilor un loc de refugiu, așa cum s-a dovedit și în cazul bisericilor medievale timpurii cu ocazia invaziei tătare.

În stadiul actual al cercetării, prin efectuarea unor evaluări de teren neintruzive (scanare cu georadar și magnetometru) încercăm să obținem o imagine privind topografia curților nobiliare și să adunăm date privind prezența unor capele și biserici. Răspunsurile pe care sperăm că le vom obține astfel ne vor ajuta în interpretării datelor documentare răzlețe și neclare.

Conform teoriei noastre aceste biserici „fortificate” făceau parte din ansambluri rezidențiale nobiliare. Nu putem exclude nici varianta ca, în mod asemănător perioadei invaziei mongole, atacurile otomane din perioada medievală târzie să fi determinat comunitățile să fortifice cu elemente defensive de tipul șanțurilor și palâncilor bisericile sătești. În lipsa izvoarelor scrise concludente și a unor investigații arheologice de anvergură vom apela la câteva studii de caz, printre care și unele inedite.

Plébániatemplom – udvari kápolna? Még egyszer a késő középkori nemesi udvari kápolnákról

A királyok példaképét követve, anyagi lehetőségeikhez mérten a nemesek is igyekeztek maguk, családjuk és utódaik számára valamilyen exkluzív környezetet biztosítani hitük zavartalan gyakorlására és lelki üdvösségük elnyerésére, de nem utolsósorban reprezentációs céllal is. Az általunk kutatott udvarházak, kastélyok, kisebb erődítések a késő középkorban jellegzetes nemesi rezidenális berendezkedési formának számítanak és szoros topográfiai kapcsolatban álltak a már korábban létező településekkel, amelyek ekkor már legtöbbször saját plébániatemplommal rendelkeztek.

Az okleveles felderítés mellett a Temesközben található udvarházak terepen való azonosítása kutatásunk fontos részét teszi ki. Ezen a ponton az ún. erődített templomok jelenségébe ütközünk, amely az általunk vizsgált régióra vonatkozóan igen érdekes téma. Maszszív, ellenálló szerkezetük révén a tornyok és maguk a templomépületek egyaránt védelmi funkcióval is rendelkeztek az alföldi települések lakossága számára. Támadás esetén a templom a falubeliek menedékhelye volt, ahogyan erre az utóbbi években kutatott, az Árpád-korra, ezen belül is a tatárjárás korára keltezett több példa is mutatja.

Kutatásunk e szakaszában georadaros, magnetométeres felmérések segítségével a nemesi udvarok topográfiájáról próbálunk képet nyerni és adatot gyűjteni a magánkápolnák, templomok jelenlétére vonatkozóan. Ilyen irányú érdeklődésünket a térségünkre vonatkozó elszórt okleveles feljegyzések értelmezési nehézsége hajtja, választ csak a régészeti kutatásoktól remélhetünk.

Feltételezésünk szerint ezek az „erődített” templomok rezidencia együttesek részei voltak, ahogyan a régészeti kutatások ezt máshol is igazolták. Az sem kizárt azonban, hogy a tatárjárás korához hasonló módon, a török betörések némely esetben a plébániatemplomok megerősítését, árokkal, palánkkal való körbekerítését váltották ki. A kiterjedt régészeti kutatások, valamint az írásos adatok hiányossága miatt elméletünket egyelőre néhány esettanulmánnyal igyekszünk illusztrálni.

Parish churches – court chapels? Returning to the issue of the noble court chapels of the Late Middle Ages

Following the benefactor example of the kings and depending on their material resources, the nobility also resorted to this act meant to ensure, on the one hand, an exclusive environment for practicing of faith and, on the other hand, the immortality of the soul of the founder, his family and his descendants. The noble residences, castles, or small fortifications that were the subject of our research were residential complexes characteristic for the late medieval period, with a close topographical link to the earlier settlements at different levels of development, but usually with their own parish church.

Besides the archival research, the field identification of the residences in the area of Timis Plain is an important part of our project. At this point our theme intersects with the phenomenon of the so-called fortified churches, a subject of interest in this region. Because of their massive structure, the tower of these churches, but also the entire construction had a defensive role, especially for the inhabitants of these plains. In case of an attack, they ensured the villagers a place of refuge, as was the case of the early medieval churches during the Mongol invasion.

In the current stage of the research, by performing non-intrusive land surveys (georadar and magnetometer scanning) we are trying to reconstruct the topographical image of the noble courts and to gather data on the presence of court chapels and churches. The answers we hope to obtain will help us interpret the scattered and unclear documentary data.

According to our theory, these “fortified” churches were part of the noble residential complexes. Nor can we exclude the possibility that the Ottoman attacks of the late medieval period, similar to the Mongol invasion, had led communities to fortify the churches with defensive elements such as ditches and banks. In the absence of conclusive written sources and extensive archaeological investigations, we will resort to some case studies, including some new ones.

Adrian Andrei RUSU
arheolog – istoric, Mediaș
régész – történész, Szászmegegyes
aarusu@gmail.com

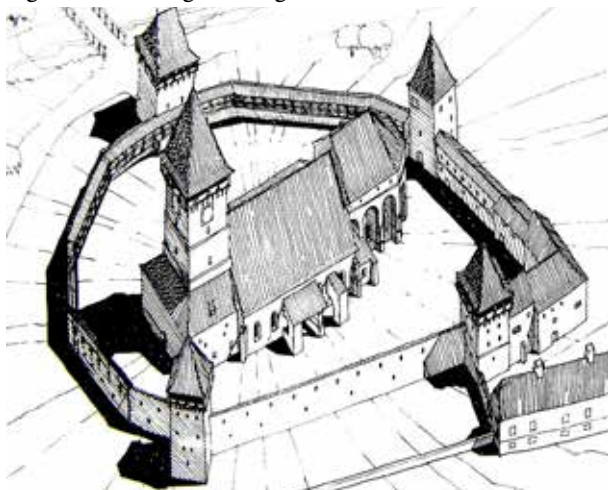
Castele bisericești în Transilvania

Conceptul „bisericii fortificate” este în întregime de natură arhitectonică. În realitatea desemnărilor din sec. XV-XVII, nu se fac referiri decât la „castele”, cu ori fără miez bisericesc. Comunicarea dezvoltă acest raport, urmărind în primul rând mărturiile documentare. Apoi, pe baza informațiilor arheologice și a relicvelor de arhitectură analizează utilitatea complexelor.

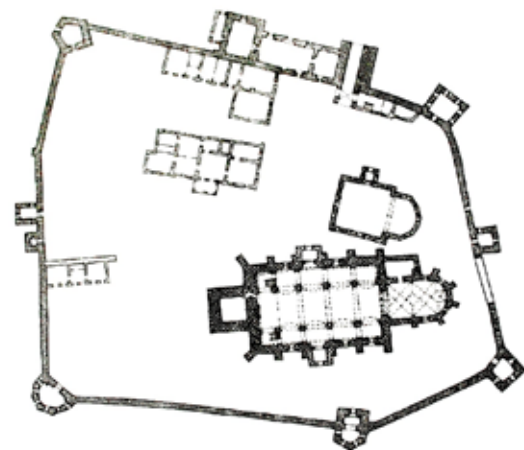
Mediaș / Szászmegegyes / Mediasch

Agnita / Szentágota / Agnetheln

Aiud / Nagyenyed / Strassburg am Mieresch

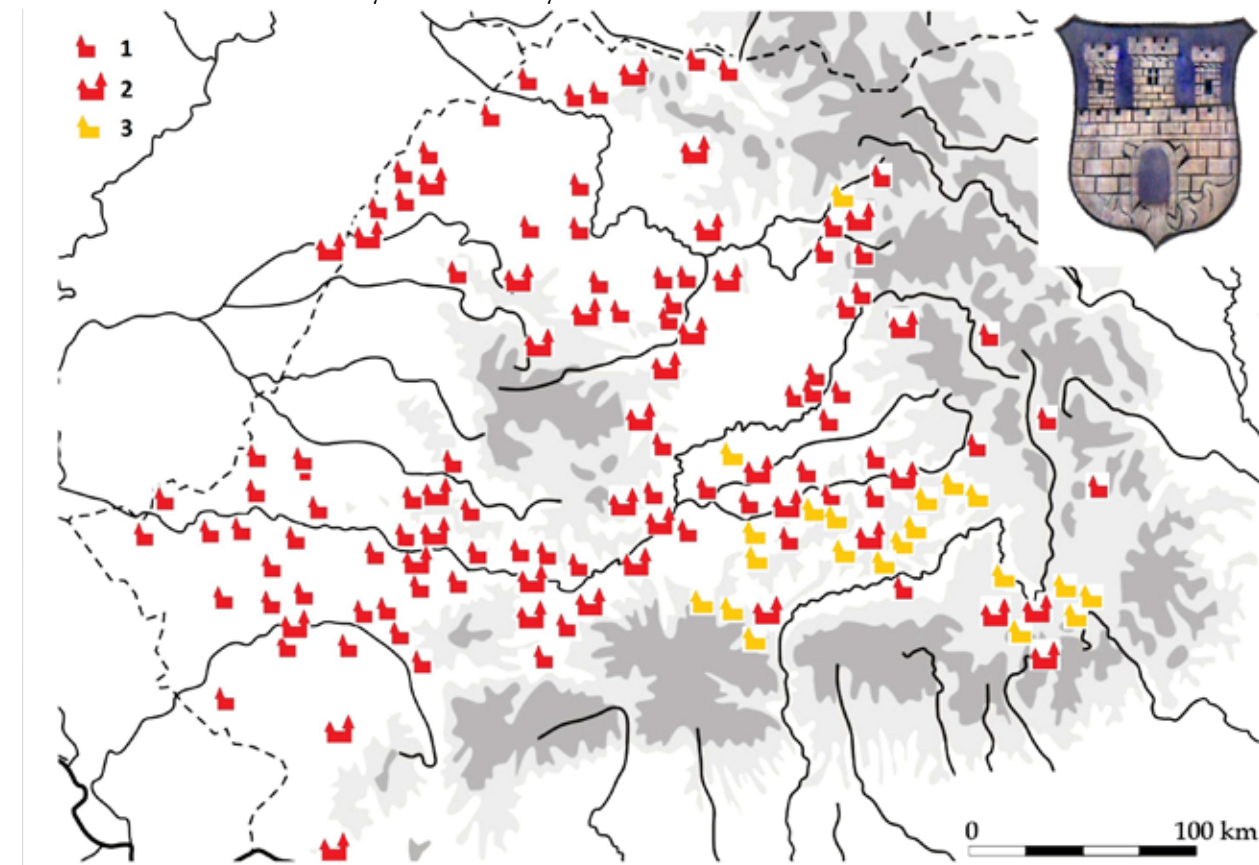
Erdélyi vártemplomok

A „erődített templom” teljességében egy építészeti fogalom. A valóságban a 16–17. századi feljegyzések várakat / kastélyokat említene, függetlenül, hogy milyen kapcsolatban voltak a templommal. Az előadás ezt a kapcsolatot szeretné körüljárni, elsősorban a történelmi dokumentumokra támaszkodva. Ez után, a régészeti információk és az építészeti emlékek alapján elemzi ezen összetartozó épületek funkcióit.

The castle-churches in Transylvania

The concept of “fortified church” is entirely architectural. The denominations of the 15th – 17th centuries refer only to “castles”, with or without a church core. The present study develops this report, primarily following the written testimonies. Then, based on archaeological information and architectural relics, it analyzes the usefulness of the complexes.

Castele din Transilvania / Erdélyi várak / Transylvanian castles

Géza HEGYI

Socitatea Muzeului Ardelean, Cluj-Napoca
Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
hegeza@gmail.com

**Diaconatele și teritoriile lor
în dieceza Transilvaniei**

Dintre diferitele niveluri ale unităților administrative bisericești, literatura de specialitate s-a ocupat cel mai puțin cu nivelul cel mai inferior, cel al diaconatelor / protopopiatelor (vicearchidiaconatus), în primul rând din cauza lipsei izvoarelor relevante. Informații sistematice privind limita teritorială a administrației bisericești din Transilvania medievală pot fi obținute dintr-un singur izvor, respectiv din registrele decime papale (1332-1336). Pe baza acestora se pot stabili în primul rând limitele diecezei și ale celor 13 arhidiaconate, iar în al doilea rând, rețeaua de parohii în linii generale. Aceste date mai pot fi obținute în unele cazuri pe baza izvoarelor păstrate în Vatican, acte emise de vicari și mențiuni ale preoților parohi din perioada medievală târzie. Protopopii au fost teoretic adjuncții arhidiaconilor, dar jurisdicția lor nu se extindea pe tot teritoriul arhidiaconatului, acesta cuprinzând de obicei mai multe protopopiate. Registrele de decimă papală ne oferă informații numai în privința teritoriilor protopopiatelor din secuime (și parțial pentru decanatul săsesc), celelalte protopopiate fiind cunoscute numai din surse sporadice: câteva diplome emise de protopopi, alte date izolate și o centralizare de la jumătatea secolului al XVI-lea. În prezentarea mea încerc să realizez o reconstituire aproximativă a denumirilor și teritoriilor protopopiatelor, bazându-mă pe informațiile sărace oferite de surse.

**Esperesi kerületek
az erdélyi egyházmegyében**

Az egyházi közigazgatás különböző szintjei közül a szakirodalom a hierarchia alsó fokán található esperességekkel (vicearchidiaconatus) foglalkozott a legkevésbé. Ez a helyzet elsősorban a forrásadottságok miatt alakult ki. A középkori erdélyi egyházigazgatási határok egyetlen átfogó forrása, a pápai tizedjegyzék (1332–1336) ugyanis elsősorban az egyházmegye és a 13 főesperesség határainak, továbbá a plébániahálózatnak a nagy vonalakban történő megállapítását teszi lehetővé, amit vatikáni források, vikáriusi oklevelek és késő középkori plébános említések alapján tovább pontosíthatunk. Az esperesek ugyan címük szerint a főesperesek helyettesei voltak, de joghatósági területük kérdése legtöbbször nem volt azonos a felettesükével, hiszen a főesperességek általában több esperességre oszlottak. A pápai tizedjegyzék csak a székelyföldi esperesi (és részben a szász dékáni) kerületek kiterjedésére ad eligazítást, a többi esperességre csak az esperesek által kibocsátott néhány oklevél, más szórványadatok és – egy részterületen – egy 16. század közepi összesítés szolgáltat adatokat. Előadásomban e szűkös forrásbázis alapján kísérem meg az esperesi kerületek nevének és kiterjedésének hozzávetőleges rekonstrukcióját.

**Deaneries and their territories
in the diocese of Transylvania**

Among the different levels of the ecclesiastical administrative units, the literature was the least concerned with their lowest level, that of the deaconates (vicearchidiaconatus), due primarily to the special situation of the relevant sources. Systematic information on the territorial limit of the ecclesiastical administration in medieval Transylvania can be obtained from a single source, the papal tithe registers (1332-1336). First of all, this helps to establish the limits of the diocese and of the 13 archdeaconate, and secondly to broadly establish the parish network. These data may also be specified in some cases based on sources kept in the Vatican, documents issued by vicars and mentions of parish priests from the late medieval period. Deacons were theoretically the deputies of the Archdeacons, but their jurisdiction did not extend throughout the archdeaconate, as the archdeaconate was usually made up of several deaconates. The papal tithes provide us with information only on the territories of the Szeklers (and partly of the Saxons). The other deaconates are known only from sporadic sources: several diplomas issued by the deacons, other isolated data, and a centralization from the mid-16th century. The presentation tries to make an approximate reconstruction of the names and territories of the deaconates, relying on the poor information provided by the written sources.

TERDIK Szilveszter
Muzeul Artei Aplicate, Budapesta
Iparművészeti Múzeum, Budapest
terdik.szilveszter76@gmail.com

Comunicare realizată în cadrul proiectului nr. 96236 program "MTA-SzAGkHF Lendület" grupul de cercetare a patrimoniului greco-catolic.
Az előadás az MTA-SzAGkHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport 96236. sz. projekt keretében készült.

Biserici medievale în planuri din perioada barocă

În procesul cercetării arhitecturii baroce, sunt descoperite și planșe ce conțin relevee complete sau parțiale ale unor clădiri medievale existente la acea vreme. Arhitecții întocmeau de obicei mai multe variante de intervenție, în funcție de nivelul costurilor, dintre care cele mai eficiente propuneau păstrarea în proporții mari a clădirii originale. Acest demers presupunea o relevare cel puțin parțială a bisericii existente la acea vreme. Importanța desenelor de acest tip nu necesită explicații: în multe cazuri, în lipsa cercetărilor arheologice, doar pe baza lor ne putem forma idei despre aspectul de altădată al unei biserici deja dispărute, sau care a fost temeinic transformată. Aceste planșe capătă rol primordial și în cazul activității arheologice din viitor, fiind un punct de plecare pentru planificarea cercetărilor. În lucrare, voi arăta, folosind exemplele a trei biserici din nord-estul Ungariei, ce fel de constatări se pot trage din planșele realizate la sfârșitul secolului XVIII privind istoria medievală a acestor edificii.

Középkori templomok barokk terveken

A barokk egyházi építészet kutatása során időnként előkerülnek olyan tervek, amelyeken még álló középkori épületek teljes vagy részleges felmérése is szerepel. Ennek oka, hogy az építőmesterek rendszerint több átalakítási javaslatot is készítettek, amelyeken az építkezés különböző árkategóriába eső lehetőségeit igyekeztek felvázolni. A takarékosabb változatok rendszerint az előzményépület nagyobb arányú megtartásával számoltak, ilyenkor a korábbi templom részleges felmérése is elkészült. A rajzok jelentőségét nem kell ecsetelni: sok esetben – régészeti kutatás hiányában – csupán ezek alapján alkothatunk fogalmat egy mára már teljesen eltűnt vagy erősen átalakított templom korábbi állapotáról. Szerepük egy jövőbeni régészeti kutatás esetében is meghatározó, hiszen jó kiindulási alapot jelentenek a feltárás megtervezésében. Előadásomban három észak-kelet-magyarországi példán szemléltetem, hogy milyen, a középkori állapotokra vonatkozó tanulságokat lehet levonni a 18. század végén készült tervrajzokból.

Medieval churches on Baroque sketches

During the research of Baroque church architecture, occasionally sketches of a complete or partial survey of still-existing medieval buildings occur. The reason for this is that the builders usually made several transformation suggestions, in which they tried to outline the possibilities of the construction in different price categories. The more economical variants usually counted with the higher retention of the history building, in which case a partial survey of the former church was completed. The importance of drawings does not need to be highlighted: in many cases, in the absence of archaeological research, it is the only source we can form a concept on the former state of a completely missing or heavily transformed church. Their role is also decisive for future archaeological research, as they provide a good basis for planning the exploration. In the presentation I will discuss three cases from north-eastern Hungary. These cases offer examples that can be used to draw lessons on the medieval states of the buildings based on the drawings made at the end of the 18th century.

KOVÁCS Gergely

Academia de Artă Maghiară – Muzeul Arhitecturii
Maghiare și Centrul de Documentare a
Monumentelor, Budapesta
Magyar Művészeti Akadémia – Magyar Építészeti
Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs
Központ, Budapest
gergely.kovacs8805@gmail.com

Releveele bisericilor medievale din Transilvania întocmite de Ernő Foerk

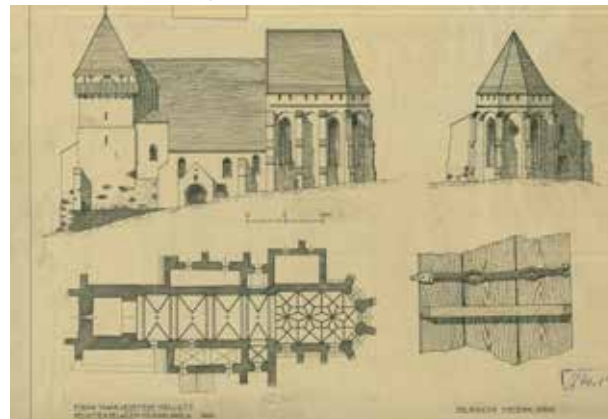
Cunoscut atât pentru activitatea sa de arhitect, cât și pentru cea de profesor, Ernő Foerk a participat pentru prima dată la relevări efectuate de studenții la arhitectură în vacanțe, în anii 1895-1896, ca asistent al lui Imre Steindl. Astfel, a contribuit la relevarea catedralei din Alba Iulia, respectiv a bisericilor fortificate din Prejmer și Băgaciu. Ca urmare, nu este întâmplător că a organizat în 1911 prima practică de teren a Școlii Superioare Regale Maghiare de Constructori la Moșna. Comisia Națională de Monumente și Ministerul Comerțului au sprijinit acest program de practică, urmat și de altele: Foerk și discipolii săi au relevat bisericile din Saschiz, Viscri, Copșa Mare, Richiș, Biertan, Dej, Ațel și Prejmer, iar desenele realizate au fost publicate într-un album.

În prezentarea de față, încerc să analizez problemele de istoria artei și istoria științei ale releveelor bisericilor transilvănene conduse de Foerk. Relevarea și documentarea focalizată a bisericilor fortificate săsești, bazată pe propunerea personală a lui Foerk, a reprezentat o premieră. Desenele realizate, planurile, secțiunile bisericilor și reprezentările fațadelor constituie o sursă bogată de vizualizare a detaliilor. Întâlnim multe detalii desenate ale unor ornamente plastice sau chiar clădiri întregi deja dispărute (de exemplu la Dej, turnul din cetatea veche). Nu este întâmplător că aceste desene constituie un punct de pornire elementar pentru specialiștii maghiari și români de istoria și istoriografia monumentelor. Prezentarea detaliată a acestor planșe este întregită de relatări privind relevările de vacanță conduse de Foerk și de prezentările criticilor aduse de istoricii de artă volumului publicat în urma acestor campanii de practică pe teren.

Mojna / Muzsna

Copșa Mare / Nagykapus

Foerk Ernő középkori templomfelmérései Erdélyben

A műépítési és oktatói tevékenysége kapcsán egyaránt méltán elismert Foerk Ernő első ízben 1895–1896-ban, Steindl Imre műegyetemi asszisztenseként vett részt szünidei építészhallgatói felmérésen. Ez alkalommal a gyulafehérvári székesegyház, a prázsmári, illetve a szászbogácsi evangélikus erődtemplom felvételében közreműködött, s talán nem véletlen, hogy 1911-ben a Magyar Királyi Állami Felső Építő Ipariskola első felmérési útját is Muzsnára szervezte. A Műemlékek Országos Bizottsága, valamint a Kereskedelemügyi Minisztérium támogatásával ezt a kiszárlást továbbiak követték: Foerk tanítványaival felmérte Szászkézd, Szászfehéregyháza, Nagykapus, Riomfalva, Berethalom, Dés, Ecel és Prázsmár templomait is, az ekkor készült rajzok pedig egy album formájában kerültek publikálásra.

Előadásomban igyekszem bemutatni a Foerk vezette erdélyi templomfelmérésekkel kapcsolatos művészettörténeti és tudománytörténeti kérdéseket. A szász erődtemplomok célirányos műemléki felmérésére és dokumentálására – amely ráadásul Foerk személyes javaslatán alapult – ezt megelőzően nem került sor. Az ekkor készült rajzok a felvett templom alaprajzai, metszetei és homlokzati ábrázolásai mellett az egyes részletek gazdagon dokumentált vizuális forrásai. Több esetben találkozunk idővel elpusztult épületplasztikai részletek vagy épp teljes épületek (pl. Dés, ún. „óvári torony”) felmérési rajzaival. Korántsem véletlen, hogy azok szinte azon nyomban a – magyar és a román – művészettörténet-írás nélkülözhetetlen forrásaivá váltak. E tervek részletes bemutatása mellett a Foerk által vezetett szünidei felmérés és az annak eredményeképpen publikált kötetnek a korabeli művészettörténeti irodalomban megjelent ismertetésére, kritikájára is kitérünk.

Biertan / Berethalom

Surveying the medieval churches of Transylvania by Ernő Foerk

Known both for his activity as an architect and as a professor, Ernő Foerk first participated in student mappings on holidays, between 1895-1896, as Imre Steindl's assistant. Thus, he contributed to the mapping of the cathedral in Alba Iulia and of the fortified churches of Prejmer and Băgaciu. As a result, it is not surprising that he organized the first field practice of the Hungarian Royal Higher School of Constructors in 1911 at Moșna. The National Monuments Commission and the Ministry of Commerce supported this practice program, followed by others: Foerk and his disciples mapped the churches of Saschiz, Viscri, Copșa Mare, Richiș, Biertan, Dej, Ațel and Prejmer, and the drawings were published in an album.

The presentation analyzes issues of art history and science history related to the mapping of the Transylvanian churches led by Foerk. The mapping and documentation of the fortified Saxon churches, based on Foerk's personal proposal, was a premiere. Drawings, plans, sections and façade representations are a rich source of detail viewing. The team depicted many details of different ornaments or even extinct buildings (for example in Dej, the tower of the castle). It is no coincidence that these drawings constitute an elementary starting point for Hungarian and Romanian specialists in the history and historiography of monuments. The detailed presentation of these plans is complemented by reports on the holiday mappings conducted by Foerk and the analyses of the art historians on the volume published following these field practice campaigns.

CUPRINS / TARTALOM / CONTENT

EXPOZIȚIE DE POSTERE / POSZTERKIÁLLÍTÁS / POSTER EXHIBITION 11

BISERICA-MONUMENT DIN ACÂȘ. CERCETĂRI ȘI INTERVENȚII DE REABILITARE
– O RETROSPECTIVĂ ISTORICĂ / AZ ÁKOSI MŰEMLÉKTEMPLOM KUTATÁSA ÉS
HELYREÁLLÍTÁSA – TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS 11

CETATEA FELDIOARA (MARIENBURG) DE LA TEUTONI LA VREMURILE MODERNE /
FÖLDVÁR (MARIENBURG) VÁRA A NÉMET LOVAGRENDTŐL NAPJAINKIG 12

CERCETĂRI ARHEOLOGICE LA BISERICA SF. ȘTEFAN DIN BAIA MARE – MĂRTURIA
INVENTARULUI FUNERAR / A NAGYBÁNYAI SZT. ISTVÁN-TEMPLOM RÉGÉSZETI
KUTATÁSA – A SÍRMELLÉKLETEK TANÚSÁGAI 13

Florin Mărginean – Emődi Tamás: Noi cercetări la biserica reformată din Iermata Neagră (jud. Arad)
/ A feketegyarmati református templom (Arad megye) újabb kutatásai / New surveys at the Calvinist
church of Iermata Neagră (Arad County) 14

Horațiu Dorin Groza: Cercetări arheologice la biserica reformată din Turda Veche / Az ótordai református
templom régészeti kutatása / Archaeological investigations at the reformed church of Turda Veche 16

Botár István: Cercetarea bisericii parohiale din Nicoleşti (2016) / A csíkszentmiklósi plébániatemplom
kutatása (2016) / The research of the Parish Church in Nicoleşti (2016) 18

Demjén Andrea: Cercetarea arheologică a bisericii parohiale din Joseni / A gyergyóalfalvi plébániatemplom
régészeti kutatása / Archaeological survey of the Parish church in Joseni 20

Nyárádi Zsolt: Bisericile medievale din Lueta / Lövéte középkori templomai / Medieval churches of Lueta 22

Sebastian Ovidiu Dobrotă – Ionuț Codrea – Vasile Paul Scrobotă: Biserica reformată din Aiud.
Cercetări arheologice din anul 2018 / A nagyenyedi református templom. A 2018. évi régészeti kutatások
/ The Calvinist Church of Aiud. Archaeological Investigations of 2018 24

Juan Cabello: Cercetări în biserica medievală din Tarpa / Kutatások Tarpa középkori templomában
/ Research of the medieval church of Tarpa 26

Paszternák István – Simon Zoltán: Cercetarea bisericii romano-catolice Sfânta Treime din Jánk
(fostul comitat Satu Mare) din anul 2018 / A jáнки (Szatmár vm.) Szentháromság római katolikus
templom 2018. évi kutatása / Research of the Roman Catholic Church of Jánk (Satu Mare County)
dedicated to Holy Trinity, in 2018 28

Anca Nițoi – Gheorghe Natea: Reconversia unui spațiu sacru: Cripta bisericii parohiale romano-catolice
„Sf. Treime” din Sibiu – cercetări, materiale, amenajări / Egy szakrális tér megújulása: a szebeni
Szentháromság római katolikus plébániatemplom kriptája – kutatás, leletek, felújítás / Re-conversion
of a sacred space: The crypt of the “Holy Trinity” Roman-Catholic Parish Church of Sibiu – research,
materials, rebuilding 30

Dan Culic: Monumente uitate. Bisericile medievale ale satelor medievale dispărute Sándorháza și Bönye
/ Elfeledett műemlékek. Sándorháza és Bönye eltűnt középkori települések templomai
/ Forgotten monuments. Churches of the abandoned medieval villages Sándorháza and Bönye 32

Corneliu Gaiu: Piese de piatrărie gotică din Nösnerland / Gótikus kőfaragványok Beszterce vidékéről
/ Gothic carved stone pieces from the district of Bistrița 34

Tari Edit: Cristelnițe de piatră medievale din Bazinul Carpatic – Posibile legături între atelierele cristelnițelor de piatră din Transilvania / A Kárpát-medence középkori kő keresztelőmedencéi – Az erdélyi kő keresztelőmedencék lehetséges műhelykapcsolatai / Medieval stone baptismal fonts in the Carpathian Basin – Possible workshop links for Transylvanian stone baptismal fonts	36
Benkő Elek: Arheologia cărții. Ferecături și închizători medievale din mănăstirea cisterciană Pilis / A könyv régészete. Középkori könyvveretek és -kapcsok a pilisi ciszterci monostorból / Archaeology of books. Medieval book clasps from the Cistercian monastery of Pilis	40
Tóth Zsuzsanna: Ferecăturile codicelor corviniene și prezența clemei cu gheară în Ungaria / A corvinák veretei és a karmos csattípus jelenléte Magyarországon / Metal fittings of Corvinae-bindings and the presence of claw-clasps in Hungary	44
Mihály Ferenc: Noi observații referitoare la cercetarea polipticelor medievale din Transilvania / Újabb észrevételek az erdélyi középkori oltárépítészet kutatásához / New observations concerning the research of medieval polyptichs in Transylvania	48
Németh Péter: Monumentele funerare ale familiei Bátori / A Bátori család síremlékei / Funerary monuments of the Bátori family	50
Mérai Dóra: Monumente funerare și comanditari în spațiul bisericii: monumentele funerare ale familiilor Mikola și Gyerőfi din perioada Principatului / Síremlékek és patrónusok a templomtérben: a Mikola és a Gyerőfi család fejedelemség kori síremlékei / Funerary monuments and patrons in the church: funerary monuments of the Mikola and Gyerőfi families during the Principality	52
Szakács Béla Zsolt: Biserica medievală din Șieu-Odorhei / Sajóudvarhely középkori temploma / The medieval church of Șieu-Odorhei	54
Sarkadi Márton: Biserica din Ocna Mureș – Uioara de Sus / A Marosújvár-felsőújvári templom / The church of Ocna Mures - Uioara de Sus	56
Mihaela Sanda Salontai: Conceptul de cor hală și transpunerea sa în arhitectura ecleziastică din Transilvania / A csarnoktemplom fogalma és megjelenése az erdélyi egyházi építészetben / The concept of Choir Hall and its transposition in the Ecclesiastical Architecture of Transylvania	58
Szőke Balázs: Transformarea bisericii reformate din Rudabánya în perioada goticului târziu / A rudabányai református templom késő gótikus átépítése / The transformation of the Calvinist Church of Rudabánya during the Late Gothic period	60
Buzás Gergely: Despre catedralele timpurii din Ungaria / Korai székesegyházainkról / On the early cathedrals of Hungary	62
Emődi Tamás: Catedrala episcopală și biserica mică Sfânta Maria din cetatea Oradea / A székesegyház és Szűz Mária kisebbik egyháza a váradi várban / The cathedral and the small church of Saint Mary in Oradea Fortress	66
Ileana Burnichioiu: Legături ale catedralei Sf. Mihail din Alba Iulia cu Palatul princiar. Rezultate ale unor cercetări din anii 2014-2017 / A Gyulafehérvári Szent Mihály székesegyház kapcsolatai a fejedelmi palotával.2014-2017 közötti kutatás eredményei / Connections between the Saint Michael's Cathedral of Alba Iulia and the Princely Palace. Results of the research from 2014-2017	68
Halmos Balázs – Marótzky Katalin: Alba Iulia și Strigoniu. Legături posibile între catedrala Sfântul Mihail și Turnul Alb / Gyulafehérvár és Esztergom. Lehetséges kapcsolatok a Szent Mihály-székesegyház és a Fehér Torony esetében / Alba Iulia and Esztergom. Possible connections between Saint Michael's cathedral and the White Tower	70
Daniela Marcu Istrate – Maria Țiplic – Ioan Marian Țiplic – Radu Lupescu: Biserica Evanghelică "Sf. Maria" din Sibiu. Cercetări arheologice 2018–2019 / A nagyszebeni Sz. Mária evangélikus templom régészeti kutatása 2018–2019 / The Lutheran Church of the Holy Virgin in Sibiu: Archaeological Surveys 2018–2019	72

Lángi József: Cercetarea picturilor murale ale bisericii reformate (azi ruinată) din Abram / Az érábrányi református (ma rom) templom középkori falképeinek kutatása / Research of the mural paintings of the reformed (now ruined) church of Abram	74
Kiss Lóránd: Fragmentele de picturi murale ale Bisericii din Cetate, Târgu Mureș / A marosvásárhelyi Vártemplom falképtörédékei / Frescoes of the castle-church of Târgu Mureș	78
Daniela Tănase: Date arheologice despre mănăstirea cisterciană Igrîș (jud. Timiș) / Régészeti adatok az egeresi (Temes m.) ciszterci kolostorról / Archaeological data on the Cistercian Monastery of Igrîș (Timiș County)	80
Florin Mărginean – Csók Zsolt – Keve László: Despre localizarea Mănăstirii lui Dionisie (Dienesmonostora) / Dénesmonostora helyének azonosításáról / On the localization of Dionysius' Monastery (Dienesmonostora)	82
Weisz Attila – Kovács Zsolt: Fragmente arhitectural romanice secundare din cetatea Ineului. Contribuții la arhitectura Câmpiei Panonice de sud-est din jurul anului 1200 / A borosjenői vár másodlagos román kori faragványai. Adalékok a Dél-kelet Alföld 1200 körüli építészetéhez / Several Romanesque carved stones in secondary position at the castle of Ineu. Contributions to the architecture of south-eastern part of the Hungarian Great Plain, around 1200	84
Soós Zoltán: Systeme de încălzire în mănăstiri medievale transilvănene. Hipocaustul în mănăstirile transilvănene / Középkori erdélyi kolostorok fűtőberendezései. Hipokauszumok az erdélyi kolostorokban / Heating systems in medieval Transylvanian monasteries. Hypocausts in Transylvanian Monasteries	86
Feld István: Despre fortificarea mănăstirilor medievale / A középkori kolostorok erősítésének kérdéséhez / On the fortification of medieval monasteries	88
Köpeczny Zsuzsa: Biserici parohiale – capele de curte? Revenire asupra problematiei capelelor de curte nobiliare în Evul Mediu târziu / Plébániatemplom – udvari kápolna? Még egyszer a késő középkori nemesi udvari kápolnákról / Parish churches – court chapels? Returning to the issue of the noble court chapels of the Late Middle Ages	90
Adrian Andrei Rusu: Castele bisericești în Transilvania / Erdélyi vártemplomok / The castle-churches in Transylvania	92
Hegyi Géza: Diaconate și teritoriile lor în dieceza Transilvaniei / Esperesi kerületek az erdélyi egyházmegyében / Deaneries and their territories in the diocese of Transylvania	94
Terdik Szilveszter: Biserici medievale în planuri din perioada barocă / Középkori templomok barokk terveken / Medieval churches on Baroque sketches	96
Kovács Gergely: Releveele bisericilor medievale din Transilvania întocmite de Ernő Foerk / Foerk Ernő középkori templomfelmérései Erdélyben / Surveying the medieval churches of Transylvania by Ernő Foerk	98

